

**T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**MUSTAFA NECATİ SEPETÇİOĞLU'NUN BENİM ADIM YUNUS
EMRE ROMANININ SÖZ VARLIĞI**

ŞEYMA DURAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. İdris Nebi UYSAL

EKİM- 2024

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MUSTAFA NECATİ SEPETÇİOĞLU'NUN BENİM ADIM
YUNUS EMRE ROMANININ SÖZ VARLIĞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şeyma DURAN

Enstitü Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

“Bu tez 10/10/2024 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri
bulunan jüri üyeleri tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. İdris Nebi UYSAL (Danışman)	Başarılı
Prof. Dr. Adem ÖGER	Başarılı
Doç. Dr. Onur AYKAÇ	Başarılı

ETİK BEYAN METNİ

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet :

Hayır : X

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Şeyma DURAN

10/10/2024

ÖN SÖZ

Dil; bir toplumun kültürünü, tarihini, kimliğini, millî değerlerini, örf ve âdetlerini yansıtan en gelişmiş sistemdir. Duygu ve düşünce aktarımında en ileri düzeyde bir araç olan dil, sürekli değişim ve gelişim göstermektedir. Dilin var olmasını sağlayan sözcükler, bir dilin söz varlığını oluşturan en temel unsurdur. Söz varlığı, bir dilin yalnızca sözcüklerini değil o dilin atasözleri, deyimleri, kalıp sözleri vb. unsurlarını da bünyesinde barındırır. Dil, edebî eserlerde her yazarın üslubuna göre işlenmiştir. Bir yazarın dili kullanma becerisi ortaya koyduğu eserle anlaşılır.

Mustafa Necati Sepetçioğlu tarihî romanları ile tanınan, romanlarında millî ve manevi değerleri işleyen, tarih şuuru aşıl原因 bir yazardır. Millî tarih bilinci ile yazdığı Türk tarihinde iz bırakan şahsiyetleri ele aldığı tarihî romanları, Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Tarihi çarpıtmadan tüm gerçekliğiyle yansıtmaya çalışan yazar, çeşitli türlerde eserler vermiş ve bu eserleriyle pek çok ödüle layık görülmüştür.

Bu çalışmada Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Benim Adım Yunus Emre* romanı ile yazarın söz varlığını çözümlemek amaçlanmıştır. Yazar, millî bir bilinçle tarihe sadık kalırken kullandığı dil ile tarihî dönemi yansıtmaya amacı gütmüştür. Dili usta bir şekilde kullanan yazar, türettiği kelimelerle romana etkileyici bir hava katmıştır. Bazı arkaik unsurları ve ağız özelliği gösteren sözcükleri romanlarında yaşatması, kültürün aktarıcısı olan bu kelimelerin varlığının devamı için önemlidir.

Tez sürecim boyunca desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, bilgi ve tecrübesiyle her daim yardımcı olan kıymetli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. İdris Nebi Uysal'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez inceleme kurulunda görev alan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Adem Öger ve Doç. Dr. Onur Aykaç'a teşekkür ederim. Her zaman maddi ve manevi destekçim olan eşim Süleyman Duran'a, varlığı ile bana güç veren sevgili kızım Mehlika'ya, değerli babam, annem ve kardeşlerime gönülden teşekkürü borç bilirim.

Şeyma DURAN

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
II. Araştırma Sorusu ve Hipotezler	3
III. Araştırmanın Varsayımları ve Sınırlılıkları	4
IV. Araştırmanın Örneklemi	5
V. Veri Kaynakları ve Veri Toplama Yöntemi	6
1. BÖLÜM: MUSTAFA NECATİ SEPETÇİOĞLU, YUNUS EMRE VE SÖZ	
VARLIĞI HAKKINDA GENEL BİLGİLER	10
1.1. Mustafa Necati Sepetçioğlu	10
1.1.1. Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Hayatı	10
1.1.2. Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Edebî Kişiliği	12
1.1.3. Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Eserleri	17
1.1.4. Mustafa Necati Sepetçioğlu Üzerine Yapılan Çalışmalar	19
1.1.5. Benim Adım Yunus Emre Romanı	23
1.2. Yunus Emre: Hayatı, Eserleri ve Dili	27
1.2.1. Yunus Emre'nin Hayatı	27
1.2.2. Yunus Emre'nin Eserleri ve Dili	31
1.3. Söz Varlığı	32
1.3.1. Söz Varlığının Tanımı ve Kapsamı	32
1.3.2. Söz Varlığı Unsurları	36
1.3.2.1. Atasözleri	36
1.3.2.2. Deyimler	38
1.3.2.3. İkilemeler	40
1.3.2.4. Kalıp Sözler	41
1.3.2.5. Arkaik Sözcükler	43

1.3.2.6. Ağız Özelliği Taşıyan Sözcükler	44
1.3.3. Söz Varlığı Üzerine Yapılan Çalışmalar	44
2. BÖLÜM: BENİM ADIM YUNUS EMRE ROMANININ SÖZ VARLIĞI	50
2.1. Atasözleri	50
2.1.1. Atasözü Kategorisinde Değerlendirilebilecek Sözler.....	50
2.2. Deyimler.....	51
2.2.1. Güncel Sözlüklerde Bulunan Deyimler.....	51
2.2.2. Güncel Sözlüklerde Bulunmayan Deyimler	120
2.2.3. Güncel Sözlüklerdeki Anlamından Farklı Anlam Kazanmış Deyimler	126
2.2.4. Yazar Tarafından Yapısı Değiştirilen Deyimler	127
2.2.5. İkilemelerden Oluşan Deyimler	132
2.3. İkilemeler	134
2.3.1. Güncel Sözlüklerde Bulunan İkilemeler	134
2.3.2. Güncel Sözlüklerde Bulunmayan İkilemeler	168
2.3.3. Diğer İkilemeler	174
2.4. Kalıp Sözler.....	175
2.5. Arkaik Sözcükler.....	179
2.6. Ağız Özelliği Taşıyan Sözcükler	183
2.7. <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Olmayan Sözcükler	191
3. BÖLÜM: İNCELENEN SÖZ VARLIĞI UNSURLARININ SIKLIĞI	202
3.1. Atasözlerinin Sıklığı	202
3.2. Deyimlerin Sıklığı.....	202
3.2.1. Güncel Sözlüklerde Bulunan Deyimlerin Sıklığı.....	202
3.2.2. Güncel Sözlüklerde Bulunmayan Deyimlerin Sıklığı.....	213
3.2.3. Güncel Sözlüklerdeki Anlamından Farklı Anlam Kazanmış Deyimlerin Sıklığı.....	214
3.2.4. Yazar Tarafından Yapısı Değiştirilen Deyimlerin Sıklığı	214
3.2.5. İkilemelerden Oluşan Deyimlerin Sıklığı	215
3.3. İkilemelerin Sıklığı	216
3.3.1. Güncel Sözlüklerde Bulunan İkilemelerin Sıklığı	216
3.3.2. Güncel Sözlüklerde Bulunmayan İkilemelerin Sıklığı	219
3.3.3. Diğer İkilemelerin Sıklığı	220
3.4. Kalıp Sözlerin Sıklığı.....	222
3.5. Arkaik Sözcüklerin Sıklığı.....	224

3.6. Ağız Özelliği Taşıyan Sözcüklerin Sıklığı.....	224
3.7. <i>Türkçe Sözlük</i> 'te Olmayan Sözcüklerin Sıklığı	225
4. BÖLÜM: BENİM ADIM YUNUS EMRE ROMANININ KAVRAMSAL TASNİFİ	227
4.1. Akrabalık Adları	227
4.2. Araç, Alet-Edevat ve Eşya Adları.....	227
4.3. Bitki, Meyve ve Sebze Adları	229
4.4. Boy, Kavim, Millet Adları	230
4.5. Cinsiyet, İnsan Ömrü ve İlişkileriyle İlgili Adlar	230
4.6. Dil, Lehçe ve Şive Adları.....	231
4.7. Dil ve Edebiyat ile İlgili Adlar.....	231
4.8. Dinî Adlar	231
4.9. Giyim, Kumaş ve Kıyafet Adları	233
4.10. Hastalık ve Tedaviyle İlgili Adlar.....	233
4.11. Hayvan Adları	233
4.12. İnsanla İlgili Organ ve Uzun Adları.....	234
4.13. İnsani Vasıf ve Duygu Adları	236
4.13.1. İnsani Vasıf Adları	236
4.13.2. İnsani Duygu Adları.....	238
4.14. Maden ve Ham Madde Adları.....	239
4.15. Meslek, Meslek İcracısı ve Ünvan Adları.....	239
4.16. Müzik, Müzisyenlik Adları	240
4.17. Ölçü Adları.....	240
4.18. Renk ile İlgili Adlar	241
4.19. Sayı Adları	241
4.20. Tabiat Adları	242
4.20.1. Coğrafya ile İlgili Adlar	242
4.20.2. Doğal Afetler vb. ile İlgili Adlar.....	243
4.20.3. Gök Bilimiyle İlgili Adlar.....	243
4.20.4. Hava Durumu, Hava Olayları vb. ile İlgili Adlar	243
4.21. Toplum ve Toplumsal Olaylarla İlgili Adlar	244
4.22. Yer ve Mekân Adları.....	244
4.22.1. Genel Yer Adları.....	244
4.22.2. Özel Yer Adları	246

4.23. Yiyecek, İçecek Adları.....	246
4.24. Yön Adları.....	247
4.25. Zaman Adları	248
SONUÇ	249
KAYNAKÇA.....	257
ÖZ GEÇMİŞ	264

KISALTMALAR

GTS	: Güncel Türkçe Sözlük
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TİS	: Türkçe İnkilemeler Sözlüğü
TS	: Türkçe Sözlük
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğlerleri
vs.	: vesaire
YTS	: Yeni Tarama Sözlüğü

ÖZET

Başlık: Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Benim Adım Yunus Emre Romanının Söz Varlığı

Yazar: Şeyma DURAN

Danışman: Prof. Dr. İdris Nebi UYSAL

Kabul Tarihi: 10/10/2024

Sayfa Sayısı: 264

Mustafa Necati Sepetçioğlu, tarihî romanlarıyla bilinen ve pek çok türde eser veren bir yazardır. Sepetçioğlu'nun, Türk dili ve edebiyatı için önemli bir yere sahip olan Yunus Emre'nin yolculuğunu kendine has üslubu ve hayal dünyasıyla kurguladığı *Benim Adım Yunus Emre* romanının söz varlığının zengin olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada *Benim Adım Yunus Emre* romanı incelenerek Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun söz varlığını ortaya koymak ve söz varlığı çalışmalarına katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda *Benim Adım Yunus Emre* romanının söz varlığı unsurları; atasözleri, deyimler, ikilemeler, arkaik sözcükler, ağız özelliği taşıyan sözcükler başlıkları altında kaynak tarama yöntemi ile tespit edilmiştir. Tespit edilen sözcükler ve söz öbekleri, sözlük anlamları ve romandan tanık cümleler ile birlikte verilmiştir. Söz varlığı unsurlarının romanda kullanım sıklığı incelenmiştir. Romanda geçen isimler kavramsal olarak 25 başlık altında incelenmiş, sıklıklarıyla birlikte verilmiştir. Araştırma ve inceleme sürecinde karşılaşılan sorunlara ve önerilere sonuç kısmında yer verilmiştir.

Elde edilen verilere göre *Benim Adım Yunus Emre* romanında 573 farklı deyim olmak üzere toplam 1.183 deyim, 366 farklı ikileme olmak üzere toplam 638 ikileme tespit edilmiştir. 92 farklı kalıp söz romanda 279 kez, 26 farklı arkaik sözcük 82 kez, 59 ağız özelliği taşıyan sözcük ise 223 kez tekrar etmiştir. Romanda *Türkçe Sözlük*'te olmayan 70 sözcük tespit edilmiş, bu sözcükler 137 kez tekrar etmiştir. "Kavramsal Tasnif" başlığı altında 1.170 farklı kelime listelenmiştir. Bu sonuçlar dikkate alındığında *Benim Adım Yunus Emre* romanının deyim ve ikilemeler yönünden zengin olduğu, deyim ve ikileme kullanımında tekrara düşülmediği ve yazarın üslubu ile ilgili olarak farklı şekillerde kullanımların mevcut olduğu tespit edilmiştir. Arkaik sözcükler tarihselliği yansıtmada önemli bir yere sahiptir. Yazar, XIII ve XIV. yüzyıl Anadolu'sunu anlattığı biyografik romanında, arkaik kelimelerden ve yöresel söyleyiş özelliği gösteren sözcüklerden faydalanmıştır.

Bu çalışma ile Türkçenin zenginlikleri olan deyim ve ikilemelerin *Benim Adım Yunus Emre* adlı romanda geniş bir yer tuttuğu, insan ilişkilerinde sıkça başvurulan kalıp sözlerin günlük yaşamda olduğu gibi romanda da sık sık kullanıldığı, arkaik sözcüklerin roman ve tarih arasında bağ kurduğu, yöresel söyleyişlerin ise yaşanan coğrafyayı ve kültürü aktarmada etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Necati Sepetçioğlu, Benim Adım Yunus Emre, söz varlığı.

ABSTRACT	
Title of Thesis: The Lexicon of Mustafa Necati Sepetçioğlu’s novel Benim Adım Yunus Emre	
Author of Thesis: Şeyma DURAN	
Supervisor: Prof. Dr. İdris Nebi UYSAL	
Accepted Date: 10/10/2024	Number of Pages: 264
Mustafa Necati Sepetçioğlu, is an author known for his historical novels and works in various genres. It is believed that the novel <i>Benim Adım Yunus Emre</i>, which Sepetçioğlu crafted with his unique style and imaginative world, has a rich vocabulary, as it portrays the journey of Yunus Emre, a figure of significant importance in Turkish language and literature. In this study, the novel <i>Benim Adım Yunus Emre</i> is examined to reveal Mustafa Necati Sepetçioğlu's vocabulary and contribute to vocabulary studies. To achieve this goal, the elements of vocabulary in the novel <i>Benim Adım Yunus Emre</i> including proverbs, idioms, reduplications, archaic words, and dialect-specific words were identified using the source scanning method. The identified words and phrases are presented along with their dictionary meanings and examples from the novel. The frequency of the vocabulary elements' usage in the novel has been analyzed. Names appearing in the novel have been examined conceptually under 25 headings and presented with their frequencies. Issues encountered and recommendations during the research and analysis process are discussed in the conclusion section. Based on the obtained data, the novel <i>Benim Adım Yunus Emre</i> features a total of 1.183 idioms, including 573 unique ones, and 638 repetitions of 366 distinct reduplications. Additionally, 92 different fixed expressions are repeated 279 times, 26 different archaic words appear 82 times, and 59 dialect-specific words are repeated 223 times. The novel also contains 70 words not listed in the <i>Türkçe Sözlük</i>, with these words appearing 137 times. Under the heading “Conceptual Classification”, 1.170 distinct words are listed. These findings indicate that the novel <i>Benim Adım Yunus Emre</i> is rich in idioms and reduplications, with no repeated use in these categories, and demonstrates diverse uses in terms of the author's style. Archaic words play a crucial role in reflecting historical context. In his biographical novel depicting 13th and 14th century Anatolia, the author utilizes archaic words and regionally specific expressions. This study concludes that idioms and reduplications, which are rich elements of Turkish, occupy a significant place in the novel <i>Benim Adım Yunus Emre</i>. Fixed expressions frequently used in human interactions are also frequently employed in the novel, similar to their use in daily life. Archaic words establish a connection between the novel and historical context, while regional expressions are effective in conveying the geography and culture of the setting.	
Keywords: Mustafa Necati Sepetçioğlu, Benim Adım Yunus Emre, vocabulary.	

GİRİŞ

Söz varlığı, bir dilin zenginliğini ortaya koyan önemli bir hazinedir. Söz varlığı denilince ilk akla gelen sözcüklerdir. Ancak söz varlığı, bir dilin yalnızca sözcüklerini değil bir milletin tarihini, kültürünü, yaşam biçimini yansıtan en önemli unsurları içinde barındırır. Bu unsurlar; atasözleri, deyimler, kalıp sözler ve ikilemeler olmak üzere geniş bir kullanım alanına sahip dil öğeleridir. Farklı tarihî dönemlerde Türk dilinin zenginliğini ortaya koyan yazar ve şairler, Türkçenin söz varlığını yansıtmada önemli bir görev üstlenmişlerdir. Edebî eserler ise bir dilin söz varlığını belirlemede ve tespitinde önemli bir yere sahip olmuştur. Yazar ve şairler, ortaya koydukları eserlerde dilin imkânlarından geniş ölçüde faydalanırken söz varlığının gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Konusunu tarihten alan tarihî romanlar, bir milletin sosyal ve kültürel hayatını, yaşadıkları olayları aktaran edebî türlerdir. Millî tarih bilinci kazandırmak amacıyla tarihî roman yazan ve bu türde çeşitli eserler veren Mustafa Necati Sepetçioğlu, gerçek ve kurgu arasında sıkı bir bağ kurar ve romanlarında tarihî olaylar ile tarihî şahsiyetleri etkileyici bir şekilde aktarır. Onun roman karakterleri, tarihte iz bırakan önemli isimlerden oluşur. Şeyh Edebâli, Osman Bey, Kumral Dede, Hacı Bektaş-ı Velî, Sarı Saltuk gibi devlet adamları ve erenleri romanlarında yaşatan yazar, Türk tarihinin önemli olaylarını okuyucuyla buluşturmuştur. Sepetçioğlu'nun anlattığı şahsiyetlerden biri de gönüllerde taht kuran halk şairi Yunus Emre'dir. Gerek hayatı gerekse eserleri üzerine birçok çalışma yapılmış, onunla ilgili pek çok eserler ve şiirler yazılmıştır. Yunus Emre, Türk dilinin önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Şiirlerinde ilahi aşkı anlatmış, kendini bilmenin önemi üzerinde durmuş, yaratılan her şeye sevgi ve merhametle yaklaşmıştır. Tasavvuf edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olan Yunus Emre, yazı dilinin gelişmesinde de önemli bir isim olmuş, sade ve açık bir dille şiirler yazmış, Türkçenin seçkin eserlerini vermiştir.

Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Yunus Emre'yi anlattığı *Benim Adım Yunus Emre* romanı, yazarın dili kullanma becerisini ortaya koymak amacı ile incelenmiştir. İnceleme sonucunda sözlüklerde bulunmayan kelime, ikileme ve deyimlerin tespit

edilmesi ve yazarın söz varlığının kayıt altına alınması söz varlığı çalışmalarının gelişmesinde önem arz etmektedir.

Çalışmanın giriş bölümünde araştırmanın amacı ve önemi, araştırma sorusu ve hipotezler, araştırmanın varsayımları ve sınırlılıkları, araştırmanın örnekleme, veri kaynakları ve veri toplama yöntemi gibi araştırma süreci ile ilgili bilgi verilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun hayatı, sanatı ve eserleri, *Benim Adım Yunus Emre* romanı, Yunus Emre'nin hayatı, eserleri, dili ve çalışmanın temelini oluşturan söz varlığı unsurları üzerine bilgi verilmiştir. İkinci bölümde *Benim Adım Yunus Emre* romanının söz varlığı; atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler, arkaik sözcükler, ağız özelliği taşıyan sözcükler ve *Türkçe Sözlük*'te (2023) olmayan sözcükler incelenmiş, romandan örnekler verilmiştir. Üçüncü bölümde incelenen söz varlığı unsurlarının sıklığı belirlenmiştir. Dördüncü bölümde *Benim Adım Yunus Emre* romanının kavramsal tasnifi yapılmış, romanda geçen isimler konularına göre 25 başlıkta incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise elde edilen veriler, değerlendirmeler, çalışmada ortaya çıkan sorunlar ve öneriler değerlendirilmiştir.

I. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türkçe zengin bir dildir ve bu dili oluşturan en önemli unsur sözcüklerdir. Sözcükler bir dilin söz varlığını oluşturan temel yapı taşlarıdır. Oldukça geniş kapsamı olan söz varlığı unsurları bir dile ait kelimeler, terimler, deyimler, atasözleri, kalıp sözler, ikilemeler, yabancı kökenli kelimeler ve özel adlardan oluşur.

Söz varlığı, bir milletin sosyal ve kültürel birikimlerini, tarihsel kimliğini, bir dilin gücünü ve zaman içindeki değişimini, yazarlarının derinliğini, kişiliğini, üslubunu, edebî eserlerin özgünlüğünü ortaya çıkarmada etkilidir. Bu sebeple söz varlığı çalışmaları önem arz etmektedir.

Bir yazarın dili kullanma becerisi ortaya koyduğu eserle anlaşılır. Her yazarın kendine has üslubu ve kelime hazinesi vardır. Yazar dili kendi üslubuyla şekillendirir, süsler ve okuyucuya sunar. Yazarların söz varlığının değerlendirilmesi ve tespit edilmesi Türkçenin zenginliğini ortaya koymak için iyi bir vesiledir.

Mustafa Necati Sepetçioğlu, millî tarih bilinci kazandırmak amacıyla roman yazan ve bu alanda tarihî gerçeklere bağlı kalarak önemli eserler veren; Türk kültür ve medeniyetini, millî değerleri, dili, edebiyatı, tasavvufu okuyucuya zengin dille aktaran bir yazardır. Bu bağlamda Sepetçioğlu'nun eserlerinin söz varlığını incelemek hem edebiyatımız hem de onun dil ve üslubunu ortaya koymak açısından önemlidir.

Bu çalışmanın amacı, Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Benim Adım Yunus Emre* adlı romanının söz varlığı unsurlarını; atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler, arkaik sözcükler, ağız özelliği taşıyan yöresel söyleyişler olmak üzere incelemek ve bunların kullanım sıklıklarını belirlemek, isimleri kavramsal yönden tasnif etmektir. Böylece Türk edebiyatının usta kalemlerinden biri olan Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun daha önce çalışılmamış bir romanı olan *Benim Adım Yunus Emre* romanının söz varlığını belirleyerek örnek bir çalışma teşkil etmek ve söz varlığıyla ilgili çalışmalara katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Tarihî romanlar, konusunu tarihten alan ve kahramanları tarihî şahsiyetler olan eserlerdir. Bu metinlerdeki dil kullanımı bugüne kadar üzerinde yeterince durulmayan konular arasındadır. Benim Adım Yunus Emre romanı üzerine yapılan bu çalışma; edebiyat-dil ve tarih-dil ilişkilerini görme açısından önemlidir. Bu çalışmanın özel amaçlarından biri de tarihî romanların söz varlığı ve üslubu ile yazarın dil ve onu kullanım biçimine dair tespitler yapmaktır.

II. Araştırma Sorusu ve Hipotezler

Çalışmada Türk edebiyatında çeşitli türlerde eserler veren fakat daha çok tarihî romanlarıyla bilinen Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun; mısraları, ilahileri ve hayat hikâyesi dilden dile dolaşan halk şairi Yunus Emre'yi anlattığı *Benim Adım Yunus Emre* romanının söz varlığı incelenmiş, bu kapsamda aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

Söz varlığı nedir? Söz varlığı unsurları nelerdir?

Türkiye'de söz varlığı üzerine yapılan çalışmalar nelerdir?

Mustafa Necati Sepetçioğlu kimdir? Eserleri nelerdir?

Yunus Emre kimdir?

Yunus Emre'nin hayatını konu alan edebî ürünler nelerdir?

Benim Adım Yunus Emre adlı romanda geçen atasözleri nelerdir?

Benim Adım Yunus Emre adlı romanda geçen deyimler nelerdir?

Benim Adım Yunus Emre adlı romanda geçen ikilemeler nelerdir?

Benim Adım Yunus Emre adlı romanda geçen kalıp sözler nelerdir?

Romanda geçen arkaik (eskicil) sözcükler nelerdir? Bu kelimeler Yunus Emre döneminin söz varlığıyla örtüşmekte midir?

Romandaki ağız özelliği taşıyan sözcükler nelerdir?

Benim Adım Yunus Emre adlı romanda geçen atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler, arkaik sözcükler ve ağız özelliği taşıyan sözcüklerin romanda kullanım sıklığı nedir?

Benim Adım Yunus Emre adlı romanda geçen isimlerin kavramsal tasnifi nasıldır?

Tarihî romanlarda nasıl bir üslupla karşılaşılmaktadır?

III. Araştırmanın Varsayımları ve Sınırlılıkları

Söz varlığı, bir dilin kültürünü, gelenek ve göreneklerini, toplumsal değerlerini barındıran geniş bir dil kümesidir. Türkçe, söz varlığı bakımından zengin bir dildir. Söz varlığı çalışmaları da bu zengin dilin ve kültürün ortaya çıkmasında en önemli araçtır. Geçmişten bugüne günlük dile birçok yabancı sözcük girmiş, kültürel kimliği yansıtan ve dilin söz varlığı unsurları arasında yer alan atasözleri ve deyimlerin kullanımını azaltmıştır.

Yazarlar, kullandığı dil ile bazı kelimelerin, atasözleri ve deyimlerin unutulmasının önüne geçerler. Dili usta bir şekilde işleyen yazarlar, eserlerinde Türk dilini ve bu dile ait kelime hazinesini en zengin ve en mükemmel şekliyle kullanırlar. Bu yüzden, Türk dilinin söz varlığını belirlemede ve geleceğe taşımada önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Mustafa Necati Sepetçioğlu, Türk tarihini kendine has üslubuyla ve zengin söz varlığıyla romanlarında işlemiş; tiyatro, hikâye, makale gibi türlerde eser vermiş bir yazardır. Bu sebeple Sepetçioğlu'nun eserlerinin söz varlığı unsurları açısından zengin olduğu düşünülmektedir. Türk kültür tarihinde, kişiliği ve menkıbeleriyle birçok esere konu olan Yunus Emre'nin hayat hikâyesinin anlatıldığı *Benim Adım Yunus Emre* romanının incelenmesinin, bu alanda yapılan çalışmalara katkı sağlayacağı ve daha sonra yapılacak çalışmalara örnek teşkil edeceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Benim Adım Yunus Emre* romanı söz varlığı yönüyle incelenmiştir. Romanda geçen atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler, arkaik sözcükler, ağız özelliği taşıyan sözcükler belirlenmiş ve bu sözcüklerin anlamları romandan örneklerle birlikte verilmiştir. Bu grupta yer alan unsurların sıklıkları da tespit edilmiştir. Ayrıca romanda geçen isimler kavramsal yönden 25 başlık altında sınıflandırılmış, sıklıklarıyla birlikte verilmiştir.

Çalışmanın sınırlılıkları ise Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun birçok eserinden yalnızca *Benim Adım Yunus Emre* romanının incelenmiş olmasıdır. Çalışmanın bu romanla sınırlı olmasından dolayı yazarın diğer eserleri incelemeye tabi tutulmamıştır. *Benim Adım Yunus Emre* romanında yalnızca söz varlığı unsurlarından atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler, arkaik sözcükler ve ağız özelliği taşıyan sözcükler incelenmiş; kelime grupları vb. konular çalışmaya dâhil edilmemiştir.

IV. Araştırmanın Örnekleme

Bu çalışmanın örnekleme, Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Benim Adım Yunus Emre* romanında geçen söz varlığı unsurlarıdır. Çalışma, *Benim Adım Yunus Emre* romanı ile sınırlı tutulmuş, yazarın diğer romanları çalışmaya dâhil edilmemiştir. Söz varlığı unsurları; atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler, arkaik sözcükler, ağız özelliği taşıyan sözcükler başlıkları altında incelenmiştir. Yazarın üslubunun bir parçası olan ve TDK *Güncel Türkçe Sözlük* ve *Türkçe Sözlük*'te (2023) olmayan kelimeler ayrı bir başlıkta incelenmiştir. Bu gruptaki sözcüklerin romanda kullanım sıklığı da belirlenmiştir.

Romanın söz varlığını oluşturan isimler kavramsal olarak 25 başlıkta sınıflandırılmıştır: “Akrabalık adları, araç-alet edevat ve eşya adları, bitki-meyve ve sebze adları, boy-kavim-millet adları, cinsiyet-insan ömrü ve ilişkileriyle ilgili adlar, dil-lehçe ve şive adları, dil ve edebiyat ile ilgili adlar, dinî adlar, giyim-kumaş ve kıyafet adları, hastalık ve tedaviyle ilgili adlar, hayvan adları, insanla ilgili organ ve uzuv adları, insani vasıf ve duygu adları, maden ve ham madde adları, meslek-meslek icracısı ve ünvan adları, müzik-müzisyenlik adları, ölçü adları, renk ile ilgili adlar, sayı adları, tabiat adları (coğrafya ile ilgili adlar, doğal afetler vb. ile ilgili adlar, gök bilimiyle ilgili adlar, hava durumu, hava olayları vb. ile ilgili adlar), toplum ve toplumsal olaylarla ilgili adlar, yer ve mekân adları (genel yer adları, özel yer adları), yiyecek-içecek adları, yön adları, zaman adları.”

V. Veri Kaynakları ve Veri Toplama Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmaya başlamadan önce Mustafa Necati Sepetçioğlu ve söz varlığı üzerine kaynak taraması yapılmış; bu kapsamda konuyla ilgili tez çalışmaları, kitaplar ve makaleler incelenmiştir. Araştırmanın temelini oluşturan ve İrfan Yayınevi tarafından 2022 yılında 6. baskısı yayımlanan *Benim Adım Yunus Emre* adlı romanın temin edilmesinin ardından veri toplama süreci başlamıştır. Roman Microsoft Office Word ortamına aktarılmış, daha sonra söz varlığı unsurları yani atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler, arkaik sözcükler, ağız özelliği taşıyan sözcükler, TDK *Güncel Türkçe Sözlük* (çevrim içi) ve *Türkçe Sözlük*’te (2023) bulunmayan sözcükler tespit edilerek fişlenmiştir. Fişlenen her madde başı sözcüğün, sözlük anlamı romandaki örnek cümlesiyle birlikte verilmiştir. Tanım cümlesinden sonra parantez içinde kaynak belirtilmiştir.

Verilen örnek cümlelerde imla ile ilgili değişiklik yapılmamış, yazarın dil ve üslubu korunmuştur. Örnek cümleler, tırnak işareti (“...”) ile gösterilmiştir. Bu cümlelerdeki deyim, ikileme, arkaik sözcük vd. cümle içerisinde altı çizili olarak gösterilmiştir. Alıntılanan sayfa numarası ise cümlemin hemen ardından gelmektedir. İncelenen kelime veya söz öbekleri, romanda başka bir sayfada geçiyorsa o sayfa sayısı/sayıları, örnek

cümlelerin sayfa sayısının hemen ardından verilmiştir. Aynı sayfada birden fazla örnek sözcük veya söz öbeği varsa parantez içinde belirtilmiştir.

Örnek:

ağır ağır: Ağır bir biçimde, yavaş yavaş. (TİS)

“Az önceki o garip ölülük, utançlarını kendinde saklayarak ağır ağır uyanıyordu; sanki az önce hepsi ölüydüler... utançlarına dinliyorlardı.” (s. 64; 149, 269)

İkilemeler bölümünde, madde başı olabilecek nitelikteki ikilemeler çalışmaya alınmıştır. Bu ikilemelerden çekim ekleri atılmış ancak yapım eklerine dokunulmamıştır. Fakat anlamı değiştiren çekim ekleri atılmamıştır. İkilemelerin tespitinde ve anlamlandırılmasında TDK *Güncel Türkçe Sözlük* ve Necmi Akyağın'ın *Türkçe İkilemeler Sözlüğü* (2007) adlı çalışmasından faydalanılmıştır. Bu sözlüklerde yer almayan ikilemeler ayrı bir başlıkta incelenmiş, bağlama göre anlam verilmiştir.

Atasözleri ve deyimlerin tespitinde ve anlamlandırılmasında şu sözlüklerden faydalanılmıştır: Ömer Asım Aksoy'un *Deyimler Sözlüğü 2 Deyimler Sözlüğü* (2013), Necmi Akyağın'ın *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz* (2012a) ve *Türkçemizin İncileri Atasözlerimiz Tanıklı Sözlük* (2012b), İsmail Parlatır'ın *Deyimler* (2008), Ali Püsküllüoğlu'nun *Türkçe Deyimler Sözlüğü* (2006), Hatice Şahin'in *Türkçede Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler* (2004), Ahmet Turan Sinan'ın *Türkçenin Deyim Varlığı* (2015), Metin Yurtbaşı'nın *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü* (1996), Sabahat Emir'in *Örnekleriyle Açıklamalı Deyimler Sözlüğü* (1977) ve TDK'nin çevrim içi *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Bu sözlüklerde olmayan deyimler “Güncel Sözlüklerde Bulunmayan Deyimler” başlığına alınmıştır.

Deyimlerin olumlu örneklerinin yanında olumsuz şekilleriyle de karşılaşılmıştır. Kullanım sıklığı belirlenirken olumlu ve olumsuz şekilleri birlikte alınmıştır. Bazı deyimlerin birden fazla anlamıyla karşılaşılmış, bu tür örneklerde deyimün iki farklı anlamı ve anlama göre iki farklı örnek cümle verilmiştir.

Örnek:

aklına gelmek: 1) Hatırlamak, anımsamak. (TDK)

“Konya’da, ayrılmadan önce Çedikçi Ahmet Usta’nın sözü bir kere daha aklıma geldi: İnsanı anlatmak görüldüğü gibiliğini anlatmak olsaydı.. sana haklısın derdim.” [s. 27; 7, 29(2), 104, 189, 190, 268, 278]

2) Bir şeyi yapmayı düşünmek, tasarlamak.

“Dağ köyü çocuklarının meyve yiyemeyeceğini de düşünerek haftada bir hem topluyor, araba gezintisine çıkarttırıyor çocukları eğlendiriyor, hem de doyasıya meyve yedirtiyor; parasını vakıf ödüyor. Kimin aklına gelirdi..?” [s. 151; 145(2), 179, 187, 204]

Arkaik sözcüklerin tespitinde TDK çevrim içi *Tarama Sözlüğü*’ne başvurulmuştur. Bu sözcüklerin anlamlandırılmasında ise Cem Dilçin’in *Yeni Tarama Sözlüğü*’nden (2013) faydalanılmıştır. TDK’nin “eskimiş” olarak belirlediği sözcükler bu başlıkta incelenmiştir.

Ağız özelliği taşıyan sözcüklerin tespitinde ve anlamının verilmesinde TDK çevrim içi *Derleme Sözlüğü*’ne başvurulmuştur. TDK’nin “ağız” olarak nitelendirdiği sözcükler ve yöresel söyleyişe sahip olan, ölçünlü dilden uzaklaşan kelimeler bu başlığa alınmıştır.

Romanda geçen atasözleri, deyimler, kalıp sözler, arkaik sözcükler, ağız özelliği taşıyan sözcükler ve TDK *TS*’de ve *GTS*’de olmayan sözcüklerin romanda geçme sıklığı belirlenmiştir.

Romanda geçen isimler tematik yönden sınıflandırılmıştır. Sınıflandırmada Oğuz Kılınç’ın *Sevinç Çokum’un Tarihi Romanlarında Söz Varlığı* (2021) adlı doktora tezi ve Zeynep Onaran’ın *Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Romanlarının Söz Varlığı* (2011) adlı yüksek lisans tezindeki kavramsal tasnif örnek alınmış, bu 21 başlıktan oluşan tasnife şu başlıklar eklenmiştir: Cinsiyet-insan ömrü ve ilişkileriyle ilgili adlar, dil ve edebiyat ile ilgili adlar, hastalık ve tedaviyle ilgili adlar, toplum ve toplumsal olaylarla ilgili adlar. Ayrıca tabiat adları dört gruba, yer ve mekân adları ile insani vasıf ve duygu adları iki gruba ayrılmıştır.

Bu çalışmada, incelenen romanda geçen isimlerin sınıflandırıldığı kavramsal tasnif 25 başlıktan oluşmaktadır. Bu başlıklar şu şekildedir: “Akrabalık adları, araç-alet edevat ve eşya adları, bitki-meyve ve sebze adları, boy- kavim-millet adları, cinsiyet-insan ömrü

ve ilişkileriyle ilgili adlar, dil-lehçe ve şive adları, dil ve edebiyat ile ilgili adlar, dinî adlar, giyim-kumaş ve kıyafet adları, hastalık ve tedaviyle ilgili adlar, hayvan adları, insanla ilgili organ ve uzuv adları, insani vasıf ve duygu adları, maden ve ham madde adları, meslek-meslek icracısı ve ünvan adları, müzik-müzisyenlik adları, ölçü adları, renk ile ilgili adlar, sayı adları, tabiat adları (coğrafya ile ilgili adlar, doğal afetler vb. ile ilgili adlar, gök bilimiyle ilgili adlar, hava durumu, hava olayları vb. ile ilgili adlar), toplum ve toplumsal olaylarla ilgili adlar, yer ve mekân adları (genel yer adları, özel yer adları), yiyecek-içecek adları, yön adları, zaman adları.”

Kavramsal tasnifte yer alan kelimelerdeki çekim ekleri atılmış, yapım eklerine dokunulmamıştır. Birleşik isimler birlikte listelenmiştir. Bu başlıkta yalnızca isimler incelenmiştir. Yazarın üslubunu korumak için kelimelerin imlalarına dokunulmamıştır. Bazı kelimelerle ilgili parantez içinde ve dipnotta açıklayıcı bilgi verilmiştir.

1. BÖLÜM: MUSTAFA NECATİ SEPETÇİOĞLU, YUNUS EMRE VE SÖZ VARLIĞI HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. Mustafa Necati Sepetçioğlu

1.1.1. Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Hayatı

Mustafa Necati Sepetçioğlu, 1932 yılında Tokat'ın Zile ilçesinin Kislik Mahallesi, Sepetçi Sokağı'nda dünyaya gelmiştir. Asıl adı Hacı Necati olan Mustafa Necati Sepetçioğlu, 1989 yılında verdiği bir röportajda Hacı Necati ismini babasının koyduğunu aktarmıştır¹. Hacı ismi kendisi doğduğunda vefat eden çok sevdikleri bir akrabanın adı iken Necati ise dönemin başarılı bir kaymakamına aittir. Mustafa ismini çok sevmesinden dolayı ismini değiştirmiştir. Mustafa ismi aslında Sepetçioğlu'nun dedesinin ismidir. Hacı Hafız Mustafa Efendi, İstanbul'da medrese okuyup icazet almış, askerliği sebebiyle Mekke'de 7 yıl kalmış, orada da çeşitli dersler vermiş âlim bir kişidir.

Zile'nin yerlisi olan Sepetçioğlu ailesinin Sepetçiler olarak tanınmasındaki en büyük etken, dedelerinin sepet örmekle meşgul olmasıdır. Aile, soyadı kanunuyla birlikte Sepetçioğlu soyadını almıştır.

Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun babası Abdurrahman Bey, annesi Cemile Hanım'dır. Her ikisi de Zile doğumlu olan aile bireylerinin iki oğlu bir kızı vardır. En büyük çocukları Mustafa Necati'dir. Mahmut Yılmaz adında bir erkek bir de Yüksel adında kız çocukları vardır. Babası Abdurrahman Bey, Rüştüye mezunudur. Görevli olduğu belediyenin vergi dairesinde amirken memuriyeti bırakarak ticarete atılmıştır.

Mustafa Necati Sepetçioğlu, 7 yaşına geldiğinde Zile İnönü İlkokulu'na başlamıştır. Ortaokulu da Zile'de okuyan yazar, Zile'de lise olmadığı için 1947 yılında Sivas Lisesine kaydı yapılmış ancak lisenin ilk yılında başarılı olamamıştır. Öğrenimine İstanbul'da devam etmek isteyen Sepetçioğlu, 1948 yılında babasının isteğiyle Tokat Lisesine geçmiştir. Lisenin birinci sınıfını geçen ancak ikinci sınıfı burada okumak istemeyen yazar, 1949 yılında Bursa Lisesine kaydolmuştur. Bu lisede yalnızca üç ay kaldıktan sonra 1950 yılında İstanbul Çapa Erkek Lisesine kaydolmuştur. İkinci yılını

¹ (Sepetçioğlu'ndan aktaran Çalık, 1993: 1)

bu okulda tamamlamıştır. Bu yıllarda Necip Fazıl'la tanışmıştır. Lisenin son sınıfını Necip Fazıl'ın yardımıyla Haydarpaşa Lisesinde okumuş ve 1951 yılında bu liseden mezun olmuştur. Necip Fazıl'a olan sevgisi; edebiyata ve yazmaya duyduğu ilgiyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü tercih etmiştir. 1954 yılında henüz öğrenci iken aynı sınıfta öğrenim gördüğü sınıf arkadaşı Neriman Muazzam Gürşen ile evlenmiştir.

Sepetçioğlu eşi ile birlikte Türk Ocaklarında çalışmış, bu sebeple fakültedeki derslerine zaman ayıramamıştır. Fakültede Türk-İslam ve Avrupa Sanatı dallarında sertifika almış, bir süre de felsefe, Arap ve Fars filolojisi bölümlerini okumuştur (Çalık, 1993: 4). 1957 yılında *Sait Faik Abasıyanık'ın Hikâyelerinde Su Unsuru* başlıklı teze İstanbul Üniversitesinden mezun olmuştur.

“Mustafa Necati Sepetçioğlu, yüksek öğrenimini tamamladığı yıl askere gider. Yedek Subay Okulu'ndaki altı aylık süreden sonra Ankara'da Genel Kurmay Başkanlığı Psikolojik Harp Dairesi'nde askerliğini tamamlar, topçu teğmen rütbesiyle terhis olur.” (Argunşah, 2007: 20)

Askerlik görevinden sonra 1959 yılında İstanbul Adalar Belediyesinde şube müdür yardımcısı olarak işe başlamıştır. Burada dokuz ay çalıştıktan sonra istifa ederek bir arkadaşının iş yerinde çalışmaya başlar. 1960 yılında yeniden şube müdür yardımcısı olarak İstanbul Eminönü Belediyesinde işe girmiş ve burada iki yıl çalıştıktan sonra istifa etmiştir. 1963 yılında Ankara'da Kızılay Genel Müdürlüğünde müdür yardımcılığı yapmıştır. 6 ay sonra İstanbul'da Sosyal Sigortalar Kurumu Hukuk İşleri Müdürlüğüne geçmiştir. Burada üç yıl çalıştıktan sonra 1967 yılında Sosyal Sigortalar Kurumu Şişli Hastanesi müdürü olur. 1968'den 1974'e kadar İstanbul Millî Eğitim Basımevi Müdürlüğü görevinde kalmıştır. Memuriyetinin en uzun dönemini burada geçiren yazar, emekli olduğu 1976 yılına kadar İstanbul Millî Eğitim müdür yardımcılığı ve kütüphane memurluğu görevlerinde bulunmuş ve 1976 yılında emekli olmuştur.

Hülya Argunşah, Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun okul ve memuriyet hayatındaki bu iniş çıkışları şu şekilde açıklamıştır:

“Bu çok zikzaklı ve kısa aralıklarla zoraki sürdürülen memuriyet hayatı, hatta hareketli öğrencilik hayatı ancak bir yazar psikolojisiyle açıklanabilir.

Kendisinin de zaman zaman belirttiği ilkokul yıllarından itibaren çevresiyle olan uyumsuzluğunu da ancak yazma arzusu içerisinde düşünmek ve değerlendirmek gerekir. Sanatçı duyarlığı, yaygın olanın dışında bir davranış biçimini hissetme ve algılama hâlini beraberinde getirir. Sepetçioğlu için bu hâl çocukluktan itibaren görülür. Bölük pörçük hatıralar dizisinden de anlaşılıyor ki o doğduğu andan itibaren yazacaklarını kelime kelime, görüntü görüntü biriktirmeye başlamış bir yazardır. Bütün hayatı ve seçimleri de bu bilinç çerçevesinde gelişmiştir.” (Argunşah, 2007: 21)

Mustafa Necati Sepetçioğlu emekliliğe ayrıldıktan sonra çeşitli gazetelerde köşe yazarlığı yapmıştır. 8 Temmuz 2006 tarihinde vefat eden Sepetçioğlu, İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir.

1.1.2. Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Edebî Kişiliği

Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun, edebî kişiliğinin oluşmasında ve birçok eserinin doğuşunda yaşadığı toprakların etkisi vardır. Ailesi, özellikle dedesi Hacı Mustafa Efendi, yaşadığı coğrafya, Zile, gezdiği şehirler, dinlediği hatıralar, okuduğu kitaplar onun eserlerini şekillendiren başlıca kaynaklar olmuştur. Dedesi Hacı Mustafa Efendi âlim bir zattır. Onun bilgeliğinden ve anlattığı efsanelerden etkilenen Mustafa Necati'nin daha o yıllarda edebiyata ilgisi başlamıştır. Babaannesi, Sepetçioğlu'nun dinî değerler eğitimine katkıda bulunmuştur. Yazar; Hz. Muhammed'i, Hz. Ali'yi ve diğer dinî şahsiyetleri ondan dinlemiştir.

Dedesi ve babaannesinden sonra Sepetçioğlu'nun edebî kişiliğinin oluşmasında Zile'de ortaokulda tanıdığı Türkçe öğretmeni Kadri Özyalçın'ın etkisi büyüktür. Yazarın edebiyata ve yazmaya olan ilgisi öğretmeni Kadri Özyalçın'ın teşvikiyle artmış; yeteneğini şiir, hikâye, nutuk, tiyatro yazarak göstermiştir.

Zile; Sepetçioğlu'nun doğduğu, ilkokula başladığı ve ortaokula devam ettiği, eğitiminin temellerinin atıldığı ilk şehirdir. Bu şehir için Sepetçioğlu şu sözleri dile getirmiştir:

“Zile (...) çok daha önceki yıllarda da bir yerleşme merkezi olmasına rağmen, sadece Selçuklu ve Osmanlı örneklerini yaşayan, Müslüman Türk

terbiyesini köklü bir kültürün mayası bilmiş; akıl-gönül ve yürek üçgeninde gelişmiş bir ruh fedakârlığıyla toprağına ve nimetlerine bağlanmış, insanlarımızın hayat bulduğu bir şehir. Ben bu şehirde, Zile’de ilk defa Battal Gazi’yi tanıdım. Şehrin kurulduğu ve dağlarla çemberlenmiş geniş bir ovanın tek yükseltisi olan Hüseyin Gazi Tepesi’nde, iki metrelik bir sıradan, üstü açık mezarda gömülü (...) Hüseyin Gazi, bütün ovaya, vazgeçilmez ve inkâr olunamaz bir tapu senedi sağlamlığıyla oturmuş idi. Alelade toprakların vatanlaşırken kutsallaşma sırrına beni ilk ulaştıran o tapu senedi sağlamlığındaki tepedir. İlk ve ortaokulu Zile’de okurken ovayı çember gibi saran dağların doruk noktalarında Aslan Dede, Ayşe Dede, Çeltek Baba, Şeyh Ahmet Dede gibi erenlerin ve yatırların da birer başka tapu senedi olarak, bütün ovanın Türkleşme ve İslamlaşma safhasında toprağı sahiplendiklerini gördüm.” (Sepetçioğlu, aktaran Argunşah 2007: 22)

Yazarın eserlerinde gezdiği yerlerin etkisi yadsınamaz. Anadolu topraklarını gezmek, onun için öğrenim görmekten farksızdır. Onun tahayyülünde bu coğrafya ve bu topraklar tarihle bütünleşmiş, destanlaşmış ve onun romanlarında vücut bulmuştur. Yazarın edebî kimliğiyle bütünleşerek dönemin en iyi eserlerinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Argunşah’ın tabiriyle “Neredeyse Türkiye’nin tamamı, küçük birimlerine kadar, onun yazar hafızasının bir tarafını oluştururlar. Sonra dünyanın birçok ülkesi... Her biri eserlere bir tarafından gizlice sızıverecekleri zamanı beklerler.” (Argunşah, 2007: 24)

Türk Ocaklarında tanıştığı Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Haydar Paşa Lisesinden tanıdığı Hüseyin Nihal Atsız da Sepetçioğlu’nda derin izler bırakmıştır. Türkçülüğü ve Türk tarihine ilgisi bariz olan Sepetçioğlu’nun eserlerinde bu değerler önemli bir yere sahiptir.

Necip Fazıl, Haydar Paşa Lisesinde Sepetçioğlu’nun velisi olmuştur. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Türk Dili ve Edebiyatı okuyan Mustafa Necati, oradaki bölüm hocalarından da etkilenmiştir. Fakülteden tanıdığı, çok değer verdiği hocalarından Ahmet Hamdi Tanpınar’ın üslubuna hayranlık duymuş; Faruk Kadri Timurtaş, Ali Nihat Tarlan, Reşit Rahmeti Arat, Ahmet Caferoğlu gibi önemli şahsiyetlerin öğrencisi olmuştur. Sepetçioğlu etkilendiği kişilerden şu sözlerle bahseder:

“Mahir İz, kudretli romancı Peyami Safa Bey, serçe kuşu gibi Reşat Nuri, hantallığın altında güvenilir düşünceleriyle Adile Ayda’nın babası Sadri Maksudî Bey, Türkçemizi hâlâ Başkirtçe kırmasında çetrefilleştirdiği için çoğunun tadına varamadığı Zeki Velidi... inandığı Türklüğün dönmezi Kafesoğlu. Rahmetli Mümtaz Turhan Hoca ve daha sonra Erol Güngör. Bütün bunlar bendeki pekişmenin parçaları fakat her birinin oluru olamazını seçmiş, ayırmış, kendince ışıklandırmış bir ben yani bir başka bütünlük budalası.” (Çalık, 1993:10-11)

Zile’de ortaokulda öğrenciyken şiir yazmaya başlayan Sepetçioğlu, Tokat Lisesinde tiyatroya ilgi duymuştur. *Deli Dumrul*’u, Ömer Seyfettin’in *Topuz* hikâyesini piyes olarak hazırlamıştır. 1950 yılında “Ergene Pars” takma adıyla *Milliyet* gazetesinde bir hikâyesi yayımlanmıştır. Yazmaya başladığı ilk yıllarda çeşitli takma adlar kullanan Sepetçioğlu; *Haber* gazetesinde “Ahmet Cemil”, *Sivas Hakikat* gazetesinde “Bir Zileli”, *Milliyet* gazetesinde “Ergene Pars”, *Orta Doğu* gazetesinde “Ergun Kaftancı”, *Haber* gazetesinde “Me Ne Se” takma adlarını kullanmıştır.

1955 yılında dokuz hikâyeden oluşan ilk kitabı *Abdürrezzak Efendi* yayımlanmıştır. Yazarın ikinci hikâye kitabı, *Menevşeler Ölmemeli* 1972 yılında yayımlanmıştır. 1962 yılında ilk romanı *Çağlayanlı Vadi*, *Vatan* gazetesinde; *Bir Ölüünün Basın Toplantısı* romanı *Haber* gazetesinde tefrika edilmiş ancak kitap hâline getirilmemiştir. *Bir Ölüünün Basın Toplantısı* romanı 1976 yılında *Orta Doğu* gazetesinde tekrar tefrika edilmiştir. Sepetçioğlu bu romanda “Ergün Kaftancı” takma adını kullanmıştır.

Sepetçioğlu, 1963-1964 yılları arasında *Su* dergisinde yazmaya başlamıştır. Daha sonraları *Tercüman* gazetesi, *Yol*, *Bilgi* gibi fikir ve sanat dergilerinde hikâye, tiyatro yazmaya devam etmiştir. 1965 yılına gelindiğinde *Yaratılış Türeyiş Destanı* adlı yedi Türk destanını (*Yaratılış*, *Türeyiş*, *Göç*, *Bozkurt*, *Oğuz Kağan*, *Şu*, *Ergenekon*) yeniden yorumlar. 1966 yılında *Sonsuza Uyanan Taşlar* yazıları, *Haber* gazetesinde Sepetçioğlu’nun “Me Ne Se” takma adını kullanarak tefrika edilmiştir. Bu yazılar 1981 yılında kitap hâline getirilmiştir. 1967 yılında *Türk İslam Efsaneleri* adıyla yayımlanan kitap, ikinci baskısında *Bir Büyülü Dünya ki* adıyla yayımlanmıştır. 1972 yılında *Türk Destanları* adlı araştırma-inceleme kitabı, 1981 yılında da Ahmet Yesevî’nin hayatının anlatıldığı *Can Ocağında Pişen Aş* adlı kitabı raflardaki yerini almıştır.

Yazarın *Trampacılar* adlı tiyatrosu, 1967-1968 yıllarında Şehir Tiyatrosunda sahnelenmiştir. 1969-70 yıllarında *Köprü*, *Çardaklı Bakıcı*, *Son Bloklar*, *Büyük Otmarlar* adlı tiyatro eserleri yayımlanmıştır. 1972 yılında ise *Her Bizans'a Bir Fatih* adlı tiyatrosu okurla buluşmuştur.

Sepetçioğlu, 1970'li yıllarda edebiyat dünyasında önemli bir yere gelmiştir. Tiyatro, deneme, efsane, hikâye, makale, değerlendirme, inceleme ve araştırma türünde birçok yazıları yayımlanmıştır. Romana yönelen yazar, 1971 yılında Malazgirt Zaferi'nin 900. yıl dönümü vesilesiyle *Kilit* romanını kaleme almıştır. *Kilit* romanıyla başlayan Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasını konu edinen *Selçuklu Üçlemesi*; *Anahtar* ve *Kapı* romanlarıyla devam etmiştir. On iki kitaptan oluşan *Dünkü Türkiye* dizisi tarihseverlerle buluşmuştur.

Dünkü Türkiye dizisinin ilk üçlemesi *Selçuklu Üçlemesi*'dir. Türklerin Anadolu'ya gelişi, Malazgirt Savaşı, Alparslan, Melikşah dönemi, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ve Süleyman Şah'ın saltanatının anlatıldığı bu üçleme *Kilit* (1971), *Anahtar* (1972), *Kapı* (1973) adlı kitaplardan oluşmaktadır. *Dünkü Türkiye* dizisinin ikinci üçlemesi *Osmanlı Üçlemesi*'dir. *Konak* (1974), *Çatı* (1974), *Üçler Yediler Kırklar* (1975) adlı kitaplardan oluşan bu üçleme Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu; Osman Gazi ve Orhan Gazi'yi konu edinmiştir. *Dünkü Türkiye* dizisinin üçüncü üçlemesi *Şeyh Bedreddin, Timur ve Yıldırım Beyazıt Üçlemesi*; *Bu Atlı Geçide Gider* (1977), *Geçitteki Ülke* (1978), *Darağacı* (1979) adlı üç kitaptan oluşmaktadır. Bu üçlemede; I. Murat, Yıldırım Beyazıt ve Çelebi Mehmet dönemleri ve Timur anlatılmıştır. *Fatih Üçlemesi* serinin son üçlemesidir. *Ebem Kuşağı* (1980), *Sabır* (1980), *Gece Vaktinde Gün Dönümü* (1980) adlı kitaplardan oluşan bu üçlemede ise II. Murat'ın saltanatı, Fatih Sultan Mehmet ve İstanbul'un fethi anlatılmıştır.

Tarihî roman yazarı olarak bilinen Sepetçioğlu, aynı zamanda biyografik romanlar da kaleme almıştır. İmam-ı Azam Ebu Hanife'yi konu ettiği *Kutsal Mahpus Ebu Hanife* (1990), Yunus Emre'nin yolculuğunu anlattığı *Benim Adım Yunus Emre* (1992), Bediüzzaman Said Nursi'yi konu ettiği *Nurs Köyünden Dünyaya* (1994) adlı iki ciltlik kitap ve Hoca Ahmet Yesevî'yi anlattığı *Yesili Hoca Ahmed* (2002); *Sesler ve Işıklar*, *Hurmaliğın Ak Doğanı*, *Aydınlığın Mühürü* adlı üç ciltten oluşan kitap Sepetçioğlu'nun biyografik romanlarıdır.

Sepetçioğlu'nun yazdığı eserler toplumda ilgiyle karşılanmış ve bazı ödüllere layık görülmüştür. 1965 yılında *Mehmet'in Beklediği* adlı oyunla Millî Eğitim Bakanlığı çocuk oyunları ödülünü almıştır. 1968 yılında İsviçre'de düzenlenen Dünya Üniversiteleri Tiyatro Şenliği'nde *Büyük Otmarlar* adlı oyunuyla birincilik ödülünü almıştır. *Köprü* adlı oyunu Türk Ev Kadınları Derneğinin 1968 yılı; *Çardaklı Bakıcı* adlı oyunu Millî Eğitim Bakanlığının 1969 yılı tiyatro ödülüne layık görülmüştür (Argunşah, 2007: 27). Sepetçioğlu'nun, *Kilit* ve *Konak* tarihî romanları ve *Can Ocağında Pişen Aş* adlı kitabı Türkiye Millî Kültür Vakfının büyük ödülüne; *Ebem Kuşağı*, *Gece Vaktinde Gün Dönümü* ve *Karanlıkta Mum Işığı* romanları Türkiye Millî Kültür Vakfının roman ödülüne, *Ve Çanakkale 1/2/3* adlı romanları Türkiye Yazarlar Birliği roman ödülüne layık görülmüştür. 1986 yılında tarihî romanlarının hepsi Konya Kültür ve Turizm Derneği sanat ve edebiyat ödülü almıştır. Ayrıca 1990 yılında Türk edebiyatına önemli eserler kazandırdığından Selçuk Üniversitesi Senatosu'nun aldığı bir kararla kendisine "Fahri Doktora" payesi verilmiştir (Çalık, 1993: 28).

Sepetçioğlu'nun yazın hayatında bazı gazete ve dergilerde hikâye, tefrika roman, tiyatro, değerlendirme, inceleme ve araştırma yazıları, denemeleri, makaleleri ve röportajları çıkmıştır. Bu gazeteler şunlardır: *Milliyet*, *Vatan*, *Haber*, *Tercüman*, *Orta Doğu*, *Yeni Haber*, *Türkiye*. Dergilerse şöyledir: *Seçilmiş Hikâyeler*, *Türk Düşüncesi*, *Büyük Doğu*, *Türk Sanatı*, *İstanbul*, *Türk Yurdu*, *Gurbet*, *Türk Dili*, *Su*, *Bilgi*, *Yol*, *Türk Tiyatrosu*, *Büyük Türkiye*, *Hisar*, *Boğaziçi*.

Sepetçioğlu'nun tarihî romanlarının konusunu, Türklerin tarihi oluşturmaktadır. Argunşah onun tarihî romanlara bakış açısını şu şekilde yorumlamıştır:

"Sepetçioğlu'nun tarihî romanlarındaki bakış açısı 'Türklük İslamiyetle Anadolu ve Rumeli topraklarında kendine uygun gelişme imkânları bulmuştur' şeklinde özetlenebilir. Yazar bu fikir doğrultusunda romanlarında Oğuz boylarının anavatanından Anadolu'ya göç etmelerini, Anadolu topraklarını fethetmelerini ve bir vatan hâline getirmelerini, önce Selçuklu sonra Anadolu Selçuklu ve nihayet Osmanlı Devleti'ni kurmaları, bir ülkü hâline getirdikleri İstanbul'u fetihlerini anlatır. Türkler devlet kurma ve cihana hâkim olma karakterlerini İslamiyetin emrine vermişler, gittikleri her yere İslamı yerleştirmeye çalışmışlardır. Yazarın kahramanına

‘önce İslam et sonra Türk’ şeklinde özetlediği bu hareket Türk-İslam sentezi inancının bir ifadesidir.” (Argunşah, 1990: 296)

Geçmiş ve gelecek arasında bağlantı kuran yazar, yarını düşünür fakat dünü unutmaz. Dünden güç alarak yarına zemin hazırlar. Tarih onun için kutsaldır. Anadolu toprakları, bu topraklarda yetişen insanlar, bu insanların anlattığı efsaneler, masallar, hikâyeler ona hep ilham kaynağı olmuştur.

1.1.3. Mustafa Necati Sepetçioğlu’nun Eserleri

Tefrika Romanları: Çağlayanlı Vadi (Vatan Gazetesi 1962), Bir Ölünün Basın Toplantısı (Haber Gazetesi 1962; Ortadoğu Gazetesi 1976), Kırım Kırımı (Tercüman Gazetesi 1985)

Kitaplaşmış Romanları:

1. Dünkü Türkiye Dizisi:

- a. Selçuklu Üçlemesi: Kilit (1971), Anahtar (1972), Kapı (1973)
- b. Osmanlı Üçlemesi: Konak (1974), Çatı (1974), Üçler Yediler Kırklar (1975)
- c. Şeyh Bedreddin, Timur ve Yıldırım Bayezid Üçlemesi: Bu Atlı Geçide Gider (1977), Geçitteki Ülke (1978), Darağacı (1979)
- d. Fatih Üçlemesi: Ebem Kuşağı (1980), Sabır (1980), Gece Vaktinde Gün Dönümü (1980)

2. Bugünkü Türkiye Dizisi:

Cevahir ile Sadık Çavuş’un Buğday Kamyonu (1977)

Karanlıkta Mum Işığı (1980)

Güneşin Dört Köşesi (1983)

3. Yakın Tarih ile İlgili Romanları:

Ve Çanakkale Üçlemesi (1989): I Geldiler, II Gördüler, III Döndüler.

4. Kıbrıs Tarihi ile İlgili Romanları:

1. Uzak Kıbrıs Tarihi: Sabır Ağacı (1992): I Sahibini Arayan Toprak, II Zaman Toprak ve Sahibi, III Zaman Yürüyüşü, IV Zaman Dar Kapıda, V Zaman Sarkacı, VI Zaman Dönümü, VII Zaman Yok, VIII Zaman Uyanışı.

2. Yakın Kıbrıs Tarihi: Bir Ömür Boyu Kıbrıs (2000): I Boyun Eğiş, II Hayır Deyiş.

Biyografik Romanları: Kutsal Mahpus-Ebu Hanife (1990), Benim Adım Yunus Emre (1992), Nurs Köyünden Dünyaya: I Gökyüzünden Bir Beşik (1994), II Gökyüzünden Yeryüzünden Işıklar (1994), Yesili Hoca Ahmed (2002): I Sesler ve Işıklar, II Hurmalığın Ak Doğanı, III Aydınlığın Mühürü.

Çocuk Kitapları: Beyaz Güvercin (1978), Kutsal Kaya (1978), Demir Dağlar Sıra Sıra (1978).

Hikâye Kitapları: Abdürrezzak Efendi (1955), Menevşeler Ölmemeli (1972).

Araştırma-İnceleme Kitapları: Yaratılış ve Türeyiş Türk Destanı (1965), Türk-İslâm Efsaneleri/Bir Büyülü Dünya ki (1967), Hamdullah Suphi Tanrıöver-Seçmeler (1971), Türk Destanları (1972), Dede Korkut (1974), Can Ocağında Pişen Aş (1981), Sonsuza Uyanan Taşlar (1981).

Yazıları: Dünden Bugüne ve Yarına 1 (1999), Dünden Bugüne ve Yarına 2 (1999).

Tiyatroları/Oyunları:

Yayımlanmış Oyunları: Çardaklı Bakıcı (1969), Köprü (1969), Son Bloklar (1969), Büyük Otmarlar (1970), Her Bizans'a Bir Fatih (1972), Yunus Emre (1993).

Yayımlanmamış Oyunları: Zehirci, Cehennemde Gün Işığı, Mehmet'in Beklediği (Umut Çeşmesi), Trampacılar², Meragalı Abdülkadir, Mehveş Hanım, Değirmen, Çölde İbrahim, Ak Sinekler Sürüsü, Sevgisizler.

² 1968 yılında İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda sahnelenmiştir.

1.1.4. Mustafa Necati Sepetçioğlu Üzerine Yapılan Çalışmalar

Mustafa Necati Sepetçioğlu ile ilgili yapılan tez çalışmaları çoğunlukla Sepetçioğlu'nun tarihî romanları üzerinedir. Bu çalışmalarda genellikle millî kimlik unsurları, halk bilimi, kahramanlık ve tasavvuf konuları işlenmiş, bazı çalışmalarda ise romanlar dil, üslup ve anlatım teknikleri açısından incelenmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda Sepetçioğlu'nun eserlerini, yalnızca söz varlığı unsurları (atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler) açısından ele alan ve kavramsal tasnifin hazırlandığı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Fakat Sepetçioğlu'nun eserleri üzerine yapılan üç yüksek lisans tezinde, söz varlığı unsurlarından atasözleri ve deyimler konusu incelenmiştir. Kürşat Kara tarafından hazırlanan *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Sabır Ağacı Romanında Halk Bilimi Unsurları* (2008) adlı yüksek lisans tezinde *Sabır Ağacı* roman serisinin halk bilimi öğeleri incelenmiştir. Halk deyişleri ve deyimlerin de incelendiği çalışmada 24 adet deyim tespit edilmiştir. Mehmet Emin Ergen tarafından hazırlanan *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun "Selçuklu Üçlemesi" Adlı Roman Dizisi (Kilit-Anahtar-Kapı)'ndeki Halk Bilimi Unsurlarının Tespiti ve İncelenmesi* (2016) adlı yüksek lisans tezi; halk şiiri, destanlar, efsaneler, kalıplaşmış sözler, dinî kuruluşlar, gelenek ve görenekler, halk hekimliği, bayramlar, törenler, kutlamalar, inanışlar, halk tiyatrosu, oyun ve eğlenceler, halk mimarisi, halk mutfağı gibi halk bilimi unsurlarının incelendiği bir çalışmadır. Araştırmacı romanlarda geçen atasözleri ve deyimleri "Kalıplaşmış Sözler" başlığı altında incelemiş ve 11 farklı deyim, 4 farklı atasözü tespit etmiştir. Zeynep Çelikkaya Karakaya, *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Kilit, Anahtar, Kapı Romanlarının Anlatım Teknikleri, Deyim ve Atasözü Bakımından İncelenmesi* (2022) adlı yüksek lisans tezinde Sepetçioğlu'nun *Kilit, Anahtar, Kapı* romanlarında yer alan anlatım teknikleri, anlatıcı bakış açısı, deyim ve atasözlerini incelemiştir. Araştırma sonucunda *Kilit* romanında birbirinden farklı olmak üzere 29 deyim, *Anahtar* romanında 13 deyim ve 2 atasözü, *Kapı* romanında ise farklı 34 deyim ve 2 atasözü tespit etmiştir.

Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun eserleri ile ilgili yapılan bir incelemede Sepetçioğlu'nun romanlarında geçen arkaik sözcükler incelenmiş, türlerine ve anlamlarına göre başlıklara ayrılmıştır. Nevzat Özkan, "Tarihî Zamanın Kurgulanmasında Dil Kullanımı: Mustafa Necati Sepetçioğlu Örneği" (2007) adlı makalesinde Sepetçioğlu'nun *Dünkü Türkiye, Bugünkü Türkiye* ve *Sabır Ağacı*

dizisindeki kitaplarından hareketle tarihî dönemlerin kurgulanmasında kullanılan dil üzerine çalışmıştır. Araştırmacı, romanlarda tarihî zaman ile kurgu arasındaki bağlantıyı incelemenin yanında tarihî dönemi aktaran arkaik sözcükleri de incelemiştir. Bugün kullanımdan düşmüş olan veya ağızlarda yaşayan kelimeleri fiiller ve adlar olmak üzere ayrı gruplara ayıran araştırmacı; isimleri özel adlar, cins adlar olarak sınıflandırır. Cins adları ise aile ile ilgili adlandırmalar, araç gereç adları, askerlik terimleri, ateş ile ilgili adlandırmalar, bitkilerle ilgili adlandırmalar, coğrafi terimler, devlet hayatıyla ilgili adlandırmalar, dinî terimler, edebiyatla ilgili terimler, ev ile ilgili adlandırmalar, giyim kuşam ile ilgili adlandırmalar, hayvanlarla ilgili adlandırmalar, sağlık ile ilgili adlandırmalar, su ile ilgili adlandırmalar, toplum hayatıyla ilgili adlar, yiyeceklerle ilgili adlar olmak üzere 16 başlıkta sınıflandırır. Araştırmacı bir de romanlarda geçen arkaik özellik taşıyan zamir, sıfat, zarf ve edatları incelemiştir.

Yapılan bir çalışmada ise Sepetçioğlu'nun köşe yazılarındaki söz varlığı ele alınmıştır. Esra Uslu Yardımcı tarafından kaleme alınan “Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Köşe Yazılarında Zile Özeli ve Söz Varlığı” (2011) başlıklı makalede araştırmacı, Sepetçioğlu'nun *Dünden Bugüne ve Yarına I-II* adlı kitaplarındaki köşe yazılarını, yazarın yaşadığı coğrafya olan Zile bağlamında incelemiş ve bu yazılardaki söz varlığını ortaya koymuştur.

Zeki Taştan'ın kaleme aldığı “Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Yayınlanmamış Bir Oyunu: Meragalı Abdülkadir” (2007) başlıklı makalede, Sepetçioğlu'nun *Meragalı Abdülkadir* adlı oyunu; olay örgüsü, zaman, dekor-mekân, kişi kadrosu, dil ve anlatım yönüyle incelenmiştir. Bu makalede Sepetçioğlu'nun dil kullanımına kısaca değinilmiştir. Şahin Köktürk, “Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Yaratılış ve Türeyiş Destanı'nda Yeniden Yazma ve Edebî Dönüştürüm (Metinlerarası İlişkiler)” (2007) başlıklı makalesinde ise Sepetçioğlu'nun *Yaratılış ve Türeyiş Türk Destanı* adlı eserini; alıntı, atıf, telmih, parodi, taklit, kolaj, montaj ve klişe yöntemleriyle incelemiştir. Araştırmacı, “Klişe Söz veya Basmakalıp İfade” başlığında ise eserde geçen deyim, atasözü ve kalıp ifadelerden kısaca bahsetmiştir. Mehmet Altınova, “Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun ‘Kutsal Mahpus-Ebu Hanife’ Romanında Halk Biliminin İzleri” (2018) başlıklı makalesinde, Sepetçioğlu'nun biyografik eseri olan *Kutsal Mahpus-Ebu Hanife* adlı romanında geçen halk bilimi unsurlarını incelemiştir. Romanın halk bilimsel

unsurlarını; dinsel unsurlar (ayetler, ehl-i beyt sevgisi, ibadet, tasavvuf, yemin, kargış/beddua, dua), toplumsal yaşantı (isimler, kıyafet, para birimi, halkın düşünce yapısı, yemek kültürü), halk edebiyatı ürünleri (türkü, şiir, bölgesel söyleyişler) olmak üzere incelemiştir. Araştırmacı “Diğer Unsurlar” başlığı altında hayvan, bitki, renk ve yer adlarından kısaca bahseder.

Mustafa Necati Sepetçioğlu’nun hayatına ve eserlerine dair bilgi içeren, editörlüğünü Hülya Eraydın Argunşah’ın yaptığı ve 50 yazar tarafından hazırlanan *Mustafa Necati Sepetçioğlu* adlı kitap 2007 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. Kitap, “Bir Garip Ölmüş Diyeler” ve “Modern Dede Korkut’umuz” adlı iki bölümden oluşmaktadır. Yazarlar kitapta Sepetçioğlu’nun çalışmalarını değerlendirmiş ve yazarın eserleri üzerine yazılmış makaleleri de kitaba dâhil etmişlerdir.

Mustafa Necati Sepetçioğlu ve eserleri ile ilgili yapılan tez çalışmaları şunlardır:

Etem Çalık, *Mustafa Necati Sepetçioğlu: Hayatı, Sanatı ve Eserleri* (1993) adlı doktora tezinde Mustafa Necati Sepetçioğlu’nun hayatı, kültür, sanat ve edebiyat hakkındaki görüşleri, eserleri ve dili üzerine bilgi verir. Çalışmada bir de Sepetçioğlu ile ilgili bibliyografya yer almaktadır. Nesrin Zengin, *Gençlik Edebiyatı ve Eğitim Değerleri Açısından Mustafa Necati Sepetçioğlu’nun Dünkü Türkiye Dizisindeki Tarihî Romanlarının İncelenmesi* (2000) adlı doktora tezinde Mustafa Necati Sepetçioğlu’nun *Dünkü Türkiye* dizisindeki tarihî romanlarının gençlere uygunluğu ve eğitime katkısını incelemiş, lise son sınıfta okuyan gençlere anket çalışması yapmıştır. Nalan Amanat, *Mustafa Necati Sepetçioğlu’nun Kıbrıs Romanları Üzerinde Araştırma* (2000) adlı yüksek lisans tezinde, yazarın *Sabır Ağacı* serisinden sekiz kitabı (*Sahibini Arayan Toprak*, *Zaman Toprak ve Sahibi*, *Zaman Yürüyüşü*, *Zaman Bir Dar Kapıda*, *Zaman Sarkacı*, *Zaman Dönümü*, *Zaman Yok*, *Zaman Uyanışı*) vak’a, şahıs kadrosu, mekân, zaman, dil ve üslup açısından incelemiştir. İlknur Yaşar, *Mustafa Necati Sepetçioğlu’nun Romanlarında Devlet ve Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi* (2011) adlı yüksek lisans tezinde Sepetçioğlu’na ait otuz beş romanda devlet ve cihan hâkimiyeti temalarını incelemiştir. Turgut Çakmak, *Mustafa Necati Sepetçioğlu’nun Romanlarında Tasavvuf* (2011) adlı yüksek lisans tezinde Sepetçioğlu’nun romanlarında geçen tarihî kişilikler ve kurmaca kişilikler ile tasavvufî unsurlar ve tasavvufî mekânları

değerlendirmiştir. Mehmet Tat, *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme* (2013) adlı yüksek lisans tezinde, Sepetçioğlu'nun *Abdürrezzak Efendi* ve *Menevşeler Ölmemeli* adlı hikâye kitaplarında bulunan hikâyeleri olay örgüsü, tema, kişiler, mekân, zaman, bakış açısı, dil ve üslup açısından incelemiştir. Güler Küçükeroğlu'nun *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Romanlarında Kahramanlık Miti* (2018) adlı yüksek lisans tezi, Sepetçioğlu'nun *Dünkü Türkiye* dizisindeki on iki kitabın kahramanlarının genel özellikleri ve kahramanlık miti üzerine yapılan bir incelemedir. Kübra Yılmaz, *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun "Bugünkü Türkiye" Dizisi Romanlarında Söylem Analizi* (2022) adlı yüksek lisans tezinde Sepetçioğlu'nun *Cevahir ile Sadık Çavuş'un Buğday Kamyonu*, *Karanlıkta Mum Işığı* ve *Güneşin Dört Köşesi* adlı romanlarını söylem analizi yaklaşımıyla çözümlemeyi amaçlamış ve romanları "Karşıt Güç Söylemi, Hegemonik Söylem, Dinî Söylem, Eğitim, Sosyo-Ekonomik Yapıya İlişkin Söylemler, Hukuk, Kültürel Yozlaşma" başlıkları altında incelemiştir. Gülsüm Altıntaş, *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun "Bir Büyülü Dünya ki..." Adlı Hikâyesinde Dil ve Üslup Çalışması* (2023) adlı yüksek lisans tezinde Sepetçioğlu'nun *Bir Büyülü Dünya ki* adlı eserini; sözcük türleri, sözcük sıklıkları, sözcük grupları, anlatım teknikleri, bakış açısı, zaman, mekân, şahıs kadrosu, tematik ve sembolik unsurlar açısından incelemiştir. Gülçin Yörük, *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Tiyatro Eserleri* (2023) adlı yüksek lisans tezinde Sepetçioğlu'nun tiyatro eserlerini; yapı, muhteva, dil, üslup ve anlatım teknikleri bakımından incelemiştir.

Mustafa Bilgen'in *Türk ve Alman Edebiyatında Haçlı Seferleri*, *Wolfgang Hohlbein ve Mustafa Necati Sepetçioğlu Hakkında Karşılaştırmalı Bir Araştırma* (1997) adlı yüksek lisans tezi, İbrahim Ethem Utku'nun *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Eserlerinin Değerler Eğitimi Bağlamında İncelenmesi* (2020) adlı yüksek lisans tezi, Abdulsamet Çankaya'nın *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Dünkü Türkiye Serisi Selçuklu Üçlemesi (Kilit, Anahtar, Kapı)'nde Millî Kimlik Unsurları* (2021) adlı yüksek lisans tezi, Ümit Kocabay'ın *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Yesili Hoca Ahmed Üçlemesinde Eğitsel Unsurlar* (2022) adlı yüksek lisans tezi Mustafa Necati Sepetçioğlu üzerine hazırlanan diğer tez çalışmalarıdır.

Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Benim Adım Yunus Emre* romanı ile ilgili yapılan çalışmalar oldukça azdır. Bazı çalışmalarda bu esere kısaca değinilmiştir. Aytekin Erkmen, *Yûnus Emre'nin Hayatını Konu Alan Biyografik Romanlar* (2014) başlıklı yüksek lisans tezinde Yunus Emre'nin anlatıldığı romanları; özet, konu, olay örgüsü, kişiler, mekân, zaman, dil ve üslup, bakış açısı ve anlatıcı yönüyle incelemiştir. Bu romanlar içinde Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Benim Adım Yunus Emre* romanına da yer veren araştırmacı, romanın dil ve üslubundan kısaca bahsetmiştir. Emrah Seferoğlu, kaleme aldığı “Başkişi Yûnus Emre: Çağdaş Türk Romanı ve Tiyatrosu Örnekleminde” başlıklı yazıda Yunus Emre'yi konu alan edebî roman ve tiyatrolar üzerinde durmuş, *Benim Adım Yunus Emre* romanının konusundan da bahsetmiştir. Zekeriya Başkal'ın yazdığı “İki Tarihi Romanın Alışkanlıkları Kırma Kuramı (Defamiliarization) Çerçevesinde İncelenmesi: Benim Adım Yunus Emre ve Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri” (2014) başlıklı makale, Sepetçioğlu'nun *Benim Adım Yunus Emre* ve Emine Işın'su'nun *Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri* adlı romanların dil, düşünce içerikleri ve biçimin Victor Shklovski'nin alışkanlıkları kırma kuramı çerçevesinde incelenmesi üzerinedir. Bir diğer çalışma ise Sevda Altunbaş tarafından yazılan “Yunus Emre Menkıbeleri Açısından Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun İki Eseri” (2021) başlıklı makaledir. Araştırmacı, Sepetçioğlu'nun *Benim Adım Yunus Emre* adlı romanı ve *Yunus Emre* adlı tiyatro oyununda menkıbelerden yola çıkarak tarihî ve tasavvufi kaynaklara bağlılığını ve olayları anlatırken tasavvufî gerçeklerde kırılma olup olmadığını incelemiştir.

Yapılan literatür taraması sonucunda Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Benim Adım Yunus Emre* romanının dil özellikleri ve söz varlığı unsurları bakımından ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

1.1.5. Benim Adım Yunus Emre Romanı

Yunus Emre, birçok bilimsel araştırmanın konusu olduğu gibi Türk edebiyatında; karakteri, yaşam biçimi ve menkıbevi hayatıyla edebî türlere de konu olmuştur. Her yazar kendi hayal dünyasını Yunus'un menkıbevi hayatıyla harmanlamış, ortaya birçok ürün çıkmıştır. Yazılan bütün edebî eserlerde amaç Türk dilinin önemli şairi Yunus

Emre'nin tasavvufi yolculuğunu anlatmak; onun karakterini, kişiliğini, dünya görüşünü aktarmak olmuştur. Yunus Emre üzerine yazılan bazı romanlar şunlardır:

Nezihe Araz'ın kurguladığı ve Yunus Emre'nin şiirinden ismini alan *Dertli Dolap* romanının ilk baskısı 1961 yılında yapılmıştır. Yazar, kurgu ile Yunus Emre'nin hayatını yeniden şekillendirir. Emine Işınsu'nun kaleme aldığı *Bir Ben Vardır Benden İçeri*, 2002 yılında yayımlanmıştır. Roman, Yunus Emre'nin dervişlik yolculuğu üzerinedir. İskender Pala'nın kaleme aldığı *Od-Bizim Yûnus* adlı roman 2011 yılında yayımlanmıştır. Menkıbelerden yola çıkılarak kurgulanan romanda Yunus'un hamlıktan olgunluğa erişme süreci anlatılır. Ahmet Efe'nin yazdığı *Yûnus* adlı eser 1981 yılında yayımlanmıştır. Bu romanda Yunus, zengin bir karakter olarak kurgulanmış ve onun ilahi aşka ulaşma ve dervişlik süreci işlenmiştir.

Mustafa Akgün'ün 2012 yılında yayımlanan eseri *Yunus Emre Gel Gör Beni Aşk Neyledi*, Özgen Keskin'in 2009 yılında yayımlanan eseri *Yûnus Emre Var Yar'ına*, Mehmet Önal'ın 2010 yılında yayımlanan romanı *Hak Çalabım*, Devrim Altay'ın 2010 yılında yayımlanan romanı *Yûnus Emre*, Mahmut Ulu'nun 2012 yılında yayımlanan eseri *Aşka Ağlayan Derviş* ve Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Benim Adım Yunus Emre* romanı, Yunus Emre'nin hayatını konu alan başlıca romanlardır.

Kimi romanda Yunus'un doğumuyla başlayan kurgu kimi romanda Yunus'un buğday istemek için dergâha gitmesiyle başlar ve sonraki süreç anlatılır. Bazı romanlarda evli ve çocuklu olan Yunus bazı romanlarda ise Tabduk Emre'nin kızına aşiktir. Kimi romanda zengin kimi romanda gezgindir. Ancak her romanda ortak anlatı Yunus'un ilahi aşka ulaşma yolculuğudur.

Yunus Emre'yi anlatan tiyatro eserleri de yazılmıştır. Necip Fazıl Kısakürek'in *Yunus Emre*, Tarık Buğra'nın *Bir Ben Vardır Benden İçeri*, Nihat Asyalı'nın *Yunus Diye Göründüm*, Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Yunus Emre*, Sabahattin Engin'in *Halkın Sevgisi* ve *Yunus Emre*, Nezihe Araz'ın *Ballar Balını Buldum*, Sabahat Emir'in *Yunus Emre*, Recep Bilginer'in *Yunus Emre* adlı oyunları da romanlarda olduğu gibi Yunus Emre'nin menkıbelerinden yola çıkılarak kurgulanmıştır (Seferoğlu, 2021: 119-120).

Yunus Emre, hayatıyla birçok romana ve tiyatroya konu olmuştur. Bu türlerin yanı sıra onunla ilgili pek çok şiir de yazılmıştır. İdris Nebi Uysal, Kamil Ali Gıynaş ve Onur

Aykaç tarafından hazırlanan *Türk Şiirinde Yunus Emre* (2021) adlı kitap, Yunus Emre ile ilgili yazılan şiirlerin bir araya getirildiği antoloji niteliğinde bir eserdir. İrfan Ünver Nasrattınoğlu'nun *Yunus Emre Şiirleri Antolojisi*, Rabia Barış'ın *Rabia Barış'ın Dilinden Yunus Emre'ye Şiirler*, Mustafa Özçelik'in *Dilimiz Yûnus Söyler-Yûnus Emre'ye Adanmış Şiirler*, Ali Yakıcı'nın *Yunus Emre'ye Şiirler*, Bekir Sami Özsoy'un *Şiirlerle Yunus Emre*, Vedat Genç'in *Yunus Emre'ye Şiirler* adlı kitapları da Yunus Emre'yi konu edinen şiirlere yer veren çalışmalardır (Uysal, Gıynaş ve Aykaç, 2021: 31-35).

Yunus Emre'nin yolculuğunu, hayat hikâyesini romanına konu edenlerden biri de Mustafa Necati Sepetçioğlu'dur. Sepetçioğlu, birçok eserinde Türk tarihinde iz bırakan önemli şahsiyetleri anlatmış bir yazardır. Orhan Gazi'den Fatih'e, Fatih'ten Hoca Ahmet Yesevî'ye, Hoca Ahmet'ten Yunus'a okurları tarihî kişiliklerle buluşturmuş onların dilinden okuyucuyla konuşmuş ve her yaş grubunun sevebileceği türden eserler yazmıştır. Sepetçioğlu, halk ozanı Yunus Emre ile ilgili bir roman bir de tiyatro metni kaleme almıştır. *Benim Adım Yunus Emre* romanı 1992 yılında, *Yunus Emre* adlı tiyatro eseri ise 1993 yılında yayımlanmıştır.

Benim Adım Yunus Emre, Sepetçioğlu'nun biyografik romanları arasındadır. Romanın anlatıcısı Yunus Emre'dir. Birinci şahıs ağzıyla anlatılan romanda Yunus'un olgunlaşma süreci işlenir. Bu süreç Yunus'un “ben olma” yolculuğudur. Bu yolculuk hem maddi hem manevidir; hem soyut hem somut, hem bîatını hem de zahirîdir.

Romanda iç içe geçmiş iki yolculuk işlenir. İlk yolculuk sürecinin ne zaman başladığı belli değildir fakat köylülerin Yunus'u köye çağırmasıyla biter. Bu süreç, Yunus'un “bir ömür tükettim” diyeceği kadar uzun sürmüştür. İkinci yolculuk ise Konya'da köylülerin çağrısını alıp köye, oradan da dergâha buğday istemeye gidene kadar geçen süreçtir. Yunus, bu iki süreçte yaşadıklarını geri dönüşlerle anlatır (Altunbaş, 2021: 326).

Yunus'un maddi yolculuğu Karaman'dan Konya'ya gelmiş olmasıyla başlar. Eskişehir Sarıköy'e ardından da Hacı Bektaş-ı Velî Tekkesi'ne gitmesiyle son bulur. Manevi yolculuğu ise son bulmamış, bilakis yeni başlamıştır: “Ne olursa olsun sona erdi bunlar, bitti. Şimdi Dergâh'ın eşliğindeyim... az sonra içeri gireceğim; bütün kuşkularımdan arınmış, bütün soruları şu kapının dışında bırakmış, etten kemikten sıyrılabilmenin

sırrını öğrenebilmek için yeni bir ömre adım atacağım. Artık Molla Kaasımlar yok. Sorgucular yok. Moğol devriyeleri yok! Ben varım; acaba...?” (Sepetçioğlu, 2022: 287)

Okuru, Moğol istilasının yıkıcı etkisinden bunalan bir Anadolu halkı ve gezgin Yunus profili ilk sayfalarda karşılar. Romanda bir yanda Moğol istilası bir yanda da kıtlık ve kuraklık vardır. “Moğolların Anadolu toprağına ayak basışından sonra yellerin bile ağıdımsı esişi sebepsiz değildi.” (Sepetçioğlu, 2022: 9) Romandan alıntılanan bu cümlede Moğolların acımasızlığı ve halka zulmünden dolayı doğadaki her şeyin olumsuz etkilendiğı öğrenilir. Moğollar kadar kıtlık ve kuraklık da halkın belini bükmüş, halk açlıktan kırılacak noktaya gelmiştir.

“Sepetçioğlu’nun *Benim Adım Yunus Emre* romanının ana motifi kuraklıktır. Yazar kuraklık kavramını, uzak-yakın bütün çağrışım kümesini kapsayacak, çağrıştıracak biçimde kullanır. ‘Kuraklık: susuzluk’ motifleri bilinci mitik tefekküre yönlendiren anahtar kavramlar olarak kullanılır. Mitik tefekkürde su, dişil bir ögedir. Hayatın kaynağı, başlangıcı, ilk ana maddesi olarak bütün varoluş imkânlarını içinde barındırır. Hayat bahşeden bir kaynaktır. Kainatta varoluşsal ve tinsel anlamda zarar gören varlık tekrar suya dönerek bu zararı onarmak, başlangıç hâlindeki dingin ve mükemmel ana dönmek ister.” (Üçüncü, aktaran Argunşah 2007: 318)

Yunus Emre menkıbevi hayatıyla *Benim Adım Yunus Emre* romanına konu olmuştur. Yunus Emre’nin birçok menkıbesiyle romanda karşılaşmaktadır. Bunlardan ilki Yunus Emre’nin Mevlana’nın eserini okuyup uzun olduğunu “*Ete kemiğe büründüm/Yunus diye göründüm.*” şeklinde tek cümleyle de söylenebileceğı hadisesidir ki romanda Yunus’un dilinden Çedikçi Ahmet Usta’yla muhabbet ederken ve daha sonra Molla Kasım’a karşı kendisini savunduğunda iki defa anlatılır. Yunus’un iki dervişle karşılaşp dua ile yemek niyaz etmeleri ve yemeğın gelmesi diğer anlatılan menkıbelerdendir. Romanda, bu konu da etkileyici bir şekilde işlenmiştir.

Rivayetlere göre Hacı Bektaş-ı Veli’nin buğday yerine hikmet ve bilgi vermesini reddeden Yunus pişman olup geri dönecek, bunun üzerine Bektaş Veli “Biz onun anahtarını Tapduk Emre’ye verdik.” diyecektir. Bu olay Yunus Emre ile ilgili anlatılan menkıbelerden biridir. Ancak romanda Tapduk Emre’den hiç bahsedilmez. Köylülerin

isteği üzerine Hacı Bektaş-ı Velî Tekke'sine giden Yunus'un, Hacı Bektaş'ın buğday yerine hikmet ve bilgi öğretebileceği teklifini reddederek buğdayı alarak dergâhtan ayrılması ancak pişman olup dergâha geri dönmesi, dervişin onu tekrar geldiğinde tanımaması ve “Hangi Yunus?” diye sorması anlatılır. Yunus'tan Hacı Bektaş-ı Velî'nin “Bizim Yunus mu?” diyene kadar eşikte beklemesi istenecektir. Roman, Yunus'un pişman olup dergâhın eşiğinde olgunlaşmış ve teslim olmuş şekilde beklemesiyle son bulmuştur.

Mustafa Necati Sepetçioğlu, dile hâkim olmasının yanında yazacağı romanlar için araştırmalar, ziyaretler ve mekân incelemeleri yapan bir araştırmacı ve yazardır. Yazar romanda tarihe de hâkimdir. Bir bileycinin ağzıyla Edebâli Tekkesi'ndeki mecliste dönemin beylikleri hakkında konuşmalar ve yorumlamalar yapılmıştır: “Barak Baba, Karaca Ahmed'in yanında kımıldamadı bile: ‘Umut dağların ardından göz kırpsa koşar ararım delicesine.’ dedi; Divanda, dergâhta, mecliste, meydanda Türkçeden gayri dil kullandırmayı düşünmeyen adama canımı vermem de ya ne veririm hay Edebâli? Barak böyle diyenin kölesi olmaz mı, koşar ölesi olmaz mı?” (Sepetçioğlu, 2022: 166) sözleri ile Karamanoğlu Mehmet Bey'den bahsedilmesi, bunun yanında diğer beylerin ve beyliklerin dönem içinde değerlendirilmesi, tarihî kişiliklerin olması romanı etkileyici kılmıştır.

Tarihî romanları ile tanınan Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun, halk şairi Yunus Emre'yi o dönemin tarihî çerçevesi içinde, dönemin dilini yansıtan arkaik sözcükler ve ağızlardan faydalanarak ve her olayı bir şiirle taçlandırarak anlatması romana zenginlik katmıştır.

1.2. Yunus Emre: Hayatı, Eserleri ve Dili

1.2.1. Yunus Emre'nin Hayatı

Yunus Emre, XIII-XIV. yüzyıllar arasında yaşamış, gönül ehli bir halk şairidir. Şiirleri yüzyıllarca dilden dile dolaşmış olan şair ayrıca tasavvuf edebiyatının en önemli isimlerinden biridir. Yunus Emre'nin hayatıyla ilgili bilgilere menkıbelerden ve tarihî belgelerden ulaşılmıştır. Hacı Bektaş-ı Velî'nin *Vilâyetnâme*'si ve İbrahim Hâs'ın

Tezkiretü'l Hâs adlı eserleri ve *Risâletü'n-Nushiyye* Yunus Emre'nin hayatıyla ilgili bilgiler verir.

Menkıbevi hayatı ile ilgili *Vilâyetnâme*'de anlatılanlara göre Yunus Emre, kıtlığın şiddetli olduğu ve halkın açlıktan müşkül durumda olduğu bir zaman Hacı Bektaş-ı Velî'nin huzuruna gider ve buğday ister. Hacı Bektaş-ı Velî, Yunus'a buğday yerine nefes teklif eder ancak Yunus Emre bunu kabul etmez. Huzurdan ayrılan Yunus Emre pişman olur, nefes almak için geri döner fakat Bektaş-ı Velî: “Biz onun anahtarını Tabduk Emre'ye verdik” diyerek Yunus'a haber gönderir. Böylelikle Yunus Emre, Tabduk Emre'yi arayacaktır. Tapduk Emre'yi bulan Yunus Emre rivayetlere göre dergâha kırk yıl boyunca odun taşımıştır. Bu uzun sürede dergâhın kapısından içeri bir kere bile eğri odun getirmediği anlatılmaktadır.

“Yunus Emre ile ilgili anlatılan bir diğer rivayete göre dergâhta iki Yunus vardır. Bir gün Tabduk Emre erenler meclisinde neşe hâlindeyken yanındaki iki Yunus'tan güzel sesli olan Yunus-ı Gûyende'ye bir ilahi söylemesini işaret eder. Şeyh Efendi, Gûyende'ye iki defa seslenmesine rağmen o, bir türlü söyleyemez. Bunun üzerine Tabduk, oduncu Yunus'a dönerek ‘Haydi Yunus’um sen söyle, artık kilidin açıldı.’ der. Yunus o günden itibaren durmadan ilahiler terennüm eder, aşk hakikatini dillendirir.” (Uysal, 2018: 17)

Diğer bir menkıbeye göre ise Yunus Emre gezgin bir dervıştır. Hocası Tapduk Emre'nin isteğiyle kırk yıl diyardan diyara gezecek ve köyüne döndüğünde hocasını ziyaret edecektir. Yaşlanan ve artık gözleri görmeyen Tapduk Emre'nin karısı, Yunus'a hocasının kendisini tanıyamazsa çilesinin dolmadığını ancak ‘Bizim Yunus mu?’ diye sorarsa çilesinin dolduğunu anlaması gerektiğini söyleyecektir. Tapduk Emre'nin ‘Bizim Yunus mu?’ sorusu üzerine çilesinin dolduğunu anlayan Yunus'un kilidi açılmış ilahilerini söylemeye başlamıştır.

“Menkıbeler; Yunus'un ömrünü Orta Anadolu'da geçirdiğini, ziraatla meşgul olduğunu, evli ve çocuklarının bulunduğunu, Tapduk Emre'ye intisap ettikten sonra uzun süre ona hizmet ettiğini, odun ya da su taşıyarak nasiplendiği tekkenin işlerini gördüğünü anlatır. Menkıbelerden onun samimi, alçakgönüllü, çalışkan, erenler meclisinde haddini bilen,

hâl diliyle konuşan, daima edep üzere hareket eden ve az söylemeyi yeğleyen birisi olduğu anlaşılır.” (Uysal, 2014: 25)

Menkıbelerden sonra Yunus Emre'nin hayatıyla ilgili önemli bilgilere Osmanlı Dönemi'nden kalan devlet arşivlerindeki tarihî belgelerden ve *Risâletü'n-Nushiyye*'den ulaşılmıştır. *Risâletü'n-Nushiyye*'nin sonunda yer alan 707 tarihi Yunus Emre'nin yaşamı ile ilgili kesin bir bilgi vermese de çoğu araştırmacılar bu tarihi Yunus'un eseri yazdığı tarih olarak düşünmüştür. Bu tarihten yola çıkarak araştırmacılar, Yunus Emre'nin XIII. yüzyılın son yarısında ve XIV. yüzyılın başlarında yaşadığını düşünmüştür.

Yunus Emre'nin hayatı ile ilgili bilgi veren önemli bir diğer belge ise Ömer Lütfi Barkan ve Kamil Kepecioğlu tarafından yayımlanmıştır. Bu belgeye göre ise Yunus Emre, İbrahim Bey'den 'Yerce' adlı bir mevkide toprak satın almıştır. 1318 yılında tahta çıkan İbrahim Bey'in, Yunus Emre'ye toprak sattığı tarih kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bu tarihlerde Yunus'un hayatta olduğu düşünülmektedir (Barkan ve Kepecioğlu, aktaran Uysal 2014: 31).

Yunus Emre'nin hayatı ile ilgili bilgi veren bir diğer önemli belge, Beyazıt Devlet Kütüphanesinde 7912 numarada kayıtlı olan bir eserdeki derkenardır. “Erzi'nin rastladığı bu derkenarda, şairin ölüm tarihi ve kaç yıl yaşadığı açıkça yazılıdır. Kayda göre Yunus 82 yıl yaşamış, 720/1320-1 senesinde vefat etmiştir. Buradan onun 1240-1 yılında doğduğu anlaşılır. Bu kaynak esas alındığında Yunus Emre'nin 1240-1/1320-1 yılları arasında hayatta olduğu söylenebilir.” (Uysal, 2014: 28) Bazı araştırmacılar Yunus'un ölüm tarihinin 1320'den sonra olabileceği görüşündedir.

Yunus Emre'nin yaşadığı coğrafya konusunda da araştırmacılar ihtilafa düşmüştür. *Vilâyetnâme*'de Yunus Emre'nin Eskişehirli olduğu yazılmıştır. Köprülü (2020: 370), bu bilgiyi doğru kabul ederek “Yunus Emre'nin; XIII. yüzyılın son yarısında Sivrihisar civarında yahut Bolu mülhakatında Sakarya suyu civarındaki köylerden birinde yetişen bir Türkmen köylüsü” olduğunu ve onun Bolu çevresinde bir yerde doğduğunun kabul edilebileceğini belirtmiştir. Gölpınarlı (2009: XXXI) da Yunus Emre'nin Sivrihisar/Sarıköy'de doğduğunu düşünmüştür. Tatçı (2008a: 30) ise Yunus Emre'nin kesin olarak Orta Anadolu'da bir merkezde yaşadığını belirtmiştir.

İdris Nebi Uysal, Osmanlı arşivlerinde bulunan belgeler doğrultusunda Yunus Emre'nin Karamanlı olduğunu şu şekilde belirtir: “Kökeni Şeyh İsmail Hacı vasıtasıyla Horasan'a uzanan büyük şairin nerelerde yaşadığı bellidir. Menkıbeler onun Orta Anadolu'da yaşadığını dile getirirken resmî belgeler, sanatçıyı Karaman ve çevresine götürmektedir.” (Uysal, 2014: 34)

Yunus Emre'nin nerede yaşadığı hakkında bilgi veren önemli bir belgeyi Uysal, şu şekilde aktarır:

“Karaman eyaleti vakıflarını kaydeden 1476 ve 1500 yıllarına ait defterlerle 1518 yılına ait bir tapu defterinde yazılanlar, Yunus'un ailesi ve coğrafyası hakkında önemli bilgiler sunar. Arşiv kayıtlarında İsmail Hacı Tekkesi'nin çeşitli vergilerden muaf tutulduğu, bu hususta Karaman emîri İbrahim Bey'in talimat verdiği yazılıdır. Belgelerde dile getirilenler Ömer Lütfi Barkan ve Kamil Kepecioğlu'nun bulduklarıyla aynıdır. Konyalı'nın (1967: 374-375) 1813, 1872 ve 1915 tarihli Konya salnamelerinde karşılaştığı notlarda Yunus Emre'ye ait zaviye ve mezarın Karaman'da olduğu yönündedir.” (Uysal, 2014: 31-32)

Yunus Emre'nin kabrinin bulunduğu yer de tartışma konusu olmuştur. Türkiye'nin birçok yerinde Yunus'a ait olduğu düşünülen mezar ve türbe ortaya çıkmıştır: Karaman, Eskişehir/Sarıköy, Aksaray, Bursa, Afyon/Sandıklı, Erzurum/Düzcü, Isparta/Keçiborlu, Ordu/Ünye bunlardan birkaçıdır. Ancak Yunus Emre'nin mezarının genel olarak Karaman ve Eskişehir'de olduğu kabul edilmiştir. Osmanlı arşivlerindeki tarihî belgeler ise Karaman ve çevresine işaret etmektedir.

“Resmî kayıtlar onun gezgin bir derviş değil; mal mülk sahibi, aynı zamanda hayırsever bir insan olduğunu telkin etmektedir. Gerçekten de Hacı Bektaş, Hacı Bayram gibi erenler o çağda yalnızca gönülleri değil, Anadolu'yu imar etmek için de seferber olmuşlardır. Bu abide şahsiyetler, yaşam felsefelerinin bir gereği olarak, insanları daima düzenli bir hayat sürmeye teşvik etmişlerdir, böylece konargöçer Türk topluluklarının yerleşik düzene geçmesinde büyük rol oynamışlardır.” (Uysal, 2014: 30)

1.2.2. Yunus Emre'nin Eserleri ve Dili

Bir yanda kıtlık bir yanda Moğol istilalarının olduğu, insanların umutsuzluğa kapıldığı bir dönemde insanlara umut olan Yunus Emre, Türk diline önem vermiş ve sade bir dille şiirler yazmıştır. Şiirlerinde ilahi aşk, hoşgörü, sevgi gibi kavramları işleyen şair, tasavvuf edebiyatının da önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Şiirlerinden onun tasavvuf kültürüne ve çeşitli ilimlere vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Abdülbâki Gölpınarlı, Yunus Emre'nin dilinden şu şekilde bahsetmiştir:

“Yunus, Hind-İran, Yunan-Roma mitolojisinden Kur'ân-ı Kerim'deki peygamberlerin kıssalarından, hususiyetlerinden, Uveys, Huseyn b. Mansur, İbrahim b. Edhem gibi erenlerden, hatta Nasûh, Şeyh-i San'an gibi hikâyelere kahraman kesilenlerden, sûfî menkıbelerinden, Leylâ-Mecnun, Ferhad-Şirin ve Husrev gibi İslami klasik edebiyata geçmiş âşıklardan bahseder; şiirlerinin çoğu heceyle olmakla beraber aruzla yazdığı şiirlerde de vezni, devrine göre pek güzel kullanır, halk diline, fazlasıyla ehemmiyet vermekle beraber Arapça, Farsça sözleri, terkipleri de kusursuz dile getirir.” (Gölpınarlı, 2009: XXXV)

Yunus Emre'nin iki eseri vardır: *Risâletü'n-Nushiyye* ve *Divan*. “Metinlerin bulunduğu nüshaların adı genellikle *Dîvân-ı Yûnus Emre* şeklindedir. Bu yaklaşım, kitapta şiirler bölümünden önce gelen risalenin ilahilerden ayrı bir eser olarak görülmediğini, onun *Dîvân* olarak takdim edilen bütünün bir parçası olarak kabul edilmesi gerektiğini anlatır. *Dîvân* ile kastedilen; geniş anlamıyla iki eserin oluşturduğu bütün, dar anlamıyla ise şiirlerden meydana gelen kısımdır.” (Uysal, 2021: 19-20)

Risâletü'n-Nushiyye mesnevi türünde yazılmış, dinî-tasavvufî bir öğüt risalesidir. Mustafa Tatcı, eserin yapısı ve muhtevasıyla ilgili şu bilgileri aktarmıştır:

“Başlangıçtaki 13 beyitlik ‘Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün’ vezni ile yazılan manzum girişten sonra mesnevî, kısa bir mensureyle devam eder. Daha sonra asıl mesnevînin bölümleri gelmektedir. Bu bölümler ‘Mefâ’ilün Mefâ’ilün Fe’ülün’ vezniyle yazılmıştır. Risâle’de altı ana konu işlenmektedir. Baştaki giriş manzumesinde ‘Âdem’in yaratılışı’ ve ‘Anasır-ı Erbaa’ açıklandıktan sonra mensur makalede, akıl, imân ve ilim makâmları

ele alınmaktadır. Daha sonra şu altı konu şerh edilir: Rûh ve Akıl, Kibir ve Kanâat, Buşu ve Gazâb, Sabır, Buhl ve Hased, Gaybet ve Bühtân. Yûnus bu konuları şerh ederken mutasavvıf bir nâsih olarak karşımıza çıkar. Onun öğüdü, kişiyi Hakk’a ulaştırmak içindir.” (Tatcı, 2008b: 3)

Risâletü’n-Nushiyye’nin birçok nüshası vardır. Nüshalarda beyit sayısı değişmektedir. Mesnevinin Karaman nüshasının 18 satır 546 beyitten ibaret olduğunu, ancak en az iki sayfanın eksik olduğunu aktaran Uysal, risalenin 25-30 satır aralığında, 557-565 beyit olarak düşünülebileceğini belirtmiştir (Uysal, 2021: 21).

Yunus Emre’nin diğer eseri *Divan*’dır. *Divan* Yunus’un dünya görüşünü yansıtan, hayatından izler taşıyan önemli bir eserdir. *Divan*’ın birçok nüshası vardır. Nüshalardan bazıları şunlardır: Karaman, Fatih, Yahya Efendi, Nuruosmaniye, Bursa, Ritter, Viyana, Mustafa Canpolat, Raif Yelkenci, Hacı Bektaş, Çorum, Vatikan, Vahitpaşa (Kütahya), Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Nüshası. *Divan*, her ne kadar Yunus Emre hayatıyken yazılsa da elde olan nüshalar Yunus Emre’den sonra kaleme alınmıştır. Bu nüshalar arasında farklılıklar olduğu için şiir ve beyit sayısı da değişiklik göstermektedir.

Yunus Emre, heceyle söylediği şiirlerinin yanında aruzla da şiirler söylemiştir. Aruzun heceye en yakın kalıbını tercih eden şair, aruzla söylediği şiirlerde en çok ‘müstef’ilün x4’ kalıbını kullanmıştır (Uysal, 2014: 36).

Yunus Emre’nin dili millî, işlediği konular ise İslâmî ve tasavvufidir. *Divan*’da hem millî hem Arap ve Fars şiirinin şekline bağlı kalan Yunus Emre için kulak kafiyesi esastır. Kafiye bir ses estetiği olarak gören şair, kulağa gelen her türlü benzer ve müzikal sesle kafiye yapar. Bu sebeple Farsça ve Arapça bir kelimeyi benzer sesli olmak şartıyla kafiyeli kullanmıştır (Tatcı, 2008a: 86).

1.3. Söz Varlığı

1.3.1. Söz Varlığının Tanımı ve Kapsamı

Söz varlığı için söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime dağarcığı, kelime kadrosu gibi çeşitli isimlendirmeler yapılmıştır. Zeynep Korkmaz (1992: 100),

söz varlığını *kelime hazinesi* terimiyle şu şekilde tanımlar: “Bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı.” TDK *Türkçe Sözlük*’te (2023: 3023) söz varlığı için şu tanım verilmiştir: “Bir dildeki sözlerin bütünü; söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler.” Ayverdi (2011: 652), *kelime hazinesi (dağarcığı)* terimini kullanır ve şu tanımı verir: “Bir kimsenin kullandığı veya bir dilde mevcut olan kelimelerin bütünü, söz varlığı, vokabüler.” Banguoğlu (2004: 141), *kelime dağarcığı* terimini şu şekilde açıklar: “Her dilde ana dilden gelen bir temel kelime varlığı bulunur. Daha yeni zamanlarda üretim ve birleşim yolları ile yapılmış veya yabancı dillerden gelmiş kelimelerle birlikte bu varlık dilin kelime dağarcığını meydana getirir. Deyimler, atasözleri, fıkralar vb. de dilin varlıklarındandır.”

Söz varlığı terimini ilk kez Doğan Aksan kullanmıştır: “Fransızcada vocabulaire, İngilizcede vocabulary, Almancada wortschatz ve wortbestand terimleriyle anlatılan bu kavram Türkçede kelime (sözcük) hazinesi, sözcük dağarcığı, sözcük gömüsü gibi terimlerle karşılanmıştır. Biz wortbestand’dan esinlenerek bu karşılığı ilk kez kullanmıştık. Son zamanlarda iyice yerleşti.” (Aksan, 2002: 13)

Aksan, bir dilin söz varlığını oluşturan öğeleri şu şekilde açıklamıştır: “Filoloji ve dil bilim çalışmalarında, bir dilin sözcükleri, terimleri, yabancı dillerden gelme öğeleri, atasözleri, deyimleri, insanlar arasındaki ilişkilerde kullanılması gelenek olmuş kalıp sözleri ve kalıplaşmış birtakım özdeyişler, bir bütün olarak söz varlığı adı altında ele alınır.” (Aksan, 2002: 13)

Baş (2011), kelime hazinesi ve söz varlığı terimlerini kullanmada şu ayrıma gider: “Kelime hazinesi, bir metinde yer alan kelimeleri temsil eder. Söz varlığı ise kelime hazinesini kapsar ve bunun yanında diğer söz varlığı unsurlarına dair hazineyi de içerir.” (Baş, 2011: 53) Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere söz varlığı bir dilin kelime hazinesini yani o dilde kullanılan bütün kelimeleri ayrıca o dile ait söz öbeklerini (atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler), yabancı kelimeleri ve terimleri kapsamaktadır.

Söz varlığı, bir dilde seslerin bir araya gelmesiyle oluşturulmuş simgeler, göstergeler olarak değil, o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün

ve dünya görüşünün yansıtıcısı olarak düşünülmelidir. Mesela Türk aile ilişkileri diğer toplumlardan farklılık gösterir. Türklerde aile ilişkilerinde sıkça kullanılan; görümce, baldız, elti, yenge ayrı ayrı kavramlar olarak karşımıza çıkarken İngilizcede bu kavramları karşılayacak tek bir kelime vardır: sister-in-law (Aksan, 2004: 7). Dolayısıyla bir toplumun yapısı, yaşam biçimi, yaşam koşulları, kültürü, dinî inancı dile yansır ve söz varlığını etkiler.

Aksan, *Türkçenin Söz Varlığı* (2004) adlı kitabında söz varlığı unsurlarını şu şekilde sınıflandırır: Temel söz varlığı, yabancı sözcükler, deyimler, atasözleri, ilişki sözleri (kalıp sözler), kalıplaşmış sözler, terimler, çeviri sözcükler.

Bir dilin temel söz varlığı o dili konuşanların temel gereksinimleri sonucu ortaya çıkan çekirdek sözcüklerdir. Aksan (2015: 17), çekirdek sözcükleri şu şekilde açıklamıştır: “Yerli sözcüklerin bir bölümü, çekirdek sözcükler, kalıt sözcükler ya da temel söz varlığı olarak adlandırılır. Her dilde kuşaktan kuşağa aktararak yaşayan bu ögeler, insan yaşamında birinci derecede önemli olan, insana ve çevresine ilişkin önemli kavramları yansıtan sözcüklerdir.” İnsanın temel gereksinimleri olan yeme, içme ile ilgili adlar, organ adları, hayvan ve bitki adları, sayı adları, renk adları temel söz varlığı içinde değerlendirilir. Dil, canlı bir varlıktır sürekli değişir ve gelişir. Fakat bu sözcüklerin tarihsel süreçte değişme oranları diğer sözcük türlerine göre oldukça düşüktür. Çünkü temel sözcükler, günlük dilde herkes tarafından sürekli kullanılan sözcüklerdir.

Söz varlığı unsurlarının bir diğeri terimlerdir. Terimler her dilin bünyesinde bulunan sanat, bilim, meslek, zanaat, spor gibi belli dallar ve kesimler tarafından kullanılan özel bir anlamı olan kelimelerdir. Terimlerin gelişmesi bu dalların gelişmesiyle doğru orantılıdır. “Terimlerin dile getirdikleri kavramlar, nesneler yaygın bir kullanım alanına kavuşur, genelleşirse terimler de yavaş yavaş terim olma niteliklerini kaybeder. (Aksan, 2004: 36)

Aksan’ın (2004) belirlediği söz varlığı unsurlarından bir diğeri kalıplaşmış sözlerdir. Bu sözler, kalıp sözlerden ayrı olarak incelenir. Aksan (2015: 37), kalıplaşmış sözleri şu şekilde açıklar: “Kalıplaşmış sözler, çoğunlukla belli bir kişiye ya da bir olaya dayanan, çoğu kez ünlü kişilerin, sanatçıların bir olay dolayısıyla söyledikleri, dilde yerleşen ve

çeşitli dillere çevrilerek genelleşen sözlerdir.” Bu sözler de halk tarafından herkesçe bilinen sözlerdir: “Tarih tekerrürden ibarettir, olmak ya da olmamak, sen de mi Brütüs” gibi sözler bu gruba örnek gösterilebilir.

Söz varlığı unsurları içinde önemli bir yere sahip olan diğer unsur yabancı kökenli sözcüklerdir. Türkler tarih boyunca diğer toplumlarla ilişkiler kurmuş dil de bu ölçüde etkilenmiştir. Türklerin İslamiyet’i kabulüyle Arapça ve Farsça kelimeler Türkçeye girmiştir. Tanzimat Dönemi’nde de Batılılaşma neticesinde Türk dili, Fransızcadan etkilenmiş ve bu dile ait sözcükler dile yerleşmiştir. Son zamanlarda ise İngilizceye yoğun ilgi ile beraber İngilizce kelimeler günlük yaşamda özellikle gençler tarafından Türkçe sözcüklerin içine serpiştirilerek dilde yerini almıştır. Günlük hayatta sıkça kullanılan çoğu sözcük yabancı kökenlidir. Türkçede sık kullanılan “çeyrek” kelimesi, Farsça “dörtte bir” anlamına gelen “çar+yek” kelimesinden gelmektedir. Yine Farsçadan alınan “sehpa” kelimesi “üç” anlamına gelen “se” ve “ayak” anlamına gelen “pa” kelimelerinden oluşturulmuştur. “Zabıta, zahmet, zeytin, nane, ilaç, saat vs.” sıkça kullanılan kelimeler Arapça, “zengin, dert, mert, pamuk, pirinç, nohut, renk vs.” kelimeleri Farsça, “centilmen, film, final, fenomen, fakülte, makyaj, vapur, arkeolog, biyolog vs.” kelimeleri ise Fransızcadan alınmış ve dile yerleşmiştir. Dolayısıyla Türkler, tarih boyunca gerek ticaret gerek siyaset gerek turizm sebebiyle yabancı toplumlarla etkileşim içinde olmuş, bu da hem konuşma dilinin hem de yazı dilinin söz varlığını etkilemiştir.

Yabancı sözcüklerin yanında çeviri sözcükler de Türkçenin söz varlığının bir kısmını oluştururlar. Çeviri sözcükler yabancı dilden Türkçeye çevrilen sözcüklerdir. İtalyanca kökenli olan “belladonna” ismi tıpta kullanılan bir bitkinin adıdır. Fransızcada “belle dame” olarak isimlendirilen bu bitkinin Türkçe anlamı “güzel bayan” şeklindedir. Bu isim, Türkçeye “belladon, güzel hatun” ve günümüzde en sık kullanılan biçimiyle “güzelvrat (otu)” şeklinde çevrilmiştir (Aksan, 2004: 39-41). Günlük dilde sık kullanılan “görüürüz” kalıp sözü İngilizce “see you”nun Türkçeye çevrilmiş hâlidir. Çeviri sözcükler terimler içinde de geniş yer kaplamaktadır.

Bayram Baş, söz varlığı çalışmalarında kullanılacak ölçütleri belirlediği makalesinde bir söz varlığı çalışmasında olması gereken temel unsurları şu şekilde açıklamıştır:

“Terimler, yabancı sözcükler ve kalıp sözler her söz varlığı araştırmasında belirlenmek durumunda değildir, çalışmanın amaçları doğrultusunda değerlendirilmeye alınabilirler. Kalıplaşmış ifadeler değerlendirilmeye alınabilir de alınmayabilir de (...) Kalıplaşmış ifadeler başlığı, deyim, atasözü ve ikilemelerle karışacak özellikler gösterdiği için, söz varlığı tespitlerinde özel amaçlar doğrultusunda değerlendirilmeye alınması daha doğru olacaktır. Kelimeler, deyimler, atasözleri ve ikilemeler ise söz varlığı araştırmalarında değerlendirilmeye alınmak durumundadır. Çünkü bunlar konuşma ya da yazının temel unsurlarıdır.” (Baş, 2011: 52)

Bu çalışma söz varlığı unsurlarından atasözleri, deyimler, ikilemeler ve kalıp sözler üzerine yapılmış ayrıca romandaki sözcükler kavramsal olarak sınıflandırılmış, arkaik sözcükler, ağız özelliği taşıyan sözcükler de incelenmiştir.

1.3.2. Söz Varlığı Unsurları

1.3.2.1. Atasözleri

Osmanlı Türkçesinde “darb-ı mesel” olarak tabir edilen atasözleri için kaynaklarda şu tanımlar yapılmıştır:

“Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel.” (TDK, 2023: 281)

“Anonim karakter taşıyan, atalardan kaldığı kabul edilen ve toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği denemelerden, ortak düşünce, tutum ve davranışlarıyla dünya görüşünden oluşan, genel kural niteliğindeki kısa, özlü, kalıplaşmış söz.” (Korkmaz, 1992: 15)

“Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce veya öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış şekilleri bulunan öz sözler.” (Aksoy, 1962: 140)

Tanımlarda ifade edildiği gibi atasözleri; toplumların kültürlerini, yaşam biçimlerini, deneyimlerini, çeşitli olaylardan çıkarımlarını bilgelikle aktaran, genel kural bildiren özlü sözlerdir. Bir nasihat niteliğindeki bu sözler, uzun deneyimler sonucu ortaya çıkar.

Atasözleri topluma mal olmuş kalıplaşmış sözlerdir. Bazı ağızlarda aynı atasözü farklı şekillerde kullanılsa da atasözlerinde genellikle kelimelerin yerleri değiştirilemez ve herhangi bir kelimenin yerine bir başkası getirilemez. Kısa ve özlü olan bu sözler yargı bildirir ve genellikle bir veya iki cümle şeklindedir.

Söyleyenin ve dinleyenin aklında kalıcı olmasını sağlayan bu sözlerde, ses olaylarından ve söz sanatlarından yararlanıldığı görülür. Birçok atasözünde benzetmelerden faydalanılır. Çoğu atasözünde ise hayvanlardan yola çıkılarak bir mesaj veya öğüt verilmeye çalışılmıştır. Ölçülü ve kafiyeli atasözleri anlatıma zenginlik katmaktadır.

Atasözlerinin genel özelliklerini açıklayan Aksoy (1962: 137), atasözlerinin bir toplumun kültürünü, gelenek ve göreneklerini yansıttığından şu şekilde bahseder:

“Her ulusun atasözleri, kendi varlığının ve benliğinin aynasıdır. Atasözlerinde bir ulusun düşünceleri, yaşayışları, inanışları, gelenekleri görülür. Atasözleri, ulusların zekalarındaki keskinliğin, hayallerindeki genişliğin, duygularındaki inceliğin de en tipik örnekleridir. Bu sözler, kuvvetli felsefelerden başka güzel buluşlarla, parlak nüktelerle, zarif alaylarla, şiddetli taşlamalarla doludur. Böylece her atasözü, kendi ulusunun damgasını taşır.”

XI. yüzyılda yazılan ve Türkçenin zenginliklerini ortaya koyan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçen, sav olarak anılan atasözleri bulunmaktadır. Aksan (2002: 150-151), bu atasözlerine şu örnekleri verir: “Aç ne yemes, tok ne temes”, “Kişi alası içtin, yolkı alası taştın (İnsanın alacası içinde, hayvanın alacası dışında)”, “Kanıg kan birle yumas (Kanı kanla yumazlar, kanı suyla yurlar)”, “Etli tırngaklı adhirnes (Et tırnaktan ayrılmaz)”, “Awçı neçe al bilse adhıg ança yol bilir (Avcı ne kadar hile bilse ayı o kadar yol bilir)” Bu atasözlerinin çoğu hiç değişmeden varlığını devam ettirmektedir. Türkçenin söz varlığını ortaya koyan yazı dilinin yanında Anadolu ağızları da atasözleri bakımından zengindir. Aksan (2005: 197-198); “Arda kalan derde kalır (Sona kalan dona kalır)”, “Yoğurdu tuz, insanı söz öldürür”, “Yiğidi yas, demiri pas çürütür” gibi ağızlardan derlenen atasözlerini örnek olarak vermiştir.

Atasözleri üzerine birçok derleme ve sözlük çalışması yapılmış, bu çalışmalarda Türkçenin atasözü varlığı ortaya konmuştur. TDK tarafından genel ağ ortamına

aktarılan *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* veri tabanında 2.396 atasözü bulunmaktadır³. Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri Sözlüğü'nde* (1988), 2.667 madde başı atasözü yer alırken Nurettin Albayrak'ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* (2009) adlı sözlüğünde 18.838 atasözü yer almaktadır. Necmi Akyalçın, *Türkçemizin İncileri Atasözlerimiz* (2012) adlı sözlük çalışmasında ise 3.238 madde başı atasözü vermiştir.

1.3.2.2. Deyimler

Söz varlığının en önemli unsuru olan deyimler için şu tanımlar yapılmaktadır:

“Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği; tabir.” (TDK, 2023: 996)

“Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği.” (Korkmaz, 1992: 43)

“Deyim belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür.” (Aksan, 2015: 35)

“Bir gramer şekli veya çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve -genel bir kural niteliğinde olmamak üzere- çoğunun öz anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözler.” (Aksoy, 1962: 148)

Deyimler bir toplumun kültürünü, adetlerini, gelenek ve göreneklerini yansıtırken geçmişinden izler taşır. Kalıplaşmış olan bu yapılar genellikle gerçek anlamının dışında kullanılır. Ancak gerçek anlamından uzaklaşmayan deyimler de vardır. Deyimler en az iki sözcükten oluşur. Olumsuzluk eki ve çekim ekleriyle çekimlenebilir. Atasözleri gibi tek başlarına yargı bildirmezler. Deyimi oluşturan sözcükler arasına farklı sözcükler girebilir. Deyimler çeşitli söz sanatlarından, benzetmelerden ve aktarmalardan oluşmuştur. Bitki, hayvan, renk ve organ isimleri, sayılar deyim teşkilinde çok kullanılan sözcüklerdir (bk. Şahin, 2004).

³ <https://sozluk.gov.tr/>.

Deyimlerin somutlaştırmalardan yararlandığını belirten Aksan (2015: 36), deyimler ile ilgili şu bilgiyi vermiştir: “Türkçe, doğaya sıkı sıkıya bağlı, anlatım sırasında doğadan yararlanan, olayları, durumları ve duyguları somut nesnelere dayanarak, somutlaştırma adını verdiğimiz aktarmalar yoluyla dile getiren bir dildir. Bu yüzden deyimler, güçlü bir anlatımın tanığı durumundadır: Aba altından değnek göstermek, hem nalına hem mihına, etekleri zil çalmak, kaşığıyla verip sapıyla göz çıkarmak, saçını süpürge etmek, kızım sana söylüyorum gelinim sen anla... gibi.”

En eski yazılı kaynaklardan günümüze deyimler söz varlığının önemli bir unsuru olmuştur. Bu söz öbeklerine Köktürk yazıtlarında da rastlanmaktadır. *Bilge Kağan* yazıtında geçen “közi kaşı yablak bolmak (ağlayıp sıklayıp perişan duruma gelmek)”, “ödiñe küni tegmek (içine kıskançlık ve haset girmek)”, *Kül Tigin* yazıtında geçen “adak kamşatmak (sendelemek, ayakları birbirine dolaşmak)”, “ot sub kılmak (ateşle su gibi birbirine düşman etmek)”, “ışig küçig birmek (hizmet etmek)” söz öbekleri deyimleşmiş kalıplardır (Aksan, 2000a: 94-96).

“Deyim, bir kavramı belirtmek için bulunmuş özel bir anlatım kalıbıdır; düstur niteliğinde bir söz değildir. Deyimi atasözünden ayıran en önemli vasıf budur.” (Aksoy, 1962: 142) Atasözleri genel bir kural niteliğinde iken deyimlerin böyle bir yükümlülüğü yoktur belli kavramları karşılamak üzerine kurulmuşlardır. Atasözleri öğüt vermeyi amaçlarken deyimler kavramı çekici ve hoş bir anlatımla aktarır; yol göstermek, öğüt ve ders vermek amacı gütmeyiz.

“Deyimler bir toplumun diline yansıyan kültürünün izlerini, ipuçlarını ortaya koyar. Anlatım gücünü artırıcı, kimi zaman hoşla gidecek, söyleyene zevk veren ve hatırdaki kalmayı sağlayan öğeler içerir. Kimi zaman abartmaya kaçır.” (Aksan, 2002: 97) Etkileyici bir anlatıma sahip olan bu söz öbekleri insan ilişkilerinde ve karşılıklı diyaloglarda insan zihninde hazırca bulunmasıyla iletişim kolaylığı sağlar. Türkçe, deyim varlığı açısından zengin bir dildir.

Deyimler üzerine çok sayıda derleme, sözlük ve tasnif çalışması yapılmış, bu çalışmalarda Türkçenin deyim varlığını tespit etmek amaçlanmıştır. TDK tarafından genel ağ ortamına aktarılan *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* veri tabanında 11.209

deyim bulunmaktadır⁴. Ömer Asım Aksoy, *Deyimler Sözlüğü* (2013) adlı çalışmasında deyim olduğunu düşündüğü 8.977 söz öbeğini anlamları ile birlikte verir. Ahmet Turan Sinan, *Türkçenin Deyim Varlığı* (2015) adlı çalışmasında 17.137 söz öbeğini deyim olarak tespit etmiştir. Metin Yurtbaşı, *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü* (1996) adlı çalışmasında 25.000 dolayında deyim örnek cümlelerle açıklamıştır. İsmail Parlatır, *Deyimler* (2008) adlı çalışmasında 10.349 madde başı deyim tespit etmiştir.

Necmi Akyağın, *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz* (2012) adlı sözlük çalışmasında deyim sınırlarını çizerek deyim ve atasözü ayrımını 11 grupta belirler ve örneklerle açıklar. Araştırmacı sözlüğünde 3.056 madde başı altında 4.510 söz öbeğine ve anlamlarına yer vermiştir (Tan, 2013: 77).

1.3.2.3. İkilemeler

Söz varlığı unsurları içinde önemli bir yere sahip olan ikilemeler tarih boyunca gerek şiirde gerek düz yazıda gerekse konuşma dilinde kullanılmış; anlatıma güç, zenginlik ve çeşitlilik katmıştır. Türkçenin söz varlığı ikilemeler yönünden oldukça zengindir.

Zeynep Korkmaz (1992: 82), ikilemeleri “Aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi.” olarak tanımlamıştır. TDK *Türkçe Sözlük*’te (2023: 1677) ise ikileme “Biçim veya anlamca birbirleriyle ilgisi bulunan aynı, yakın veya zıt anlamlı kelimelerin art arda getirilmesiyle oluşturulan kelime grubu.” şeklinde açıklanmıştır. Vecihe Hatipoğlu (1981: 9) ise ikilemeyi şöyle tanımlamıştır: “Anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır.”

Türkçede geniş bir yer tutan ikilemelere Türkçenin en eski yazılı kaynaklarından itibaren rastlanmaktadır. *Orhun* yazıtlarında geçen “yabız yablak (kötü)”, “uguş bodun (boylar, halklar)”; Uygur dönemi eserlerinden *Altın Yaruk*’ta karşılaşılan “sevgüsüz tablagusuz (sevgisiz sadakatsiz)”, “orun töşek (yer, döşek)”, “ed tavar (mal mülk)”;

⁴ <https://sozluk.gov.tr/>.

Karahanlı Türkçesi döneminin en önemli eserlerinden *Kutadgu Bilig*'de geçen “inayet basut (lütuf, yardım)”, “edgü isiz (iyi kötü)”; *Atabetü'l-Hakâyık*'ta geçen “öñ soñ”, “uçgan yügürge (uçan koşan)”; Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde görülen “söz sav (lakırdı dedikodu)”, “ses seleñ (ses seda)” gibi kalıplaşmış söz öbekleri ikileme örneklerindendir (Aksan, 2002: 82-84).

İkilemeler aynı sözcüğün tekrarıyla (ağır ağır, dalgın dalgın, bilmiş bilmiş) kurulabildiği gibi yakın anlamlı (çoluk çocuk, sessiz sedasız) ya da zıt anlamlı (ölü diri, ön art, uzak yakın, varıl yoksul) sözcüklerle kurulabilir. İkilemeler aynı ismin tekrarıyla ya da aynı sıfatın, zarfın, ünlemin, sıfat-fiil veya zarf-fiil ekinin tekrarıyla da kurulabilir: “Diş diş, bezgin bezgin, ağır ağır, vah vah, bilmiş bilmiş, bakıp bakıp” örnek gösterilebilir. “Çatır çatır, çın çın, takır takır, horul horul” gibi yansıma sözcüklerle kurulan ikilemeler, ikilemenin geniş bir alanını oluşturur. “Kitap mitap, şehir mehir, kalem malem” gibi ikilemeyi oluşturan sözcüklerden ikinci sözcüğe ‘m’ ilave edilmesiyle kurulan ikilemelerde anlatım pekiştirilir.

İkilemelerin en önemli özelliğinin kalıplaşma olduğunu vurgulayan Şahbender Çoraklı, şu bilgileri aktarır: “İkilemeyi ikileme yapan en önemli özellik, ikilemede kalıplaşma olmasıdır. İkilemeler arasındaki kalıplaşma o kadar kesindir ki, ikilemeyi meydana getiren sözcüklerin yerleri değiştirilemez, bazıları ise yalnız başlarına kullanılamazlar. Çoluk çocuk, eski püskü ve yırtık pırtık gibi ikilemelerde; çoluk, püskü ve pırtık sözcükleri zorlama olmaksızın yalnız başlarına kullanılamazlar.” (Çoraklı, 2001: 54)

İkilemelerde en önemli özellik kalıplaşma iken bir diğer önemli özellik ise ses benzerliğidir. İkilemeyi oluşturan iki sözcük arasında ses ve ahenk uyumu vardır. “Selam sabah, kız kızan” örneklerinde ön seste; “hesap kitap, irili ufaklı, içli dışlı, sessiz sedasız” örneklerinde ise son seste benzerlik ve uyum vardır. Ses benzerliği ve uyumu, ikilemeyi oluşturan sözcükler için önemli bir özelliktir.

1.3.2.4. Kalıp Sözler

Söz varlığı unsurlarından biri de kalıp sözlerdir. İnsan ilişkilerinde duygu ve düşüncelerin etkili bir şekilde aktarımında ön planda olan kalıp sözler; maddi-manevi

değerlerin, toplumsal hayatın, inançların ve kültürün birer yansıması hâline gelmiştir. İnsan belleğinde hazırca bulunmasıyla söyleyene ve dinleyene kolaylık sağlar.

Aksan (2004: 34), kalıp sözleri *ilişki sözleri* olarak adlandırır ve “Bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması âdet olan bir takım sözler.” şeklinde tanımlar. Gökdayı (2008: 106), kalıp sözler için şu tanımlı yapmaktadır: “Bu sözler, önceden belirli bir biçime girip öylece hafızada saklanan, söyleneceği sırada yeniden üretilmeyip olduğu gibi hatırlanarak ve eğer gerekiyorsa bazı ekleme ve çıkarmalar yapılarak kullanılan, tek bir sözcükten, ardışık veya aralı sözcüklerden oluşabilen, belirli durumlarda toplumun benimsendiği sözleri sunarak iletişimin kurulmasına veya devamına yardım eden ve kullanım yerleri çok sınırlı olan kalıplaşmış dil birimleridir.”

İnsan ilişkilerinde özellikle doğum, ölüm, düğün gibi toplumsal olaylarda sıkça kullanım alanı bulan kalıp sözler doğrudan doğruya Türk kültürünü yansıtır. Yeni doğan bir bebek için söylenen “Allah analı babalı büyütsün”; evlenen çiftlere söylenen “Allah mesut etsin”, “Allah bir yastıkta kocatsın”; ölen birinin yakınına söylenen “Allah rahmet eylesin”, “başınız sağ olsun” veya “emir Allah’ın”; hastalık ya da kaza durumlarında söylenen “geçmiş olsun” gibi ifadeler yahut günlük hayatta sıkça kullanılan “günaydın, hayırlı sabahlar, hoş geldiniz, hoşça kal” gibi sözler insan ilişkileri, toplum yapısı ve Türk kültürü ile ilgili fikir verirken “Allah aşkına, Allah’ın selamı üstüne olsun, Allah’a emanet olun, Allah yardımcınız olsun, Allah rahatlık versin” gibi kalıp sözler de dinî inançları yansıtmaktadır.

Kalıp sözler de atasözleri, deyimler, ikilemeler gibi kalıplaşmış öğelerdir. Bazı kalıp sözler değiştirilemezken bazıları da kip ve şahıs ekleriyle çekimlenebilmektedir. “Allah razı olsun” kalıp sözü “Razı olsun Allah” şeklinde değiştirilemez. “Hoş geldin(iz), elin(iz)e sağlık, gözün/gözlerin aydın” vb. örnekler ise iyelik veya şahıs eki alarak çekimlenebilmektedir.

Kalıp sözleri; atasözleri, deyimler, ikilemeler gibi kalıplaşmış diğer sözcük öbeklerinden ayıran özelliklerden biri, kalıp sözlerin bazılarının tek sözcükten oluşmasıdır. “Afiyet olsun, Allah’a emanet olasıınız, eksik olma, hayırlı yolculuklar, yolun açık olsun, hoş geldin, kusura bakmayın” şeklinde cümle kuruluşunda olan kalıp sözlerin yanında “pekâlâ, buyur, lütfen, defol, estağfirullah, haşa, inşallah, amenna” gibi

tek kelimelik kalıp sözler de vardır. Bu özelliğiyle kalıp sözler atasözleri, deyimler ve ikilemelerden ayrılır.

1.3.2.5. Arkaik Sözcükler

Almanca *erbwort*, Fransızca *mot archaïque*, İngilizce *archaic word*, Osmanlıca miras kelime, ta'bir-i metrûk, ta'bir-i mehcûr (Korkmaz, 1992: 55) olarak isimlendirilen Fransızca kökenli olan *arkaik* kelimesi için Türkçede *eskicil* kelimesi de kullanılmıştır. TDK *Türkçe Sözlük*'te bu kelime, *eskicil* ile açıklanmış ve şu tanım verilmiştir: “Konuşulan ve yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan (söz veya deyim); arkaik.” (TDK, 2023: 1211) Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde (1992: 55) *eski kelime*, *eskicilik*, *eskilik* terimlerini kullanır ve *eski kelime* için şu tanımı yapar: “Bugün artık kullanılıştan düşmüş bulunan veya eski şekli ile kullanılan kelime; arkaik kelime; kalıntı kelime; gökçek ‘güzel’, tanıklık ‘şehadet’, bencileyin ‘benim gibi’, heybetlü, haşmetlü, hatun, kaygulanmak vb.”

Günümüzde kullanımdan düşen bu kelimeler için “eskicil unsurlar, eskicil ögeler, eski kelimeler, arkaik unsurlar, arkaik kelimeler, kalıntı ögeler, kalıntı kelimeler” olarak da isimlendirmeler yapılmıştır. Arkaik sözcükler tanımdan da anlaşılacağı üzere günlük dilde artık kullanılmayan geçmiş dönem özellikleri gösteren eskiye ait dil unsurlarıdır. Türk dilinin her döneminde arkaik sözcüklere rastlamak mümkündür. Arkaik sözcükler dönemle ilgili bilgiler verirken tarihsel izler taşır. Son yıllarda belli tarihî dönemlere ait eserler, Anadolu ağızları veya lehçeler üzerine arkaik sözcüklerin araştırılması oldukça artmıştır.

“Bir dilin bünyesinde bulunan ve günlük konuşma dilinde kullanılan ata yâdigârı arkaik sözcükler o dilin tarihî köklerinin araştırılıp ortaya çıkarılmasında önemli bir görev üstlenirler. Bu sözcüklerin diğer bir özelliği ise ortaya çıktığı devirlerin toplum hayatı, gelenek görenek, duyuş-düşünüş, inanç sistemleri ve genel bir ifadeyle kültürel zenginlikleri hakkında bilgi edinmemize katkıda bulunmalarıdır. Sözcüklerin etimolojisinin araştırılması ve tarihî süreç içerisinde geçirdiği değişikliklerin irdelenmesinde de arkaik sözcüklerin önemli ipuçları içerdiği söylenebilir.” (Küçük, 2013: 118)

1.3.2.6. Ağız Özelliği Taşıyan Sözcükler

Ağız terimini Korkmaz (1992: 4), “Bir dilin veya bir lehçenin daha küçük yerleşim bölgelerinde yazı diline oranla birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri.” olarak tanımlar. Ayverdi (2011: 18), *ağız* terimini şu şekilde açıklar: “Kelime hazinesi ve gramer bakımından yazı dilinden farklı olan, bölgelere göre değişen konuşma ve söyleyiş tarzı.” TDK *Türkçe Sözlük*’te (2023: 74) ise “Belli yerleşim bölgelerine özgü, yazı dili hâline gelmemiş dil; diyalekt.” şeklinde tanım verilmiştir.

Sözlüklerde farklı şekillerde tanımlanan bu terimi, Nurettin Demir (2002: 115) şöyle açıklar: “Aynı kökenden geldiği üst sistem durumundaki bir standart dile bağlı, doğal olarak ortaya çıkmış; aile ve dost çevresinde, iş yerlerinde; okur yazarlığı az, bulunduğu bölgeden uzun süre ayrı kalmamış insanlarca sözlü iletişimde dilin başka türleriyle karşı karşıya gelme oranına göre değişen biçimde kullanılan, resmî ortamlarda kullanılmasından kaçınılan, yazılı bir gelenek oluşturamamış, iletişim alanı sınırlı, bağlı olduğu üst sistemden dilin her alanında karşılıklı anlaşmanın korunacağı oranda ayrılabilen, prestiji standart dile göre daha az yerel konuşma biçimleridir.”

Ağızlar dil çalışmaları için çok önemlidir. Yapılan literatür taramasında söz varlığı unsurları üzerine yapılan çalışmalarda ağız özelliği gösteren sözcüklere çok az tezde yer verildiği görülmüştür. *Benim Adım Yunus Emre* romanı XIII-XIV. yüzyılın Anadolu’sunu anlatır. Romanda olay Anadolu’da kırsal bölgede gerçekleştiği için Yunus Emre karakteri, Anadolu halkıyla iletişim hâindedir. Sepetçioğlu, romanda olayları ve duyguları Yunus’un dilinden anlatırken arkaik sözcüklere; köylülerle olan diyaloglarda ise yerel ağız özelliği gösteren sözcüklere sıkça başvurmuştur.

1.3.3. Söz Varlığı Üzerine Yapılan Çalışmalar

Söz varlığı çalışmaları oldukça çeşitlidir. Bir dile, lehçeye veya döneme ait söz varlığı çalışmaları ya da bir yazarın eserlerine ait çalışmalar yapılmaktadır. Söz varlığı çalışmalarından bir kısmı Türk dili için önemli eserlerin bazı Anadolu ağızları ya da Türk lehçeleriyle karşılaştırıldığı çalışmalardır. Bir kısmı da tek bir konu etrafında şekillenen ya da şekil bilgisine dayalı söz varlığı çalışmalarıdır. Yapılan çalışmaların

çoğunda genel söz varlığı üzerinde durulmuştur. Söz varlığı unsurlarına yer veren bu çalışmalarda belli bir dönemin, dilin, yazarın, eserin söz varlığı; atasözleri, deyimler, kalıp sözler, kalıplaşmış ifadeler, terimler ve yabancı ögeler olmak üzere incelenmektedir. Ülkemizde yapılan çalışmalara bakıldığında genellikle edebî eser çevresinde yoğunlaşan çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalardan çoğu yüksek lisans veya doktora tezidir.

Bayram Baş'ın "Söz Varlığı ile İlgili Çalışmalarda Kullanılacak Ölçütler" (2011) adlı makalesi, söz varlığında karşılaşılan temel problemlere ve yöntem çeşitliliğine değinirken bu sorunlara bir çözüm bulmak amacıyla kaleme alınmıştır. Baş, çalışmasında şekil ve anlam açısından kelime kavramını irdelerken ayrıca söz varlığı çalışmalarında kullanılacak verilerin tespiti, hedef kitlenin ve hedef kaynakların belirlenmesinin öneminden bahsetmiştir. Araştırmacı, yaygınlık ve kullanım sırası kavramlarının söz varlığı çalışmalarındaki önemi üzerinde durmuş ve söz varlığı unsurlarını detaylıca işlemiştir. Kelime hazinesi ve söz varlığı ile ilgili Türkiye'de ve yurt dışında yapılan çalışmalardan, Baş ve Karadağ "Söz Varlığı Üzerine Yurt Dışında ve Türkiye'de Yapılan Temel Araştırmalar" (2012) adlı makalede kısaca bahsetmiştir. Erdem Özbek'in, "Türkiyede Söz Varlığı Çalışmaları ve Bunlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme" (2015) adlı makalesinde söz varlığı üzerine yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir. Söz varlığı ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu makalede ise Özbek'in deyişiyle "söz varlığı incelemesini asli bir yöntem olarak kullanan incelemelere yer verilmiştir." (Özbek 2015:28) Özbek, çalışmaları içerik ve yöntemleri bakımından sınıflandırmıştır. Söz varlığı ögelerine yer verenler, karşılaştırmalı çalışmalar, genel söz dökümüne dayalı çalışmalar, şekil bilgisine dayalı çalışmalar, tematik çalışmalar adlı ana başlıklardan oluşan makalede her bir başlıkta doktora tezleri, yüksek lisans tezleri ve makaleler ayrı ayrı sınıflandırılmıştır.

Hazırlanan her sözlük doğrudan söz varlığını ilgilendirir. TDK *Türkçe Sözlük*'ün ilk baskısı 1945 yılında yapılmıştır. 2011 yılında yayımlanan on birinci baskısı; söz, terim, deyim ve anlamdan oluşan 122.423 söz varlığına sahiptir. Sözlükte 77.005 madde başı, 15.287 madde içi olmak üzere toplam 92.292 söz bulunmaktadır. Bu sözlerin 53.451'i isim, 12.666'sı sıfat, 3.312'si zarf, 88'i zamir, 40'ı edat, 299'u ünlem, 50'si bağlaç, 9.912'si ise fiildir. Türk edebiyatından seçilmiş 34.664 örnek cümleyle sözcüklerin

tanıtlandığı sözlük metni ise 1.454.903 sözden oluşmuştur (TDK, 2011: XXI). Kurum, 2023 yılında sözlüğün 12. baskısını yapmıştır. *Türkçe Sözlük*'ün on ikinci baskısı; 82.135 madde başı, 18.133 madde içi olmak üzere söz, terim, deyim ve anlamdan oluşan 132.334 söz varlığına sahiptir. Sözlükte 45.372 örnek cümle bulunmakta, sözlük metni ise 1.756.396 sözden oluşmaktadır (TDK, 2023: XI).

Türkiye'de söz varlığı ile ilgili yapılan çalışmaların başında Doğan Aksan tarafından hazırlanan *Türkçenin Söz Varlığı* adlı çalışma gelir. Aksan, söz varlığı unsurlarını temel söz varlığı, yabancı sözcükler, deyimler, atasözleri, ilişki sözleri (kalıp sözler), kalıplaşmış sözler, terimler, çeviri sözcükler olarak belirlemiştir. Yazar; Köktürkçe, Uygur dönemi, Karahanlı dönemi ve Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığına değindikten sonra Türkçenin yabancı dillerle ilişkisini ve Türkiye Türkçesinin söz varlığını değerlendirir. Ayrıca Anadolu ağızlarının söz varlığından da bahsetmiştir. Aksan'ın 1987 yılında yayımlanan *Türkçenin Gücü* adlı eseri; Türkçenin genel özellikleri, anlam yapısı, söz varlığının anlam açısından özellikleri, atasözleri, deyimler, kalıp sözler, bilmece ve manilerden örneklerle dilimizin gücünü, zenginliğini ve özgünlüğünü ortaya koymayı amaçlamıştır. Aksan, üç ciltten oluşan *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (2015) kitabının üçüncü cildinde söz varlığı üzerinde durmuş; dilde kullanılan sözcük sayısı, sıklık, sözcük ölümü, diller arasındaki ilişkiler, yabancı sözcükler, çeviri ögeler, deyimler, kalıplaşmış sözler, atasözleri, terimler, Türkçenin söz varlığının kimi nitelikleri, Türkçeyle yabancı diller arasında sözcük alışverişi konularından bahsetmiştir. Aksan, *Anadilimizin Söz Denizinde* (2002) adlı kitabında Türkçenin eski sözcüklerinden bugüne Anadolu ağızlarının zenginliğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Eserde sözcükler, ikilemeler, deyimler, atasözleri, terimler, öteki ögeler ele alınmıştır. Aksan, *Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri* (2005) adlı kitabında diğer kitaplarında olduğu gibi Türkçenin söz varlığının inceliklerini sergilerken bir yandan da söz diziminin inceliklerini göstermiştir. Yazar, *En Eski Türkçenin İzlerinde* (2000a) kitabında Orhun Yazıtları ile birlikte Yenisey Yazıtları'nın dil malzemesini değerlendirmektedir. Aksan, bu kitapta soyut kavramlardaki zenginlik, eş anlamlılık, çok anlamlılık, ileri ögeler, söz sanatları, biçim ve anlatım özellikleri gibi ölçütleri kullanarak eski Türkçenin gelişmiş bir dilin devamı olduğunu savunur. Yazar, *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını* (2000b), adlı kitabında ise Orhun yazıtlarının söz varlığından bugünkü Türkçeye; ses bilim, biçim bilim, söz dizimi, anlam bilim ve

sözcük bilime uzanan ve Türkiye Türkçesinin yarınını ilgilendiren olumlu ve olumsuz gelişmelerden bahseder.

Söz varlığı ile ilgili yüzlerce tez çalışmasından bahsedilebilir. Ancak tarihî romanların söz varlığını belirlemeye yönelik çalışmalar sayılıdır. Bir tarihî roman yazarının veya tarihî romanların söz varlığını ortaya koyan bazı tez çalışmaları şunlardır:

Ahu Güneri, *Tarık Buğra'nın Romanlarında Söz Varlığı* (2023) adlı doktora tezinde Tarık Buğra'nın *Siyah Kehribar*, *Küçük Ağa*, *Küçük Ağa Ankara'da*, *İbiş'in Rüyası*, *Firavun İmanı*, *Bir Köşkünüz Var mı?*, *Gençliğim Eyvah*, *Dönemeçte*, *Yağmur Beklerken*, *Yalnızlar*, *Osmancık*, *Dünyanın En Pis Sokağı*, *Güneş Rengi Bir Yığın Yaprak* adlı on üç romanı üzerine inceleme yapmıştır. Bu romanların söz varlığını inceleyen araştırmacı, araştırma sonucunda ise 47 atasözü, 1.657 ikileme, 409 deyim, 449 kalıp söz, 113 argo, 10 dolaylama, 17 özdeyiş, 347 terim, 9 hadis ve 3 ayet tespit etmiştir.

Oğuz Kılınç tarafından hazırlanan *Sevinç Çokum'un Tarihî Romanlarında Söz Varlığı* (2021) adlı doktora tezinde araştırmacı, Sevinç Çokum'un *Bizim Diyar*, *Hilal Görününce*, *Ağustos Başağı*, *Lacivert Taşı*, *Gözyaşı Çeşmesi* adlı romanlarında geçen atasözü, deyim, ikileme ve kalıp sözleri incelemiş, bunları kullanım sıklıklarıyla birlikte vermiştir. Ayrıca bu romanlarda geçen isimleri tematik yönden 21 başlık altında sınıflandırmıştır.

Yıldıray Çavdar, *Kemal Tahir'in Romanlarında Söz Varlığı* (2018) adlı doktora tezinde Kemal Tahir'in tarihî roman niteliğindeki *Devlet Ana* romanı ve *Karılar Koşuşu*, *Yediçinar Yaylası*, *Bozkırdaki Çekirdek* adlı romanlarının söz varlığını incelemiştir. Çalışma bu dört romanda geçen kelimeler, özel isimler, ikilemeler, deyimler, birleşik fiiller, atasözleri, kalıp ifadeler ve terimleri kapsamaktadır.

Ezgi Güzeliş, *Samim Kocagöz'ün Romanlarında Söz Varlığı* (2022) adlı yüksek lisans tezinde Samim Kocagöz'ün *İkinci Dünya*, *Nabi'nin Park Kahvesi*, *Yılan Hikâyesi*, *Onbinlerin Dönüşü*, *Kalpaklılar*, *Doludizgin*, *Bir Karış Toprak*, *Bir Çift Öküz*, *İzmir'in İçinde*, *Tartışma*, *Mor Ötesi* ve *Eski Toprak* adlı romanlarının söz varlığını; deyimler, atasözleri, ikilemeler, kalıp sözler, argolar, yerel ağza ilişkin sözler ve terimler olmak üzere incelemiştir.

Mehmet Metin, *Mustafa Orakçı'nın "Ünlülerle Bir Gün" Kitap Dizisinin Söz Varlığı Açısından İncelenmesi* (2022) adlı yüksek lisans tezinde Mustafa Orakçı'ya ait "Ünlülerle Bir Gün" kitap dizisinde yer alan *Barbaros'la Bir Gün, Evliya Çelebi'yle Bir Gün, Fatih'le Bir Gün, Hezarfen'le Bir Gün, İbni Sina'yla Bir Gün, Mehmet Akif'le Bir Gün, Mevlana'yla Bir Gün, Mimar Sinan'la Bir Gün, Piri Reis'le Bir Gün, Yunus Emre'yle Bir Gün* adlı tarihî kişiliklerin anlatıldığı ilk 10 çocuk kitabının söz varlığını incelemiş ve incelenen eserlerde toplam 178 adet deyim, 137 adet terim, 121 kalıp söz, 42 yabancı sözcük, 34 adet ikileme, 1 adet atasözü, 1 adet doldurma söz, 16 yansıma sözcük tespit etmiştir.

Cevdet Coşkun, *Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın Romanlarında Deyimler, Atasözleri, İkilemeler, Kalıp Sözler ve Argolar Bağlamında Söz Varlığı* (2021) adlı yüksek lisans tezinde Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın tarihî-biyografik özellik gösteren *Uluç Reis, Turgut Reis* romanlarını ve *Aganta Burina Burinata, Ötelerin Çocukları, Deniz Gurbetçileri ve Bulamaç* adlı romanlarını söz varlığı unsurlarından argo, atasözü, deyim, ikileme ve kalıp söz başlıkları altında incelemiştir.

Ümit Özbey, *Bahaeddin Özkişi'nin Romanlarında Söz Varlığı* (2023) adlı yüksek lisans tezinde, Bahaeddin Özkişi'nin *Köse Kadı, Uçtaki Adam* ve *Sokakta* adlı romanlarının söz varlığını; atasözleri, deyimler, ikilemeler, terimler, argo sözler, alkış ve kargışlar, yabancı sözcükler, kalıplaşmış sözler, ilişkili sözler, hitap ve lakaplar, tekerlemeler ve yöresel ağızlar olmak üzere incelemiştir.

Söz varlığı unsurlarıyla birlikte kavramsal tasnif yapan veya temel söz varlığı başlığı altında akrabalık adları, organ adları, yiyecek-içecek adları, meslek adları, hayvan adları, bitki adları vs. isimleri tasnif eden çalışmalar da oldukça çeşitlidir. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Eray Bilge, *Sermet Muhtar Alus'un "İstanbul Kazan Ben Kepçe" Eseri Üzerine Söz Varlığı İncelemesi* (2024) yüksek lisans tezinde romanın söz varlığını; yabancı sözcük, alıntı sözcükler, yöreye ait sözcükler, deyimler, atasözleri, terimler, argo sözler, ilişki sözleri, ikilemeler, şarkı, türkü, şiir parçaları ve adların kavram alanlarını inceler.

Ebru Deveci, *Peyami Safa'nın Dokuzuncu Hariciye Koğuşu ve Biz İnsanlar Adlı Eserlerinin Sözlüğü ve Söz Varlığı* (2023) adlı yüksek lisans tezinde bahsedilen

romanlarda; temel söz varlığı, deyimler, atasözleri, ikilemeler, pekiştirmeler, ilişki sözler, terimler, argo ifadeler, sapmalar, ağızda bulunan sözcükler, zamirler, zarflar, sıfatlar, ünlemler, bağlaçlar, edatlar, fiiller, yabancı söz varlığı vd. üzerine çalışmıştır. Diğer tezlerden farklı olarak eskimiş sözcükleri de incelemeye dâhil etmiştir.

Ziynet Şeyma Üngör, *Peyami Safa'nın Sözde Kızlar ve İstanbul Hikâyeleri Adlı Eserlerinin Sözlüğü ve Söz Varlığı* (2023) adlı yüksek lisans tezinde Peyami Safa'nın bahsedilen romanlarındaki temel söz varlığı, deyimler, ikilemeler, pekiştirmeler, tabiat taklidi sözcükler, ilişki sözleri, dua-beddua-yemin, ses ile ilgili sözcükler, kalıp sözler, terimler, argo sözler, sözcük türleri, sıfat, zarf, zamir, bağlaç, edat, ünlem ve fiilleri incelemiştir.

Şeymanur Aydın'ın *Cengiz Dağcı'nın Korkunç Yıllar ve Yurdunu Kaybeden Adam Romanlarında Söz Varlığı* (2021) adlı yüksek lisans tezi, söz varlığı unsurlarından temel söz varlığı, yabancı sözcükler, deyimler, atasözleri, kalıp sözler ve ikilemeleri içermektedir. Ayrıca araştırmacı sözü geçen iki romanın 27 başlıktan oluşan kavramsal tasnifini hazırlamıştır.

Zeynep Onaran tarafından hazırlanan *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarının Söz Varlığı* (2011) adlı yüksek lisans tezinde araştırmacı; *Aydaki Kadın, Hikayeler, Huzur, Mahur Beste, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Sahnenin Dışındakiler* romanlarının dizinli söz varlığını incelemiş ve romanlarda geçen kavramların tasnifini yapmıştır.

2. BÖLÜM: BENİM ADIM YUNUS EMRE ROMANININ SÖZ VARLIĞI

2.1. Atasözleri

Benim Adım Yunus Emre romanında 4 farklı atasözü tespit edilmiştir:

bugün bana ise yarın sana/size: Bugün birinin başına gelen kötü bir durum, daha sonra başka birinin de başına gelebilir. (TDK)

“Bugün bana ise yarın sanadır.” (s. 40)

“Bugün bana ise yarın size, yarın sizlere, sizlere!” [s. 40(2); 45]

erken kalkan yol alır, er evlenen döl alır: Yapacakları işe erken başlayanlar kazançlı olurlar. (TDK)

“Çok sözümüzü aza, az ekmeğimizi çoğa bil hay yolcu, dedi özür dilercesine; Erken kalkan yol alır, er evlenen döl alır, diyenin sözüne uymak da sevaptır.” (s. 84)

hikmetinden sual olunmaz: Allah’ın yaratıcı gücü karşısında sebep aranmaz. (TDK)

“Tövbe de kardeş, tövbe de!. Hikmetinden suâl olunmaz dediymi imam.. suâl olunmadı işte..” (s. 135; 132)

yolcu yolunda gerek: Yolcunun gitmek istediği yere zamanında varabilmesi için bir an önce yola çıkması gerekir. (Akyalçın, 2012b: 588)

“Evet, haklısın, yolcu yolunda gerek, gitmelisin, dedi; benden çok kendisini inandırdığı belliydi.” (s. 18; 79, 103)

2.1.1. Atasözü Kategorisinde Değerlendirilebilecek Sözler

Romanda karşılaşılan aşağıdaki iki örnek atasözü olarak temel kaynaklarda geçmemektedir fakat atasözü özelliği göstermektedir. Atasözleri, deneyimlere ve gözleme dayanarak genel bir kural ifade eden sözlerdir. Bu özelliklere uyan “gücü dışarıdan gelenin çırası çabuk söner”, “üç gün konuk, dördüncü gün ev sahibi” sözleri

deneyime ve gözleme dayanarak söylenmiş olma ihtimali ağır bassa da kalıplaşmış olmaması nedeniyle tam olarak atasözü olduğu söylenememektedir.

gücü dışarıdan gelenin çırası çabuk söner: Temelinde güçlü olmayan kimselerin aldığı desteğin geçici oluşundan bahseden bir söz.

“İrkilmem şu ki şeyhim; bu Karamanlı, gücünün yarısını Mısır’da Memlûk Sultanı’ndan almakta. Gücü dışardan gelenin çırası çabuk söner der idin de.” (s. 167)

üç gün konuk, dördüncü gün ev sahibi: Ziyareti fazla sürmüş misafirlere yönelik bir söz.

“Fakat ilk sofraya gibi zengin sayılmazdı öğle soframız. Ne de olsa benim konukluğum biraz daha eskimişti. ‘Üç gün konuk, dördüncü günü ev sahibi’ demiş bizim Türkmen benim gibilere; ola ki bu iki derviş de ilk yemeği konuk yemeği saymış, sofraya duasını ona göre yapmışlardı; bu yediğimiz öğle aşının yavanlığını Moğol zulmündeki Türkmen’in aşına benzetişim bu atalar sözüne de uyuyordu.” (s. 103)

2.2. Deyimler

2.2.1. Güncel Sözlüklerde Bulunan Deyimler

Bu başlıkta, güncel sözlüklerde bulunan deyimlere yer verilmiştir. Deyimlerin tespitinde ve anlamlandırılmasında şu sözlüklerden faydalanılmıştır: Ömer Asım Aksoy’un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 Deyimler Sözlüğü* (2013), Necmi Akyalçın’ın *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz* (2012a), İsmail Parlatır’ın *Deyimler* (2008), Ali Püsküllüoğlu’nun *Türkçe Deyimler Sözlüğü* (2006), Hatice Şahin’in *Türkçede Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler* (2004), Ahmet Turan Sinan’ın *Türkçenin Deyim Varlığı* (2015), Metin Yurtbaşı’nın *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü* (1996), Sabahat Emir’in *Örnekleriyle Açıklamalı Deyimler Sözlüğü* (1977) ve TDK’nin çevrim içi *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*.

Romanda tespit edilen ve güncel sözlüklerde bulunan deyimler şunlardır:

abdest almak: Müslümanlar, belli ibadetleri yapabilmek için bir düzen içerisinde bazı organları yıkayıp bazılarını mesh ederek arınmak. (TDK)

“Abdest almak için su aradım; bulamadım.” (s. 30; 28, 67, 83, 84, 91, 141, 154, 157, 158, 245, 257, 260)

abdest tazelemek: Abdesti bozulmadığı hâlde yeniden abdest almak. (TDK)

“Biri ötekine su veriyordu. Su veren, daha önce, su verdiği elinden su alıp abdestini tazelemiş olmalıydı; ezan okuyana ise yine bunlardan biri su vermişti besbelliydi.” (s. 68; 141)

acayibine gitmek: Yadırgamak, tuhafına gitmek. (TDK)

“Acayibine gitmesine rağmen cevapladım soruşunu: Umut.. bildiğimiz nesne, dedim; Avucumuzun içindeyken bile karanlıkların ardında sandığımız için bulamadığımız..” (s. 178)

acı çekmek/duymak: Üzölmek, üzüntü içinde kalmak. (TDK)

“İnsan, acı çekenin acısını bilemediğinde, yardıma gidemediğinde, hele merhem olamadığında acılara, gördüklerini kolayca kendinden uzak sayabiliyor; acıyı duyuyor lâkin hissedemiyor.. boşluğun duvarı olmak bu işte.. benim durumum!” [s. 39(3); 21, 63(2)]

acze düşmek: Çaresiz kalmak, elinden bir şey gelmemek. (TDK)

“Bir an benim görmekten acze düştüğüm gerçekleri görebilmenin ızdırabından perişanlaşmış balıkçıyı zararsız bir mecnûn saymak geçti aklımdan.” (s. 54)

aç doyurmak: Yoksulları beslemek. (TDK)

“Beni, benim içimdeki bana ancak benim kadar yakın ve bilerek anlatabilen İnce Uzunca Derviş’in sözleri açı doyuracak, susuzu sulayacak, ağlayanı güldürecek sözler idi.” (s. 80)

aç kalmak: Karnını doyuramamak. (TDK)

“Bilemiyorum, korkarım aç kalacaksınız.” (s. 106)

açığa çıkarmak: Ortaya çıkarmak, gözler önüne sermek, anlaşılır duruma getirmek. (TDK)

“Gönlündeki saklıyı açığa çıkarmalısın Saltuk.” (s. 163; 54)

açığa vurmak: Belli etmek, ortaya çıkarmak. (TDK)

“Dahası, kendimi tutamayacaktım, ortaya çıkacak: ‘Ben falanım, filancayım hey!’ deyip kimliğimi, onların olağanüstü bir sezgide çok iyi bildiği fakat benim özünü henüz sezinleyemediğimi açığa vuracaktım.” (s. 79)

açıkta kalmak: İş ve görev bulamamak, yersiz yurtsuz kalmak veya birkaç kişinin eriştiği bir iyilikten yararlanamamak. (Parlatır, 2008: 24)

“Onlar için konuk idim, sofrada fazladan bir yabancı idim; Ayağı Sakat Küçük Oğul’un arada bir dolgunca sevecen bakışlarına rastlamasam duygusuzluk denizine düşmüş bir böcek gibi açıkta kalabilirdim.” (s. 57; 244)

adım atmak: Yürümek için ayağını öne doğru uzatıp basmak. (TDK)

“Az sonra içeri gireceğim; bütün kuşkularımdan arınmış, bütün soruları şu kapının dışında bırakmış; etten, kemikten sıyrılabilmenin sırrını öğrenebilmek için yeni bir ömre adım atacağım.” (s. 5-6; 243, 287)

adımlarını açmak: Yürürken hızlanmak. (TDK)

“Kaba Sakallı Derviş onun izinde açtı adımlarını, bana uymak kaldı; düşünmeden.” (s. 101)

adını bağışlamak: Kendi adını başka bir kimseye söylemek. (TDK)

“Adını bağışlar mısın dervişim?” (s. 146)

ağır basmak: Bir şeyin etkisi üstün gelmek. (Püsküllüoğlu, 2006: 27)

“Bir süredir benim, benim ile kavgamın, benliğimin ağır basan hallerinin sıkıntısında bunaldığımı anladıklarını, sezdiklerini sandım.” (s. 115; 80)

ağır gelmek: Gücüne gitmek, onuruna dokunmak. (TDK)

“Bütün varlığı kupkuru bir pide parçasıyla ondan da katılaşmış yarım avuç çiğleme kurusunun küflenmişliğini göstermek benliğime ağır gelecekti.” [s. 114; 178, 226(2)]

ağırina gitmek: Onuruna dokunmak veya gücüne gitmek. (TDK)

“Bana, el açmak, Tanrı’ya da olsa bu konuda.. biraz, nasıl desem, ağırına gidecek.” (s. 117; 190, 192, 235)

ağırlık vermek: Bir kimseye sıkıntı vermek, yük olmak. (Yurtbaşı, 1996: 13)

“Küçümencik Derviş ise galiba alındı. ‘Ağırlık vermekteysen sana..?’ derken bir ayağı geriledi.” [s. 105; 24(2), 261]

ağız aramak: Öğrenmek istenilen şeyi söyletecek yolda dil kullanmak. (TDK)

“Çoban’ın ağız arayıp duyduklarını birilerine ileten kişilerden olmadığı apaçıktı; çekinmedim de zâten.” (s. 10)

ağız laf yapmamak: İnandırıcı söz söyleme yeteneği olmamak. (TDK)

“En iyisi itirazcıyı oynamaktı: ‘Ya ben kendimi savunamazsam’ dedim o duyguyla. ‘Savunmak isterim belki, ya ağzım laf yapmıyorsa, aldatmacayı beceremiyorsam?’ dedim.” (s. 194)

ağızına bir parmak bal çalmak: Birini tatlı sözlerle veya çeşitli hediyelerle bir süre için kandırmak, oyalamak. (TDK)

“Şimdi onların ağızına bir parmak bal çalınmış, yargılamak... birilerini karşılarına alıp suçlayıp yargılamak hevesi kızıştırılmıştı; kovanlarına el uzatanları o anda sokabilirlerdi.” (s. 195)

ağızına yakışmamak: Söylemesi ayıp kaçmak, uygun düşmemek, yakışık almamak. (TDK)

“Sözlerime canı sıkılmıştı, acayipçe: ‘Konuyu saptırmayalım lutfen’ dedi; ağızına yakışmayan bir söyleyiş idi.” (s. 201)

ağzından çıkmak: Bir sözü istemeden, farkına varmadan söylemek, söylemiş bulunmak. (TDK)

“Basıp ezmeme çabasında yürümek zorunda kaldığım halde ağzımdan çıkmış olan o ham sorunun utancı yüreğimden gitmek bilmedi.” (s. 20; 34, 45, 51, 92, 93, 99, 186, 201, 265)

ağzından dökülmek: Açıkça söylemekten çekindiği şey, konuşmasından belli olmak. (TDK)

“Farkına vardığım anda sözler ağzımdan dökülüverdi!” (s. 83)

ağzından kaçmak: Esasen söylememesi gereken bir söz veya sırrı boş bulunarak söyleyivermek. (Yurtbaşı, 1996: 20)

“Konya’da büyükler var...” deyiverdim; ağzımdan kaçiverdi; fakat o kadarla da yetinmedi. (s. 19; 263)

ağzını açmak: Konuşmaya başlamak. (Püsküllüoğlu, 2006: 39)

“Ne ağzımı açacaktım, ne başkaları adına başkalarının kederinin hesabını soracaktım aklımdan. Ben bilmiyordum, bildiriliyordum.” (s. 133; 145)

ağzını açmamak: Gerektiği, yeri geldiği hâlde hiçbir şey söylememek, susmak. (Püsküllüoğlu, 2006: 40)

“Böyle dedi Yaşlı Baba lâfa karışıp, yalnız bir kere konuştu; ağzı çorbalı gırtlakta boğulmuş yaşlı, bilen sesi; ‘Moğol sebep söylemez’ dedi, başka söze gerek görmedi, ağzını açmadı bir daha.” (s. 58; 113, 125)

akıl bırakmamak: Kafa karıştırmak. (TDK)

“Bu Moğol hangimizde akıl bıraktı ki bende bıraka ay oğul... Ha neyse... Otur, bre otur, aklımı dağıtma...” (s. 16)

akıl edememek: Herhangi bir önlem veya çareyi zamanında düşünememek. (TDK)

“Orada oyukça bir yerde bir kız çocuğu nasıl taşıyacağını hiç birimizin akıl edemeyeceği iki koca güğümü doldurmuş ağzına kadar.. oyuğa eğilmiş, yüzünü yıkıyordu.” (s. 110)

akıl vermek: Akıl öğretmek. (TDK)

“Akıl vermeyi bırak şimdi.” (s. 62; 218)

aklı almamak: Kavrayamamak, anlayamamak; bir şeyin olabileceğine inanmamak. (Püsküllüoğlu, 2006: 50)

“Molla Kaasım’ın sağırlığını bile aklım almadı: ‘Kâinatı duymamak insanı işitmek olur Kaasım..’ dedim sakın sakın.” (s. 222; 193, 262)

aklı başına gelmek: Yanlış davranışlarından ders alıp doğru yolu görmek; gidişini, tutumunu düzeltmek. (Püsküllüoğlu, 2006: 50)

“Neden sonra, sizlerin beni çağırdığınızı öğrendiğim Konya’da Avratlar Pazarı’nda Çedikçi Ahmed Usta dedi ki bana: ‘İnsanı anlatmak görüldüğü gibiliğini anlatmak olabilseydi sana haklısın der idim’ deyince aklım başıma geldi; ayıktım.” (s. 215)

aklı dağılmak: Kafası karışık olmak, düşünceyi belli bir konu, sorun üzerinde toparlayamamak. (Parlatır, 2008: 57)

“Ben bu izi sabah ezanına yakın bulabildim o evde, yakın hüznlerle ve kederlerle geldi; korkularla, hışımlarla belirdi. Yüreğimde ezik bir mutluluk, gönlümde buruk hicran sızıları bıraktı; aklımı dağıttı.” (s. 57; 16)

aklı karışmak: Ne yapacağını bilememek, şaşırarak, bocalamak. (TDK)

“Aklı karışmıştı. Görüyordum. Acaba sözlerim ona bir silah olabilir miydi, yoksa ona karşı mıydı..? Çıkaramıyordu.” (s. 211)

aklı yatmamak: Bir şeyi akla mantığa uygun bulmamak. (Yurtbaşı, 1996: 29)

“Moğol fillerini buralara getirse ya işte! Gelemez!. Çünkü Hacı Bektaş Veli korkusu..” dedim demesine de, Moğol’un Hacı Bektaş Veli’den de korkacağına aklım yatmadı. (s. 261)

aklına geleni söylemek: Rastgele konuşmak. (TDK)

“Durdum ansızın, aklıma geleni söyleyecek: ‘Seni hiç tanı mıyorum kardaşım!’ diyecektim, vazgeçtim.” (s. 177)

aklına gelmek: 1) Hatırlamak, anımsamak. (TDK)

“Konya’da, ayrılmadan önce Çedikçi Ahmet Usta’nın sözü bir kere daha aklıma geldi: İnsanı anlatmak görüldüğü gibiliğini anlatmak olsaydı.. sana haklısın derdim.” [s. 27; 7, 29(2), 104, 189, 190, 268, 278]

2) Bir şeyi yapmayı düşünmek, tasarlamak.

“Dağ köyü çocuklarının meyve yiyemeyeceğini de düşünerek haftada bir hem topluyor, araba gezintisine çıkarttırıyor çocukları eğlendiriyor, hem de doyasıya meyve yedirtiyor; parasını vakıf ödüyor. Kimin aklına gelirdi..?” [s. 151; 145(2), 179, 187, 204]

aklına getirmemek: Olabileceğini düşünmemek.

“Geri çevrilmeyi, elim boş döndürülmeyi hesaplamıştım fakat bunu aklıma bile getirmemişim.” (s. 272)

aklından çıkmak: Unutmak. (TDK)

“Çevremi unutmuşum, niçin okuduğumu, kimin için söylediğimi bilemiyordum; savunma düşünceleri de aklımdan çıkmıştı.” (s. 230; 56)

aklından geçirmek: Bir şeyi yapmayı düşünmek, tasarlamak. (TDK)

“Şeytan bu evet! Türlü kılıklara bürünüyor, karşıma çıkıyor. Az önce Molla Kaasım’ı geçirdim ya aklımdan, şimdi yine onun kılığında.” (s. 265)

aklından geçmek: Düşünmek. (TDK)

“Bir an benim görmekten acze düştüğüm gerçekleri görebilmenin ızdırabından perişanlanmış balıkçıyı zararsız bir mecnûn saymak geçti aklımdan.” (s. 54; 134, 235, 258)

aklını başından almak: Bir şey, birini düşünemeyecek bir duruma getirmek, çok şaşırtmak. (TDK)

“Hele bir de: Sözüne sevdik, noksan da söyleyen hoşça söylüyorsun, deyivermeleri aklını başından aldı.” (s. 100; 32, 92)

aklını karıştırmak: Birini ne yapacağını bilemez duruma getirmek, şaşırtmak, bocalatmak. (TDK)

“Haraca gezen kolcularının dışında çoğu esnafın aklını karıştıran bir takım yasaklar salınması kimsede heves bırakmamış.” (s. 16; 123)

aklını yormak: Hatırlamaya çalışmak, zihnini zorlamak. (TDK)

“İki yıl kadar önce gölün güney kıyılarından geçiyorken düşünmüş olsaydım, orada balıkçılarla konuşmuş olur, şimdi aklını yoran soruların yükünü taşımazdım.” (s. 48)

alaya almak: Alay etmek, eğlenmek. (TDK)

“Cenneti kabul etmediğin gibi alaya alıyorsun aklınca..” (s. 220; 110, 219)

alıp başını gitmek: Başını alıp gitmek. (TDK)

“Sonra alıp başını gidecektim.” (s. 10; 34, 133, 135, 171, 176)

altından kalkmamak: Kendini savunamamak. (TDK)

“Yaaa.. öyleyse bilmeni isterim.. bu seferkinin altından kalkamayacaksın. Seni yere sereceğim! En ağır suçlamayla suçlayacağım!” (s. 225)

altüst etmek: Huzursuz etmek, rahatsızlık vermek. (TDK)

“Yunus bir zındıktır.. zındığı nasıl seçer, nasıl gönderirsiniz Tekke’ye?” demesi beni altüst etmeye yetti ya, köylüleri bile sersemletti. (s. 216; 130)

altüst olmak: Üzülmek, tedirgin olmak. (TDK)

“Fakat bu defa da aklım fikrim Hacı Bektaş Veli’nin geri çevirdiğim güzelim tekliflerine takıldı yine. Ne abdestimde abdestlik kaldı ne namazımda namazlık. Varlığım altüst olmuştu.” (s. 276)

aman vermemek: Rahat bırakmamak, göz açtırmamak. (TDK)

“Yol boyu, her vakit olduğu gibi, aklım beni bana komuyor, gönlüm hiç aman vermiyor, yüreğim vakit bırakmıyordu; biri sussa öteki sesleniyor, beriki gözünü kapasa üçüncüsü uyanıyordu.” (s. 261; 250)

anlam vermek: Kendince bir yargıya varmak, yorumlamak. (TDK)

“Düşüncelerimin bir yanı gördüğüne anlam verme gayretindeyken bir yanı soruyor, sâdece soruyor.” (s. 258; 9, 78, 97)

ar etmek: Utanmak. (TDK)

“Para, şimdi şu sıra ölçüde mihenk; yoksulu, yoksulluğundan ar eder miskinliğin bencilliğinde; zengini, zenginliğinden kapı açmaz bir dağlaşmış bencilliği yaşar.” (s. 149)

ara vermek: Bir işi, tekrar başlamak üzere kısa süre için bırakmak; dinlenmek, durmak, durdurmak. (Yurtbaşı, 1996: 44)

“Gözleri de elleri de işinde, dili, sözleri benim olan ilâhiyi okuyorken ara vermişti, sormuştu ve hattâ uykumu kaçırın asıl sebebi de biliyor idi, fakat beni görmediğinden de emindim; sâdece hissediyordu.” (s. 76; 37, 84)

araya girmek: İki kişinin arasındaki bir işe karışmak. (TDK)

“O vakte kadar hiç konuşmamış olan bir dördüncü ses araya girdi.” (s. 63; 190)

arka çıkmak: Bir kimseyi başkalarına karşı korumak, kayırmak. (TDK)

“Peteğin balını dolup taşıracak insanlar. Türkmen’in geleceğine arka çıkacak güçleri var... inanıyorum, der demez, herkesten çok Şeyh Edebâli’yi kulak açmış bekleyen Karaca Ahmed’i gözle görülür bir titremedir aldı, höykürürcesine: ‘Gördüm şeyhim, açık seçik gördüm, gördüm’ dedi.” (s. 169)

arkası gelmemek: Devamlı olmamak, süreklilik göstermemek.

“Ortalıkta öyle bir gürüldeyici hava yoktu. Nitekim gök gürültüsü de o kadarı ile kaldı, arkası gelmedi.” (s. 104)

ayak basmak: Girmek, gelmek, uğramak. (TDK)

“Moğolların Anadolu toprağına ayak basışından sonra yellerin bile ağıdımsı esişi sebepsiz değildi.” (s. 9; 17)

ayakta kalmak: 1) Yıkılmamak, çökmemek. (Püsküllüoğlu, 2006: 122)

“Gelecek yıl da sürerse bu yağmayış, çayırılık ölmesine ölür de bu dut ayakta kalabilir mi bilemem” dedi; “Direnemez.. direnmek için gücü kalmamış.” (s. 88)

2) Oturulacak yer olduğu hâlde ayakta beklemek.

“Buyur; gevezeliğim tuttu, ayakta kaldın, otur hey can, ne beklersin? Bana bakarsın, dilim koşar susmaz bir dildir, daha çooook ayakta kalırsın.” [s. 88(2)]

azap vermek: Acı çektirmek, üzme. (TDK)

“Canı çekilmiş bedenlerin hareketsizliğinde bir sıkıntı hanın üstünde bulutlanmış, çöğmekle ağmak arası, görene azap veriyordu.” (s. 7)

bağrına basmak: Kucaklamak. (TDK)

“Tam mescidin kapısında köyün en yaşlısı karşıladı beni, kucakladı, bağrına bastı.” [s. 183(2)]

bağrını delmek: Çok dokunmak, içine işlemek. (TDK)

“Onca köylünün onca boyun büküşü, onca heyvaaah sesinin kahır tütünlerinde tütüşü bağrımı delmişti, o eziyeti yaşamak da yaşatmak da ağırıma gitti.” (s. 190)

baskın çıkmak: Üstünlüğünü göstermek, ağırlığını koymak. (Parlatır, 2008: 148)

“Sonunda, bizim insanlarımızın gönülleriyle yaşar, gönülleriyle düşünür, akıllarıyla yürekleri arasında davranır insanlar olduğu gerçeğine inancım baskın çıktı.” (s. 51)

baş döndürmek: Başarıdan, gururdan, sevinçten çok mutlu duruma getirmek, aşırı heyecanlandırmak. (TDK)

“O görünmeyen hareketin baş döndüren hızına ve yorgunluğuna ortak şu ağaç altı gölgesinin sırrını da düşünüyordum.” (s. 13)

baş kaldırmak: İsyân etmek, ayaklanmak, yönetime karşı gelmek. (Parlatır, 2008: 162)
“Lâkin Kırşehir yöresinden sekiz on Türkmen yiğidi, oralarda Moğol’a baş kaldırıp bozulunca... başka da bir sığınacak yerleri kalmayınca burada barındılar...” (s. 11)

başıboş gezmek: Boş boş, aylak aylak, amaçsızca dolaşmak. (TDK)
“Oğlan evden kaçtı, başıboş gezer, nerelerde bilinmez.” (s. 179)

başına dert olmak: Bir kimse veya olay sıkıntı vermek. (TDK)
“Yerinde duramayan yüreğim başına dert olmak üzereydi.” (s. 284)

başına gelmek: Beklenmedik, şaşırtıcı bir olay veya durumla karşılaşmak. (TDK)
“Ben, Elif okumuş; ben, dört kitabın anlamını kendince çözecek, anlayabilecekler arasına girmiş kişi, oturmuş özümü düşünüyordum, uyku sızmasındayken bile benim için gönderildiği yakıştırmasıyla heyheylendiğim soframın başına gelenlerin merakına kapılıyordum..” (s. 136; 133)

başına (...) gelmek: Kötü bir durumla karşı karşıya kalmak. (TDK)
“Hele akşam olsun da... hayırlısıyla ıslanmadan, başımıza bir iş gelmeden sığınacak bir yer bulabilelim de, gerisi kolay.” (s. 106)

başına iş açmak: Uğraştırıcı ve üzücü bir işin çıkmasına yol açmak. (TDK)
“İhtiyar Köylü: ‘Zâten ne gerek vardı yargılamaya... başımıza iş açtık..’ deyince, köylüler bir ağızdan: ‘Öyleyse kararımızı verelim’ dediler... (s. 215)

başına taş yağmak: Beklenmedik bir acı ile yüz yüze gelmek, felakete uğramak. (Parlatır, 2008: 157)
“Taşlar yağdı başıma o anda; başımdan aşağıya buzlu sular döküldü: ‘Hangi Yunus mu?’ dedim yıkılırcasına.” (s. 283)

başını döndürmek: Kendine hayran bırakmak. (TDK)
“Mevlânâ Celâleddin Rûmi ile Selçuk Sarayı’nın dış kapısında karşılaşmam geliverdi gözlerimin önüne; lâkin Bileyici, Mevlânâ’dan uzak bir gezgin zenaat ehli. Mevlânâ

buna çok yakın bir koca gönül idi. Ne var ki ikisinin de güzelleşmesindeki ahenk başımı döndürdü.” (s. 159)

başının çaresine bakmak: Kimseden yardım görmeden kendi işini kendi yapmak. (TDK)

“Zaten olanı kıt, bereketli değil... yağarsa ya yele ya sele gidecek oncacık ürün de, baari sen başının çaresine bak dere yataklarına karışıp gitme!” (s. 54)

bayram etmek: Çok sevinmek. (TDK)

“Zenginin ıztırabını anlat ki yoksul bayram etsin!” (s. 265)

bel bağlamak: Kendisine yardımı olacağına inanıp bir kimseye ya da bir şeye aşırı bir beklentiyle güvenmek. (Akyalçın, 2012a: 140)

“Bel bağlanılanın da elden gidişini görmek, hemen hepsinde türlü kılıklarda fışkırmış ağıtlar hâlini aldı, sellere karıldı, faydasızlaştı sonunda.” (s. 131)

besmele çekmek: Bir işe başlarken ‘bismillahirrahmanirrahim’ sözünü söylemek. (TDK)

“Kabaca Sakallı Derviş hem yoldaşını dinlemiş hem besmele çekip bağdaşını kurmuş, ikimizin arasına oturmıştu; yoldaşının davranışını da beğenmişti, övmüştü hatta.” [s. 92; 120, 142, 146(2)]

bir araya gelmek: Bir yerde toplanmak, buluşmak. (TDK)

“O haldeyken ben, binlerce kuş sesinin bir araya gelmesiyle var olduğu sanılır bir ses, ancak çok özel yaratılmış bir ses olurdu olsa olsa; ‘Allahu ekber! Allahu ekber!’ dedi yolumu bağladı.” (s. 67)

bir olmak: Bir araya gelmek, iş birliği yapmak. (TDK)

“İhtiyar Köylü bitirir bitirmez, köylüler bir oldu: ‘İşte! Duydun.. kendin söylemişsin, başkası söylememiş ki!’ dediler, sözünü neden tutmazsın?.. dercesine.” [s. 253; 32, 33,120, 258(2)]

(...-mesi) bir olmak: Çabucak olmak. (TDK)

“Fakat nasıl olur... Ben? deyişle omuzumu çekmesi bir oldu.” (s. 190; 91, 92)

birbirine düşmek: Araları açılmak, aralarında anlaşmazlık çıkmak. (TDK)

“Güzel dualar güzel umutlar demektir. Güzel umutların güzel gerçekleşmesiyle de güzel dünyalar kurulabilirdi ancak; neden üç beş kırıntı için birbirine düşülsün?” [s. 98; 96(2)]

bismillah demek: Bir işe uğurlu olması dileği ile başlamak. (TDK)

“Bismillâh demiş yola koyulmuştuk; konuşurken ben, yol heybemi omuzlamıştım, Küçümencik Derviş ekmek çıkını eline almıştı..” (s. 98; 87)

boğazı düğümlemek: Üzüntüden boğazı tıkanmak. (TDK)

“Yan bölmede kadın bayılmıştı herhalde, bir ara, düşüp bayılan bir kadının boğazında düğümlemiş hıçkırışını duyduğumu sanmıştım.” (s. 62)

boğazını yırtmak: Olanca gücüyle bağırarak. (TDK)

“Bir kadının boğazını yırtan sesi düştü karanlıklara, sellere karıştı: İneğim!.. İneğim, ineyim gitti!. Bir tek vârimdi, gittii!” (s. 130)

boş bulunmak: 1) Dikkatsiz ve dalgın bulunmak. (TDK)

“...Seni çıkaramadım.. dememden pek alındı. Kolları beni sarmaya hâlâ hazır ve açık bir boş bulunuşumu bekliyor iken alınganlığı doruğa vardı, sesini alınganlığının suçlayıcılığına buladı: ‘Demek tanıyamadın?’ dedi, küstü birden.” (s. 174)

2) Söylenmesi sakıncalı olan bir şeyi söyleyivermek.

“Boş bulundum: ‘Değil hayır’ dedim fakat hemen toparlandım: ‘İnsanlar..’ dedim; Dünyada iki durumda bulunurlar insanlar.” (s. 220; 272)

boşa gitmek: Harcanan emek, para hiçbir işe yaramamak, olumlu bir sonuca ulaşamamak. (TDK)

“Sözüm sona erince çakmakla taşı aldı eline... çaktı. Bir kıvılcım sıçradı, boşa gitti; çaktı, bir kıvılcım daha sıçradı, o da boşa gitti.” [s. 214(2)]

boy ölçüşmek: Yarışmak. (TDK)

“Şeytanımsı bir istek o anda beni de çekti, gurbetten dönmem için çağıran köylülerimin gözündeki değerimi öğrenmek gibi bir dünyalı hevesten kendimi alamadım. Molla Kaasım ile bir tür boy ölçüşmek yarışından hoşlandım.” (s. 198)

boynunu bükmek: 1) Acındırıcı, çaresiz bir durumda kalmak. (TDK)

“Boynunu büktü. Garipsemiş yanaştı. Yoksulluğun sevimlileştirdiği bir yüzde idi.” (s. 262; 180, 190, 193, 209, 214, 251)

2) Bir durumu, bir işi ister istemez kabul etmek.

“Evet.. biliyorum, demek zorunda kaldım; Benim boynumu büken de bu ya! Hayır diyemiyeceğim yazık ki!” (s. 119)

boyun eğmek: İsteyerek veya istemeyerek uymak, katlanmak. (TDK)

“Yargıyı kazanırsa gecikmeden yola çıkar... dinlenecekse yargı sonu dinlensin, çıkışlarına, ne garib, ben de boyun eğdim, İhtiyar Köylü’ye: ‘Başlat bakalım’ dercesine eğdim gözlerimi.” [s. 197; 109, 225(2), 233]

burnundan solumak: Çok öfkelenmiş olmak. (TDK)

“Yetişir!” dedi, burnundan soludu. Fakat kabalığını anlamakta da gecikmedi; beceremediği bir kibarlığa bürüdü sesini: “Bu kadarı yetişir a canım, anlaşılıyor artık..” dedi. (s. 207; 210)

burnunun direği sızlamak: Maddi veya manevi çok acı duymak, çok üzülmek. (TDK)

“Tam mescidin kapısında köyün en yaşlısı karşıladı beni, kucakladı, bağrına bastı. Köyüm, güneş ısınmasında yorgun ve terli bir ihtiyarın ömrünce koktu burnuma, burun direğimi sızlattı.” (s. 183)

buyur etmek: Sofraya çağırmak. (TDK)

“Haydi doydu diyelim, buncasına yoksul bir sofraya konuk buyur etmek, evet, etmek..?” (s. 109-110; 122)

büyüklik göstermek: Gönül ululuğu göstermek. (TDK)

“Yolumu kesen o tanıyamadığım kişi büyüklik gösterdi; öylesine cana yakınlaştı ki sevmemek elde değildi: ‘Yok canııııı.. o da nereden çıktı şimdi?’ dedi, bağışladığını belli etti.” (s. 175)

can bulmak: Dirilmek, canlanmak. (TDK)

“Doğumu, yeri geldiğinde ölümle değiştiriyoruz; can veriyor, can buluyoruz..” (s. 76; 88, 89)

can kalmamak: Bitkin bir duruma gelmek, gücü tükenmek. (TDK)

“Kimsede can kalmamıştı. Sararmış yüzlerin sarı rengi de uçmuştu.” (s. 254)

can vermek: Ölmek. (TDK)

“Doğumu, yeri geldiğinde ölümle değiştiriyoruz; can veriyor, can buluyoruz..” (s. 76)

canı çekilmek: Vücudun herhangi bir organının canlılığı azalır gibi olmak. (TDK)

“Canı çekilmiş bedenlerin hareketsizliğinde bir sıkıntı hanın üstünde bulutlanmış, çöğmekle ağmak arası, görene azap veriyordu.” (s. 7)

canı sıkılmak: 1) Üzülmek. (TDK)

“Canı sıkıldı: Göl göğe buğulanırken olmamalıydı. Yukarda çok su birikti; her gün çoğalıyor. Gök, gölü taşıyamaz ki... Gölü, göl taşır ancak! Gölü, toprak taşır.” (s. 50)

2) Öfkelenmek.

“Niyetim sormak, cevap beklemek değil iken Kaasım pirelendi, köylünün beni ilk defa itirazsız, biraz da benimsemiş dinlemesi de ayrıca canının sıkılmasına sebep olmuştu.” (s. 209; 201)

canı yanmak: Çok acı duymak. (TDK)

“Canı yanmış oğlunun sesine aynı anda anasının acısı ağladı olanca halsizliğiyle: ‘Götürüyorlar!’ diyorken hıçkırıyordu.” (s. 39; 38, 255, 274)

canını sıkmak: Sözlerle veya davranışlarla kişinin neşesini kaçırmak, huzurunu bozmak. (TDK)

“Dergâha!. dedi bilmiş bilmiş, tamamlamama fırsat vermedi; zâten söylemeyecektim gideceğim yeri. Bilmesi canımı sıktı. Sertçe: ‘Evet.. Dergâha!’ dedim.” (s. 263; 158)

canını vermek: Biri için kendini feda etmek, ölümü bile göze almak. (Parlatır, 2008: 231)

“Divanda, dergâhta, mecliste, meydanda Türkçe’den gayri dil kullandırmayı düşünmeyen adama canımı vermem de ya ne veririm hay Edebâli? Barak böyle diyenin kölesi olmaz mı, koşar ölesi olmaz mı?” (s. 166; 100, 274, 283)

canını yakmak: Bir yerini acıtmak. (Püsküllüoğlu, 2006: 220)

“Kollarım sımsıkı göğsümü sarmıştı uyurken, birden bırakırsam kollarımın sargısını, donmanın buzlaşmış kırıntıları parça parça düşecek, batacak, canımı yakacaktı.” (s. 134)

cesaret vermek: Birinin yılgınlığını gidermek veya onu yüreklendirmek. (TDK)

“Küçümencik Derviş’in sözlerinden yılabileceğimi zannetti herhalde Kaba Sakallı Derviş ki, dostluğu daha bir ısınmış: ‘Sabahtan görmüştün, denesen ne çıkar? İnsan denemelerden korkmamalı..’ diyerek cesaret verdi yine.” (s. 118; 113, 144)

cevapsız bırakmak: Karşılığında herhangi bir cevap vermemek, bir tepki göstermemek. (TDK)

“Sorumu cevapsız bırakan bir ışıklı mavilik... ne bekleyebilirdim?” (s. 40; 263)

ciddiye alınmamak: İnanılmamak, önem verilmemek.

“Böylesi biri ciddiye alınamazdı.” (s. 201)

ciğerine oturmak: Çok ağır gelmek. (TDK)

“Öylesi Türkmen’in ciğerine oturur, Türkmen’e soluk aldırılmaz; durma üstünde, geç, çabuk geç!” (s. 164-165)

çaba harcamak: Bir işi yapabilmek için elinden geleni yapmak. (TDK)

“Ekmeğin ve alınterinin o ödenmesi imkânsız karşılığını ancak böyle, duâsıyla ve ekmeğin kırıntısının bile ziyan edilmemesiyle ödenebileceğine, o da ancak bir parçacık

ödenebileceğine olan inancı saygının da ötesinde bir inanç hâlini almıştı; sanki dua ederken, şu şimdi bir parçasıyla karnımızı doyuracağımız ekmeği bu duruma getirebilme uğruna çaba harcayanların birer birer ellerini öpüyordu...” (s. 68)

çakılıp kalmak: Bir yerde uzun süre hareketsiz kalmak. (TDK)

“Çakılıp kaldım olduğum yere. Adım atamadım.” (s. 243; 262, 279)

çalım satmak: Kurulup büyüklük taslamak. (TDK)

“Ovvvv!.. Daha da neler? Bir de çalım satıyor düzelterek! Vay vay vay!..” ve benzeri sesler homurdanmaya döndü. (s. 227)

çene çalmak: Gevezelik etmek. (TDK)

“Sıkıntı gırtlığa kadar gelmiş dayanmış iken rençber takımı, ne kadar varlıklı olursan ol, gülüp oynama şöyle dursun doğru dürüst göz açmaya, çene çalmaya güç bulamıyordu da yetiremiyordu da.” (s. 58)

çene yormak: Boşuna söyleyip durmak. (TDK)

“Boşuna çenenı yorma sen. Diyeceğini demişsin, daha önceden demişsin.” (s. 252)

çığırından çıkmak: Amacından saparak düzeltilmesi güç bir durum almak. (TDK)

“Çığırından çıkmış Türkmen’i yola sokmaya gelmiş diyorlar; kulağı yoksul seslere sağır beğlere kamçı olacak, deniliyor.” (s. 41)

çıt çıkmamak: En hafif bir ses bile çıkmamak. (TDK)

“Adımlar durdu, sesler durdu.. çıt çıkmadı.” (s. 244; 27)

çileden çıkarmak: Çok kızdırmak. (TDK)

“Nitekim yeni bir hoyrat kahkaha beni çileden çıkarttı, benim sözümü bütün alaycılığıyla ve yüzüme çarparcasına, kahkahasına karıştırdı: Yaradılanı hoş gör! Yaradılanı hoş gör.” (s. 44)

çileden çıkmak: Olup bitenler karşısında sabrı ve dayanıklılığı kalmayıp taşkınlık göstermek. (TDK)

“Molla Kaasım’ın beklediği de benim çileden çıkmam idi; büsbütün çıldırtırcasına: ‘Tabii.. bakınız, sizi susturan yok! Konuşuyorsunuz, işte, konuşun lutfen, konuşun, özellikle bekliyorum’ dedi.” (s. 219)

damarına işlemek: Kötü bir huy, vazgeçilmez bir biçimde yerleşmek. (TDK)

“Çıldırılmışın!.. Sorguculuk damarına işlemiş bunun, çıldırılmış!” diyenler çoğunlukta; sesler karmakarışık birbirine giriyordu. (s. 216)

dar gelmek: Sıkıntı ve huzursuzluk vermek. (TDK)

“Böyle bir seccadenin bilinmez renklerine, nakışlarına karışarak namaz kılmak coşkunluğunda esrükleşen yüreğime göğüs kafesim dar gelmeye başlamıştı.” (s. 26)

darda kalmak: Zor duruma düşmek. (TDK)

“Sıkıntıda, darda kaldığımda medet umarım, adından ferahlarım.” (s. 126)

davet etmek: Çağırarak. (TDK)

“Beni evine davet etti; geceyi evinde geçirirsem konukluğumdan sevineceğini söylüyordu.” (s. 17)

davul dövmek: Davula vurarak ses çıkarmak. (TDK)

“Davullar dövülüyordu uzaklarda benim için.. daha sonra o davulların, gök gürültülerinin gelişi olduğunu anladım ama başlangıçta beni alıp alıp götürdüler.” (s. 128)

defteri kapamak: Bir işi bitirmek, bir konuyu sonuçlandırmak. (Parlatır, 2008: 280)

“Karakol defteri kapandı artık..” (s. 278)

dehşete düşmek: Çok korkmak. (TDK)

“Beni bana hatırlatmak istercesine söylemiş iken ilkin, yenileyip, alay edercesine kahkahalarda güle güle bir daha söylemesinden dehşete düşmem bir anda dondurdu bedenimi.” (s. 42; 54)

dehşete düşürmek: Çok korkutmak, dehşete kapılmasına sebep olmak. (TDK)

“Sabah namazından az önce dış kapı, büyük bahçe kapısı çalındı; gücünü sınamak isteyen, hoyratlığını gizlemiş bir çalış iken ilkin, hırçın, hoyrat, korkutucu oldu gitgide, dehşete düşürdü.” (s. 59; 42, 217)

dem çekmek: Kuşlar uzun ve güzel ezgiler çıkarmak. (TDK)

“Neredeydi, ne zaman kondu geldi, daha önce de orada mıydı bilemiyorum, kapının tavanında bir bülbül, ötüverdi. Dem çekişi sümbüllendi bir süre. Benim için sandım.” (s. 286)

denk düşmek: Rast gelmek. (TDK)

“Karaca Ahmed, Barak Baba ile Abdal Musâ’nın arasında oturuyordu, ya öyle denk düşmüştü ya da Abdal Musa, Karaca Ahmed’i pek sevdiğinden yanından ayrı oturtmamıştı.” (161; 11)

derdine düşmek: Yapılması gereken bir şeyi gerçekleştirmenin yollarını aramak. (TDK)

“Elimden gelebilse dervişleri de yürütecek, bir an önce Eskişehir yol ayırımına varmanın derdine düşecektim.” (s. 108; 113, 157)

derdini çekmek: Üzüntüsüne katlanmak. (TDK)

“İster inan ister inanma, sabahın eşişinden bu yana bizim derdimizi çekmekte sofraya yüzünden. Herhalde kendine uygun, kendince bir sofraya çıkarmayı düşünüyordur...” (s. 113; 135)

ders almak: Bir olaydan deneyim kazanmak, ibret almak. (TDK)

“Acaba daha acıkırsam, çok acıkırsam.. açlığım beni yenerse oturur duâ eder, sofrâ bekler miyim?.. Sanmıyorum. Akşam aldım dersimi. O bir kere denenirdi.” (s. 139; 211)

dikkat kesilmek: Bütün dikkatini bir şey üzerinde toplamak. (TDK)

“Bitirip bu işi buracıktâ, eğer bıraktığım gibi duruyorsa, evime çekilip dinlenmek, evim durmuyorsa köy odasında veya mescidde gönlümle başbaşa kalmak istiyordum; bağırırcasına söyleyişim bundandı. Köylüler dikkat kesildiler. Sinek uçmadı.” (s. 190; 191)

dile gelmek: Konuşma kudreti, yeteneği, olmayan varlık konuşmak, dillenmek, lisana gelmek. (TDK)

“Dağ taş, ağaç, ot otsu dile gelmiş bir derin mûsıkînin ezgisinde Allah çağırıyordu.” (s. 221)

dile getirmek: Adını anmak, hakkında konuşmak, anmak, açıklamak. (Parlatır, 2008: 296)

“Benim onu Bostan Sahibi’ne benzetişim ve dervişlerle, dervişlikle ilinti arayışım gibi bir iç söyleşmesinde belki Balıkçı da kendini anlatıyordu bana, belki beni benden soruyordu, belki de göl hakkında hiçbir zaman bilemeyeceğim ayrıntıları dile getiriyordu.” (s. 52-53; 107)

dili bir karış dışarı sarkmak: Koşmaktan, yürümekten ve yorulmaktan çok susamak. (TDK)

“Çoban köpeği onlara bu fırsatı vermeyecekti muhakkak; dili bir karış sarkmış soluyuşuyla gözlerini ve kulaklarını dikmiş, keçileri göz hapsinde tutuyordu.” (s. 9)

dili durmamak: Söylenemeyecek şeyleri de söylemek. (TDK)

“Fakat dilim durmadı: ‘Hikmetinden neden sual olunmuyor Allahım!’ diyorken aşağıdaki dereye kâbarân sel, herhalde bir kökü çürük söğüdü uçurdu...” (s. 132)

diline virt etmek: Diline dolamak. (TDK)

“Sözleri benim olan, hem de az bilinir bir ilâhimi dillerine vird edercesine benimsemelerinden anlayabildiğim kadarıyla bu üç dervişin üçünün de beni benden iyi bildiklerini seziyor, fakat bu sefer de sezgilerimden korkuyor, içden içe sezgilerimi reddediyordum.” (s. 78)

dilini bağlamak: Bir kimseyi herhangi bir sebeple söz söyleyemez duruma getirmek, susmak zorunda bırakmak. (TDK)

“Uzatıyor muydum acaba? Vakitlerinin bu saatinde onları alakoymanın, biraz daha alakoymanın üzüntüsü dilimi bağladı bir an, yine de: ‘Anlatmak istiyorum..’ dedim.” (s. 229)

dilini tutmak: Sonunu düşünmeden gelişigüzel konuşmaktan sakınmak. (TDK)

“Yine söylememeliydim, yine dilimi tutmalıyım; ne var ki gönlümde söylenmişti bir kere; dillendirmezlik etsem özümde karşı iki yüzlülük sayılırdı.” (s. 24; 263)

dişe dokunmak: İşe yarar olmak, önemli olmak, yerinde ve anlamlı olmak. (TDK)

“Beni ancak doyuran, kötülere muhtaç, beğlere kul eylemeyen Allah, yol heybemden yoldaşım dervişler için ne yazık ki dişe dokunur yiyecek çıkarttırmayacaktı bana, çıkarttırmayacaktı; utancım bire katlanacaktı, ikiye, üçe, beşe katlanacaktı, on beşe!” (s. 108)

diz çökmek: Dizlerini yere koyarak oturmak. (TDK)

“Elifbe öğrenmek için hoca önüne birlikte diz çöktüğümüz bir komşu çocuğu idi, adı söylenince tanıdım; köyde kaldı sonra, ben Elif okumanın ötesi için köyden ayrıldım.” (s. 16; 31, 272)

dizlerine kapanmak: Çok yalvarmak. (TDK)

“Geri dön!” dedi hemen; “Git kapan dizlerine. Belki seni bekliyordur hâlâ!” (s. 279)

dört dönmek: Telaşla çare aramak. (TDK)

“Molla Kaasım’ın gözleri sözlerimde tuzaklar arıyordu; kurulmuş pusulara düşme korkusunda dört dönüyordu: ‘Ne ilgisi var şimdi?’ dedi, çekinmiş gibi geldi bana.” (s. 227; 144)

dört gözle beklemek: Çok isteyerek veya özleyerek beklemek. (TDK)

“Yerlerinde kıpır kıpır kıpırdanan köylüler sanki o anda beni yola salacaklardı utanmasalar: ‘Tezce gidesin, tezce gelesin. Tanrı seni korusun, dönüşünü dört gözle bekleyeceğiz’ diyen diyeneydi.” (s. 191)

dudak bükme: 1) Bir şeyi beğenmediğini, küçümsediğini belli etmek, umursamamak, pek aldırmaz etmemek. (TDK)

“Molla Kaasım ibret arar sorarken beni benimle vurmayı yakalamanın zevkini kaçırmadı: ‘Ne garip...’ dedi dudak bükerek.” (s. 212)

2) Ağlayacak gibi olmak.

“Öylece düşündü, ikincisinde dudak büktü, kaşları da yerinden oynamıştı dudak bükerken; Moğol’dur bu... Nefes aldığımız havaya da karışmıştır...” (s. 16)

duymazlıktan gelmek: İlgilenmek istemediği için duymamış gibi davranmak. (TDK)

“Duymazlıktan gelmişcesine: ‘Evet?.. Bu kadar mı?’ diye sordum Kaasım’a.” (s. 227)

dünya başına yıkılmak: Büyük bir yıkıma uğrayıp bütün umutlarını ve mutluluğunu yitirmek. (Püsküllüoğlu, 2006: 303)

“Dünya yuvarlandı geldi, yıkıldı başıma sandım! Olanca ağırlığı ile sırtıma yüklenivermişti; belim ezilircesine büküldü: ‘Fakat..?’ dedim, zorca; yükün ağırlığını gitgide artarak hissediyordum...” (s. 187)

dünyayı tutmak: Çok yayılmak, her yere dağılmak. (TDK)

“İki ufacık dervişin alkışında dünyayı tutmuş heyheyleyişimin cezası ise bu hışım, benim yüzümden köylüleri yakmak neden?. Beni yaksaydın.. Beni yaksaydın, Tanrım beni yaksaydın!” (s. 132; 193)

düşünceye dalmak: Derin derin, dalgın bir durumda düşünmek. (Püsküllüoğlu, 2006: 307)

“Molla Kaasım tutumunu değiştirmeden davranışlarına uyan sözler söylemekten geri kalmadı yol boyu, fakat beni düşüncelere dalmış görünce o da sustu.” (s. 181)

ekip biçmek: Tarım yapmak. (TDK)

“Köyün en yoksulundan ayrıcalıkları; geniş, büyük ev sahibi olmaları; at, araba, çift, çubuk gücüyle ekip biçen olmanın havasında görünmelerindeydi.” (s. 56)

eksik etmemek: Her zaman bulundurmak. (TDK)

“Yaradan rızığımız gibi gayretimizi de eksik etmedi, çok şükür.” [s. 49(2); 17, 107]

el açmak: Birinden yardım istemek, dilenmek. (Yurtbaşı, 1996: 195)

“Bana, el açmak, Tanrı’ya da olsa bu konuda.. biraz, nasıl desem, ağırıma gidecek. Ben Allah’a özüm için değil de başkaları için el açmayı severim. Daha güzeldir, daha lezzetli!” [s. 117(2)]

el atmak: Bir işe girişmek, teşebbüs etmek. (TDK)

“Eğildi, Bileyici salına el attı; ‘Huuu!.. Allah Bismillâh!’ dedi, salı kaldırdı sırtladı, omuzuna aldı kayışından: ‘Durgun havaların fırtınasını bekleyelim öyleyse kardaş, uğurun açık ola, bana eyvallah’ dedi yürüdü.” (s. 169)

el bağlamak: Namaza durmak. (TDK)

“O vaktin yatsı namazı için: ‘Allahuekber’ dedim, el bağladım.” (s. 27; 28)

el etmek: Uzaktan el sallamak. (TDK)

“Bir yandan da köylülerine el ediyordu, seslenmiyordu, el ediyordu.” [s. 249(2)]

el koymak: Zorla almak. (TDK)

“Moğol el koyduğu verimlice tarlaların ekinini kurtaracak boğaz tokluğuna işçi toplamak hırsında.” (s. 58)

el sürmemek: Dokunmamak, değmemek. (TDK)

“Yıkık yola duvar berkiden dervişlerden sonra hemen hemen hiç el sürmemiştim azığıma; pidenin yarısını ondan önce yemiştım.” (s. 109; 124, 267)

el uzatmak: 1) Almaya, dokunmaya kalkışmak. (Püsküllüoğlu, 2006: 332)

“Bir kişilik soğanlar dururken iki kişiliğine el uzatmak aç gözlülük değil ise israf idi; yarısını yiyip kalanını atmak niye?” (s. 109; 195)

2) Yardım etmek.

“Böylelerine de el uzatılmaz ki! dedi Osman Yiğit. ‘Uzatılır.. asıl böylelerine el uzatılır’ dedim. ‘Nasıl?..’

-Baban Ertuğrul Beğ gibi..” [s. 150(4); 167]

el vermek: Yardım etmek. (TDK)

“Adına Kumral Dede derler erenimiz şu sıra Ermeni Gediği’nin üst yanında ocağını yakmış; çevresini hem ısıtıyor, hem ısıtıyor. Buhara’dan, Yesi’den, Merv’den gelen zenaat ehli alpler, erenler el veriyor güçlendiriyor Dede’yi.” (s. 162)

elde etmek: Bir şeye sahip olmak. (TDK)

“Ekinler biçilmiş geçtiğimiz birkaç tarlada; bağ, bostan bozulmuş, ne elde edildiyse ürün adına, toplanılan taşınmış, götürülmüştü.” (s. 102; 275)

elden gitmek: Bir şeyi yitirmek, o şeyden yoksun kalmak. (TDK)

“Bel bağlanılanın da elden gidişini görmek, hemen hepsinde türlü kılıklarda fışkırmış ağıtlar hâlini aldı, sellere karıldı, faydasızlaştı sonunda.” (s. 131)

ele geçmek: Yakalanmak. (TDK)

“Seni götüreceğiz. Sabahın bu vaktinde bulamazsak ele geçmiyorsunuz.. yürü!” (s. 62)

ele gelmek: El ile tutulabilir olmak, tutulabilmek. (Püsküllüoğlu, 2006: 318)

“Herhalde aşağı dereye bakmak için geçmişler o yana, geri dönüyorlardı: Söküp, sürükleyip getirdiklerinden taşmış, yanında yöresinde ele gelir bir şey bırakmamış. Öte köyden getirdikleri de var. Ölü bir davar gördüm.” (s. 136)

ele vermek: Ortaya çıkarmak. (TDK)

“Hamlığını da ele vermiş oldum bu soruyla; ham aklın sorularıydı çünkü.” (s. 70)

eli boş dönmek: Umduğunu alamadan dönmek. (TDK)

“Ben: ‘Dinleyelim’ dediğim anda: ‘Eli boş dönecek, boşuna bekletecek sizi. Buğday veren olmaz buna’ dedi, ortalığı karıştırdı.” [s. 191; 192(3), 272]

eli boş kalmak: Umduğunu ve beklediğini bulamamak. (Yurtbaşı, 1996: 203)

“Buna rağmen ellerim boş kalsın istemiyordum.” (s. 119)

eli ermek: Yapabilmek, ulaşabilmek. (TDK)

“Nasıl bir iştir aklınızdaki, bilemiyorum, fakat benim gücüm, dardır; elim ermez bir...” (s. 185)

eli ermez gücü yetmez: Çaresiz, zavallı. (TDK)

“Elim ermeeez, gücüm yetmez bir kulum, her vakit söylemişimdir. Böyle birinden nasıl bir yardım umulur ki sen de umasın?” (s. 179)

eli kolu/ayağı bağlanmak: Yapması gereken işi, engeller yüzünden yapamaz durumda olmak. (Aksoy, 2013: 757)

“Bir süre hareket edemedi. Sandım ki eli kolu bağlandı. Donmuş da olabilirdi kendi soğuk katılığında.” (s. 223; 132)

“Elim ayağım bağlanmış, devenin birine gizlenmiş dinliyordum. Ortaya çıkamıyordum.” (s. 281; 244)

elinde kalmak: Birinin bakımında, yönetiminde olmak. (TDK)

“Ne kadar parçalanmış bu bizim Anadolu toprağımız hay şeyhim?” dedi; “Yamalı bir güzelim yazma ki neresinden tutsan elinde kalacak.” (s. 167)

elinden almak: Bir şeyden mahrum etmek. (TDK)

“...hanın iki kapı kanadını bağlayan kilitli zenciri görmem, onu, kolları bağlı, hürlüğü elinden alınmış mazlum insanlara benzetivermemle birlikte terleyivermişim; hanı, öylesine bir nefessizlikle hissetmem sırtımda sıkıntı terleri döktürtmüştü.” (s. 7; 226)

elinden gelmek: Yapabilmek. (TDK)

“Olsa olsa ezik gönüllere bir sürümlük merhem, yanık yüreklere yarım avuçluk serinlik olabilmek, elimden gelirse.” [s. 14; 28, 108(2), 111, 131, 179, 181, 199, 249]

eline geçmek: Kazanmak, edinmek, elde etmek. (TDK)

“Molla Kaasım ise eline geçirdiği son fırsatı değerlendirmenin ateşinde yanıyordu; taşta taşra teşekkürler etti...” (s. 217; 24)

eline tutuşturmak: Karşısındakinin isteyip istemediğini düşünmeksizin verivermek. (TDK)

“Çedikçi Ahmet Usta’nın elime tutuşturduğu taptaze iki pide, kollarıma dolanan sımsıcak bir bukağılanmada beni sarıvermişti; sıcaklıklarıyla, tâzelikleriyle, kokularıyla; ekmekliğiyle.” (s. 23)

emeği geçmek: Bir şeyin ortaya çıkması için çalışmış olmak. (TDK)

“Her bir parçayı ayrı ayrı öptü, ayrı ayrı alına götürdü; ekiminden biçimine, pişirimine emeği geçmiş onca insanın alınterine duyduğu saygının azizleştirilmesindeydi.” (s. 66)

emin olmamak: İnanmamak, güvenmemek.

“Her şey anlamsızlaşmıştı gözlerimde. Güzel ve çirkin ayırt edilmeyince insan yaşadığından emin olamıyor; olamıyor.. emin olamıyor..” [s. 241(2); 90]

esir almak: Tutsak etmek, alıkoymak. (TDK)

“Aslında çok daha fazla yaşlı; aynı anda birkaç bin yıl birden genç, aynı anda sonsuzluğun yaşında ihtiyar bir çift göz, bakışıyla, beni esir almak üzereydi.” (s. 22; 111)

eşğini aşındırmak: İşini yaptırmak için bir yere çok gidip gelmek. (TDK)

“Devlet gibi meselâ, devlet kapısı gibi, saraydan.. çağrılmadan gitsen eşiğini aşındırsan.. arsızlık olmaz mı?” (s. 99)

eyvallah demek: Hoş görerek kabul etmek veya edilmek. (TDK)

“Güldüm: ‘Ne deyim, huuu, eyvallah derim, desem desem. Yol sizin, sofranız’ dedim.” (s. 103)

eziyet etmek: Zahmet ve sıkıntı vermek, canını yakmak. (TDK)

“Hacı Bektaş Veli Tekkesi ile köylülerimin umutsuzluğu, yılgınlığı arasında da ilintiler kuramıyor idim. Acaba Hazret bilerek veya bilmeyerek köylüme eziyet mi etmekteydi...?” (s. 185; 149)

farkına varmak: Gözüne çarpmak, fark etmek, anlamak. (TDK)

“O kadar dalgındı ki sözlerinde, yanından geçerken yüzüme bile bakmadı; hatta selâmımın ben geçtikten sonra farkına vardı, döndü çarçabuk selâmıma karşılık verdi.” (s. 268; 71, 83)

farkında olmak: Görülmesi veya bilinmesi gereken şeylerden haberi bulunmak, kavranması gereken bir şeye dikkat etmek. (TDK)

“Farkında olmadan Osman’ı düşünüyordum.” (s. 170; 13, 35, 155)

feda etmek: Kıymak, gözden çıkarmak. (TDK)

“Ellerinden gelse dağlıklarını dağlaşmama feda etmekten çekinmeyeceklerdi.” (s. 124)

fırsat kollamak: Yapmak istediği iş için uygun bir zaman veya bir durum beklemek. (TDK)

“Buranın Türkmen’i ecire benziyor; çalıştığını yiyemiyor, çalışıp yediriyor. O yüzden fırsat kollamada, kalkıp göçmeğe hazır; göçmek kaçmak olacak lakin.” (s. 165)

fırsat vermek: Bir işi yapmak için uygun, elverişli şartı sağlamak. (TDK)

“Ben de bilmiyorum. Köyden sandım. Yolda beni karşıladı. Demek tanıyorsunuz? Acaba bir bildiği mi var? Fırsat verin konuşsun, dinleyelim.” (s. 191; 9, 155, 217, 263)

fos çıkmak: Bir işin sonu gelmemek, boş çıkmak. (TDK)

“Geleceği muhakkaklaşmış akşam sofrası hüsrânını hazırlıyor aklımca, fos çıkacak umutlara kılıflar arıyordum anlatarak, böylece, akşamın utancından kurtulacağımı sanıyordum.” (s. 107)

gam çekmek: Tasalanmak, kaygılanmak, üzülmek. (TDK)

“Az ile de doyar insan, daha kolay doyar, gam çekme hay can.. doyar!...” (s. 106)

gayret göstermek: Çaba harcamak, başarmak için çalışmak. (TDK)

“Hay dost, doyalım ki doyurma derdine düşüp gayret gösterelim.. derim, demekteyim.” (s. 113)

geçit vermek: Çay, ırmak, dağ vb.nin geçilecek bir yeri olmak. (TDK)

“...yeni bir taş, yeni bir gediği dolduracak, duvar bir kaç parmak daha sağlamlaşacak; yol artık geçmeyecek, çökmeyecek, yarılmayacak, insanlara ve hayvanlara sağlam, güvenilir geçit verecek.” (s. 77; 136)

gelin gitmek: Bir aileye, bir yere gelin olarak gitmek. (TDK)

“Hazreti Ali’ye gelin gidiyorken o can Peygamberin Kızı götüre götüre, çeyiz diye, bir tek dut fidanı götürmüştü; mal varlığı buncasına yok olmuş zengin mi zengin gönüllere nasıl imrenmezsın, nasıl kul olmazsın, nasıl bağlanmazsın çözülmemecesine!” (s. 88)

gemi azıya almak: Söz dinlemez olmak. (TDK)

“Bir ara köylülerin benim son sözlerimin etkisinde gevşekçe hareket ettiklerini sezebilmiş, lâkin umutlanmamıştım. Kaasım gemi azıya almıştı, maksadına varacak yolda dört nallardaydı, sonuna ulaşmaktan da geri durmayacaktı.” (s. 230; 250)

gerçek yüzünü göstermek: Sakladığı düşüncelerini sonradan ortaya koymak. (TDK)

“İyilikleri ve güzellikleri seven ne kadar ben isem, Molla Kaasım yüzü de benim. Gâlibâ, ancak o vakit... bu iki ayrı yarımım ile bütünleşebiliyorum. Öyleyse neden kızıyorum Molla Kaasım’a? Gerçek yüzümü gösterdiği için mi?” (s. 238)

gerdan kırmak: 1) Naz ile boynu başla birlikte iki yana oynatarak kırtmak. (TDK)

“Öylesine bir hayale dikilmiş gözlerim beynimde ateş alev yandığında: ‘Cennette hanım hanımcık hûriler değil, Cehennemden kurtulmuş işvebâz rakkaselerin göz süzüp gerdan kırdığı geceler!.’ deyiverdim.” (s. 239)

2) Boynu, başı geriye oynatarak büyüklük taslar bir durum almak.

“Göğsü ilk defa kabarmıştı, gerdan kırıyordu, benlikliydi: ‘Ben suçlayacağım, savcıyım. Yunus özünü savunacak. Sizler yargıç yerindesiniz, yargıç olacaksınız.’ deyince köylüler alkışı bastı.” [s. 194(2)]

gerek görmemek: Yapılmasını istememek.

“Böyle dedi Yaşlı Baba lâfa karışıp, yalnız bir kere konuştu; ağzı çorbalı gırtlakta boğulmuş yaşlı, bilen sesi; ‘Moğol sebep söylemez’ dedi, başka söze gerek görmedi, ağzını açmadı bir daha.” (s. 58)

geri almak: Söylediğinin yerinde veya doğru olmadığını, söylenmemiş sayılmasını bildirmek. (TDK)

“Fakat ağzımdan çıkan sözün anlamına erdiğimde özür dilercesine geri aldım sözüm...” (s. 34; 224, 280)

geri çekilmek: İleri gitmemek, kaçmak. (Püsküllüoğlu, 2006: 369)

“Lâkin aklımın ihaneti ağır bastığında yüreğim ve gönlüm hâlâ geri çekilebiliyordu.” (s. 80)

geri çevirmek: Kabul etmemek, reddetmek. (TDK)

“Beni onurlandıran davetini böylece geri çevirirken yüzüm utanışından kızarmıştı.” (s. 18; 23, 184, 187, 256, 265, 272, 273, 273-274, 276)

geri durmamak: Bir şeyden direnmek; gitmekten, yapmaktan kaçınmamak; yapmaya çalışmak. (Yurtbaşı, 1996: 231)

“Bir ara köylülerin benim son sözlerimin etkisinde gevşekçe hareket ettiklerini sezebilmiş, lâkin umutlanmamıştım. Kaasım gemi azıya almıştı, maksadına varacak yolda dört nallardaydı, sonuna ulaşmaktan da geri durmayacaktı.” (s. 230)

geri kalmak: Arkada kalmak. (TDK)

“Sanki birkaç yüz bin yıl, sanki birkaç gün; gelecek saatler, geçmiş saatler, şimdiki saatler hepsi bir arada bu kendi kabuğunda kavrulmuş çam ağacı özünde birden duruveriyor, birden işliyor, birden geri kalıyor yahut ileri gidiyordu.” (s. 22)

geri kalmamak: Yapmaktan kaçınmamak. (TDK)

“Molla Kaasım tutumunu değiştirmeden davranışlarına uyan sözler söylemekten geri kalmadı yol boyu, fakat beni düşüncelere dalmış görünce o da sustu.” (s. 181)

geri komak: Sonraya bırakmak, tehir etmek. (TDK)

“Kimin için dilediler, kimin adına gönderdi isen Sen, onun adına, yine onun için gönder; benim için değil.. fakat şu iki dervişten de geri koma beni!” (s. 120)

göğsü kabarmak: Övünç duymak, kıvanmak, iftihar etmek. (TDK)

“Göğsü ilk defa kabarmıştı, gerdan kırıyordu, benlikliydi: ‘Ben suçlayacağım, savcıyım. Yunus özünü savunacak. Sizler yargıç yerindesiniz, yargıç olacaksınız.’ deyince köylüler alkışı bastı.” [s. 194(2)]

gönlünden geçmek: Bir şeyin olmasını veya bir şey yapmayı istemek; düşünmek, tasarlamak. (Parlatır, 2008: 397)

“Onlara imreniverdim; onlar gibi olmak, dervişleşmek arzusu geçti gönlümden.” (s. 51; 188, 216)

gönlünü çekmek: Kendi yanına çekmek, sempatisini kazanmak. (TDK)

“Köylülerden epeycesinin gönlünü çelebildi, seslerini yükselttirdi.” (s. 229)

gönlünü yakmak: İnsanı aşırı derecede etkilemek, sarsmak, kendinden geçmesine yol açmak. (TDK)

“Bana bakarken şaşkınlıktan şaşkınlığa düşürdüğünü gördüğü halde tınmıyordu; utanması kazınmış yüzü bir tuhaf yalvarıcıydı.. gönlümü yaktı, yüreğim yarıldı.” (s. 178)

gönül vermek: Bir şeyi sevmeye, istemeye veya yapmaya içten yönelmek, eğinmek, meyletmek. (TDK)

“Duâ edeceksin ya! Duâ, biliyorsun, gönlünü vermek demektir.” (s. 117; 163)

göz açamamak: Fırsat bulamamak, bir işi yapabilecek zaman ve olanak bulunmamak. (Akyalçın, 2012a: 292)

“Ne var ki iki yıl önce ben, herhalde şimdiki ben değil idim, balıkçılar da yoğun çalışmalarından göz açamıyorlardı.” (s. 48)

göz açmak: Huzur ve rahata ermek, rahat edecek elverişli zaman bulmak. (Yurtbaşı, 1996: 241)

“Sıkıntı gırtlığa kadar gelmiş dayanmış iken rençber takımı, ne kadar varlıklı olursan ol, gülüp oynama şöyle dursun doğru dürüst göz açmaya, çene çalmaya güç bulamıyordu da yetiremiyordu da.” (s. 58)

göz süzmek: Baygın ve anlamlı bakmak. (TDK)

“Öylesine bir hayale dikilmiş gözlerim beynimde ateş alev yandığında: ‘Cennette hanım hanımcık hûriler değil, Cehennemden kurtulmuş işvebâz rakkaselerin göz süzüp gerdan kırdığı geceler!..’ deyiverdim.” (s. 239)

göz ucuyla bakmak: Sezdirmemeye çalışarak, başını çevirmeksizin yandan bakmak, göz kuyruğuyla bakmak. (Püsküllüoğlu, 2006: 395)

“Hâlâ hiçbir belirti görmediğim Küçümencik Derviş’in sırtını dayayıp oturduğu yere ve çevresine göz ucuyla bakıyordum, kaçamak bakıyordum fakat; araya sora bakarsam apaçıktan hem terbiyesizlik olurdu hem küçümencik dervişin gönülcüğünü bulandırırdım, bundan çekiniyordum.” (s. 90; 91)

gözden kaçmak: Görülmemek, farkına varılmamak. (TDK)

“Eğilmiş, yan dönerek, serptiği, kuşlardan arta kalan ekmek kırıntılarını topluyordu bir bir; serptiği çevrenin dışına da çıktı kalkarak: Karıncalar gelir toplar, yuvalarına götürür diyeceğim demesine de.. gözden kaçanları ayak altında kalacak yine de; emeğin çiğnenmesine gönül razı gelemiyor ki!” (s. 96; 149, 163)

göze almak: Gelebilecek her türlü zararı ve tehlikeyi önceden kabul etmek. (TDK)

“Yarı aç yarı tok bir kış geçirmemek için Türkmen, Moğol zulmünü göze alır.” (s. 46; 51)

göze batmak: Aşırı derecede görünür olmak. (TDK)

“Senin o ünlü, pek ünlü dostun işte şu kıvılcımlardır,” dedi; “Parlıyor, göze batıyor, lâkin ne işe yarıyor? Boşuna pırıltılar, tutuşturmasını bilemediğinden kimsenin görmediği bir yerde sönüveriyor, sonra?” (s. 214)

gözleri takılmak: Dikkati çeken bir şeyden bakışlarını ayıramamak. (TDK)

“Yalağın gölgesindeki suyun, ayrı bir dalgalanışla kendi içinde halkalanışına; büyüyüşüne, küçülüşüne, yeniden büyüyüşüne takıldı gözlerim.” (s. 140)

gözlerinden okumak: Düşüncelerini bakışlarından sezmek. (TDK)

“Kazandığına inandığı gözlerinden okunuyordu; zaferin sarhoşluğu ısıldamaktaydı.” (s. 206)

gözlerini alamamak: Bir şeye, bir yere bakmaktayken, gözünü oradan başka bir yere çevirememek. (TDK)

“O gözlerini boş ocaktan alamadı.” (s. 46; 125)

gözlerini almak: Şiddetli ışık sebebiyle gözü iyi göremez duruma getirmek. (TDK)

“Damlaların düşüşündeki parıltılar gözlerimi almıştı.” (s. 154)

gözlerini ayırmamak: Bir şeye sürekli olarak bakmaktan kendini alamamak. (TDK)

“O, Balıkçı, gölün tozlaşmayı andırır puslu yoğunlaşmasından gözlerini ayırmıyordu.” (s. 50)

gözlerini kaçırmak: Biriyle göz göze gelmemek için gözlerini başka tarafa çevirmek. (TDK)

“Zındıklık suçunun yakıştırılması herkesi korkutmuştu. İhtiyar Köylü bile: ‘Mesele çatallaşıyor’ diyerek gözlerini benden kaçırdı.” (s. 216; 218, 247, 279)

gözlerinin önüne gelmek: Bir şeyi zihinde canlandırmak, tasarlamak, hatırlamak. (TDK)

“Nedense üç dört gece önce konduğu Bostan Sahibi’nin sözlerini hatırladım; hemen arkasından Bostan Sahibi geldi gözlerimin önüne.” (s. 50; 159, 180)

gözünde büyümek: Bir şey, bir kimseye olduğundan güç veya önemli görünmek. (TDK)

“Derlenip toparlanamıyordum; köylüler, köylülerim derken kaçırduğım bir koca dünyanın eksikliği durmadan gözümde büyüyordu.” (s. 276)

gözünde büyütmek: Bir kimseyi, olayı veya şeyi abartmak. (TDK)

“Fakat bülbül seslerinde beklenilecek bir yarın umuduna uyumaktansa, çağırıp sebebini bilemediğim için dertlerini gözümde büyüttükçe büyüttüğüm hemşehrilerimin ihtiyacına biraz daha yaklaşabilmiş olmanın uykusuzluğunu yaşamak beni çekmişti.” (s. 18; 9)

gözüne çarpmak: Görünür olmak, dikkati çekmek. (TDK)

“Köyde her iki evden bir kişi yazdıkları halde, angarya için sıra köyün bu en büyük evine gelince gözlerine çarpıveren iki yiğidin ikisini de almış götürmüşlerdi sebep söylemeden; Moğol sebep söylemezdi çünkü!” (s. 58; 22, 52)

gözüne kestirmek: Uygun bulmak, elverişli görmek. (TDK)

“Gözüme kestirdiğim yer ayak altı olmamanın rahatlığını da taşıyordu; sığınanı koruyabilirdi.” [s. 141(2); 76]

gözünü açmak: Görüşünü değiştiren bilgi vermek, uyarmak. (TDK)

“Sözleri, sonuna değin dinlediğim, birini bile kaçıramadığım sözleri beni ne kadar korkutursa korkutmuş olsun, gözlerimi açtı.” [s. 82; 71, 164(2)]

gözünü dikmek: Dikkatle bakmak, gözünü ayırmadan bir yere veya bir kimseye bakmak. (TDK)

“Osman gözünü dikmiş bakıyordu sâdece.” (s. 154; 196)

gurbete çıkmak: Doğup yaşanılan yerden uzaklaşmak. (TDK)

“Cebinde üçü, beşi bulunsa gurbete çıkar mı garip?” (s. 11)

gücü kalmamak: Yorulmak. (Yurtbaşı, 1996: 253)

“Gelecek yıl da sürerse bu yağmayış, çayırılık ölmesine ölür de bu dut ayakta kalabilir mi bilemem” dedi; “Direnemez.. direnmek için gücü kalmamış.” (s. 88; 175)

gücü kesilmek: Kuvveti, takati azalmak. (TDK)

“Hayıııır!” diyorken, kocası yalvarmakla susturmak arası bir çaresiz karşı koyuşta: “Yapma!.. Gücümü kesme!” dedi. (s. 61)

gücü yetmek: Eldeki imkânlarla ancak altından kalkabilmek, üstesinden gelebilmek. (TDK)

“Yanına yanaştım. Elimi omuzuna koydum. Gücüm yettiğince sevecendim.” (s. 232; 55, 95, 204, 235, 267)

güçlük çekmek: Zorlanmak. (TDK)

“Benimle doğmuş olsan da tanımakta güçlük çekiyorum.. belki..” (s. 233; 134, 223)

güçten düşmek: Yorulmak. (Yurtbaşı, 1996: 254)

“Güçten düşmüşüz bir kere, Moğol’a yenilmişiz.. önceden düşünmeliydik.. gücümüz var iken, elimizdeyken; bir kazanıp iki yerken meselâ, o vakit düşünmek gerekti.” (s. 255)

güven duymak: Güvenmek, inanmak. (TDK)

“Boz, kırçıl, kapkara, yemyeşil... idi; güven duydum.” (s. 203)

güven kazanmak: Kendisine inandırmak. (TDK)

“O vakte kadar benden bir kötülük gelmeyeceğini sezmişti; görünüşümle güvenini kazanmıştım, fakat çevreye bakışı hâlâ güvensizdi...” (s. 9)

güven vermek: Güven duygusu uyandırmak, itimat telkin etmek. (TDK)

“Vadiler, yamaçlar, dere yatakları mor kara gökyüzünün altında yolcuya güven vermez; kestirmeler gün ışığında güzeldir, yamaçtan yamaca aydınlıklarda gidebilir insan ancak.” (s. 66)

haber almak: Kendisine bildirilmek, öğrenmek, bilgi edinmek. (TDK)

“Hemşehrilerimin beni Sarıköy’e acele çağırdığını haber aldığımda Karaman’dan Konya’ya yeni dönmüştüm.” (s. 6)

haber göndermek: Herhangi bir araçla bildirmek. (TDK)

“Köylümüz onu yollamış beni çağırmak için, haberi onunla göndermiş.” (s. 16)

haber salmak: Haber göndermek. (TDK)

“Haber salmışlar.” (s. 98)

haber vermek: 1) Bildirmek, haber ulaştırmak. (TDK)

“Çocuklar dedi ki suyu getirdiklerinde, gözeye dervişler geldi, haberini verdiler. Aman berekettir, uğurdur, neredeler? Neden çağırıp buyur etmediniz?.. deyince şu kız, ellerinizden öper, dedi ki; dervişler söğüt dibine konakladı.” (s. 122; 92, 144, 161, 165, 247)

2) Bir durumun, bir olayın belirtisi olmak.

“Geceyi haber veren gölgeler görünmediği için akşam namazını bir söğüt dibinde kılabilir, yatsı sonuna kadar yol almış olurum en azından.” (s. 55)

hak etmek: Layık olduğu kötü karşılığı almak. (TDK)

“Hak ettik Edebâli bu kınamayı, dedi sustu.. artık konuşmadı.” (s. 164)

hakını vermek: Gereğini bütün olarak yerine getirmek. (TDK)

“Gerçi sofrada konuşulmaz pek, sofranın doyurma yeridir; her vaktin hakkını verirken sofranın hakkını konuşmakla geçirmek olmaz olmasına ama sofrada konuk var iken de pek susulmamalıydı.” (s. 58)

haklı çıkmak: Davasının, iddiasının, düşüncesinin veya davranışının doğru olduğu anlaşılmak. (TDK)

“Suçlayıcıydı, gücü yettiğinde suçluyordu; almak çabasıdaydı hep.. almak, almak, almak çabasıdaydı; kaybetmemek! Kazanmak, haklı çıkmak!.” (s. 236; 261)

hava açmak: Bulut dağılıp güneş görünmek. (Aksoy, 2013: 847)

“Yağarsa harman damlarına sığınırız, yağmazsa üstümüze bir parça çığ düşer; o da bize zarar getirmez. Bakarsın geceye kalmaz hava açabilir de.” (s. 108)

hava bozmak: Havada yağmur, kar, dolu veya fırtına başlamak. (TDK)

“Hava bozacak galiba, kötü bozacak!” (s. 96; 97, 102, 103, 104)

hayran bırakmak: Hayranlık duygusu uyandırmak, çok beğenilmek. (TDK)

“Gelenlerin gelişlerinden gidişlerine hayran gözlerle bakışlarını, başlangıçta köylünün dervişleri gördüğü andaki sevincinden olma bir etkilenişe yorumlamıştım; dervişlerden bereket ve uğur umarak, dervişleri doyurmanın coşkuluğuyla kabından taşan köylünün umutları ve beklentilerindeki içdenlik dervişleri de hayran bırakmıştı...” (s. 123; 213)

helak olmak: Yok olmak, ölmek. (TDK)

“Kızım boğmacadan helâk olmak üzere.” (s. 179; 130)

helallik dilemek: Birinden hakkını helal etmesini istemek. (TDK)

“İşini aksatmamak için yanına yaklaşmamıştım, o da çalışmasına ara vermedi, benden helâllik diledi.” (s. 84)

hesap sormak: Bir konuda açıklama ve savunma istemek, sorumlu tutmak. (TDK)

“Nitekim kendimi tutamadım, çok açık bir hesap soruş sevimsizliği içinde: ‘Sen!’ diye haykırdım.” (s. 42; 133)

hiçe saymak: Önemsememek, önem vermemek. (TDK)

“Aklımın: ‘Olmaz! Öyle acayıplık olmaz, olamaz.’ deyişini hiçe sayan gönlüm, göğüs kafesini çoktan yırtmış semâ dönüşünde uçuşan yüreğimin elinden tutmuştu, beni uçuruyordu.” (s. 26; 199, 257)

hoş görmek: Gücenilecek veya karşılık gelinecek bir davranışı hoşgörü ile karşılamak, anlayışla karşılamak, kusur saymamak. (TDK)

“Bu bana göre bir kabul ediş değildi; gönlüm hoş görüyor, yüreğim bütün bütüne kaçmıyor, aklım yadırgamıyor gibiydi pek.. fakat ben, bencileyin bağı taşı gözü yaşlı garîb insan bu yolda gidersem aklım yadırgayacaktı, gönlüm hoş görmeyecekti, yüreğim kaçacaktı; ben, benimsemeyecektim!” [s. 119(2); 35, 42(2), 44(2), 175]

hoşuna gitmek: Bir kişi, bir şeyden ya da bir kişiden hoşlanmak. (Aksoy, 2013: 861)

“Köyü, köylüyü bırakıp gittiğim yaşlarda değil idim; dönüşüm bir hayli zaman almıştı ve bu zaman içinde ben duyulmuştum sağda solda.. artık bunu biliyordum; övünmek, övülmek, beğenilmek duygularının benlikleşmesini de yaşatsa bana, bu adımın duyuluşunun etkileri, gizliden gizliye hoşuma gidiyordu.” (s. 183; 68, 245)

huy edinmek: Bir davranışı alışkanlık durumuna getirmek. (TDK)

“Zâten insanoğlu bir kere alışmayı görsün, huy edinmesin, alışmanın da alışkını olup ötesine geçiyor; unutulmaması gerekenleri unutuyor, unutulması lüzumluysa benimsiyor.” (s. 103; 108, 223)

huzurunu kaçırmak: Tedirgin, rahatsız etmek. (TDK)

“Bu yüzden birilerinin gelip geçerek adımlarıyla veya varlıklarının gölgesiyle o bütünlenmeyi bozması huzurumu kaçırdı.” (s. 141)

ısrar etmek: Bir konuda, bir düşüncede sürekli direnmek, ayak diremek. (TDK)

“İsrar etmem bir yarar sağlamayacaktı.” (s. 175)

ızdırıp çekmek: Ağrı ve acı içinde kıvrınmak, aşırı derecede üzölmek. (TDK)

“Oturduğun yerden kalkmadan acılar yumağı olmak kolay... çok kolay, yazık ki ızdırıp çekene derman olamıyor!” [s. 40; 136, 199(2), 274]

ibret almak: Ders almak. (TDK)

“İbret alınmak için işte sen varsın bre Kaasım, çünkü yaratılmış olmamız, insan yaratılmamız başlıbaşına bir ibrettir.” [s. 211(3)]

iç çekmek: Üzüntüyle derinden soluk almak. (TDK)

“O durumda akli hâlâ mırıldandıklarında bir kere daha iç çekti. Gençliğini, yigitliğini aşan bir yük, vazgeçilmezi olmuş bir sorumluluk bağlıyordu düşüncelerini galiba.” [s. 143(3); 32, 135, 147]

İçi geçmek: İstemedenden kısa bir süre uyuyuvermek. (TDK)

“O sırada içim geçmiş; uyumuşum.” (s. 86; 112)

içinden çıkmak: Karışık bir işin güçlüklerini yenebilmek, üstesinden gelmek. (TDK)

“Nice meseleler vardır ki basit iken zorlaştırır insan kendine, içinden çıkılmaz dert yapar.” (s. 117; 78, 227)

içinden gelmek: Bir şeyi yapmak için içten bir istek duymak. (TDK)

“Hem bu iki dervişe, kimliğimi bildirir beyiti bağıra çağıra okumak geliyor içimden; yüreğimden adımı duyurmak için delicesine istekler taşıyordu; hem de bilinmezliği sevmeye yatkın gönlüm dilimi dışımı kilitliyor, adımı söyletmiyordu.” (s. 106; 147)

içine çekmek: Soluk almak. (TDK)

“Yazık! Kâinatın merkezi kimbilir ne derece sıcaktır, yahut yalnızdır; dağ başına bak.. göğşe, aya, köknarlara bak, dopdoluyuz, serinlik ruhumuzu besliyor, dedi, derince nefesler aldı, içine çektikçe yeri göğü göğüs kafeslerinin ardında sindiriyordu.” (s. 77)

içine işlemek: Duygulanmak, etkilenmek, dokunmak. (TDK)

“Huzur, gizli saklı gelişiyse bedenimi sarıyordu; içime işliyordu.” (s. 270)

içine kapanmak/çekilmek: Çevresindeki kişilerle ilgi kurmamak ve duygularını kimseye açmamak. (TDK)

“Çekildim bir köşeye, kendi içime kapandım. Bir büyük yanlışlık yaptığının sezgisinde, lâkin anlamında değildim.” (s. 275)

“Duymamla içimin ürpermesi bir oldu, yüzüm kızardı farkındayım, gizliliklerimin duyulmasından bir içine çekilmedeyken, duyduklarım yetmiyormuşcasına: ‘Herhalde bize de okuyacaktır, dinleriz’ deyivermesi Küçümencik Derviş’in, aklımı başımdan aldı.” (s. 92)

içini dökmek: Derdini anlatmak, iç dünyasındaki duygu ve düşüncelerini bir bir anlatmak. (TDK)

“Niyetim yığidi kendi kendine içini döküyorkenki yakalanışlığından kurtarmaktı; fakat ağzımı açarken yığidi benimsediğimi hissettim, benimseyince de aklıma gelmeyenleri söyledim.” (s. 145)

içini yakmak: Çok üzölmek. (TDK)

“Hâlâ anlamamış bakıyordu. Benim ise içimi yakan yangının küllerinden kurtulmam gerekiyordu.” (s. 279)

idare etmek: Göz yummak, hoş görmek. (TDK)

“Konukların artık idare ederler. Zalim Moğol beğlerinin sofrası değil ya, altı üstü bir miskin Yunus sofrasıdır işte, söylersen susarlar.” (s. 110)

idrak etmek: Akıl erdirmek, anlamak, kavramak. (TDK)

“Zamanın ve hareketin kaynağı sanıvermiştim kendimi; benlik değil idi hayır, sanışım benliğin ötesinde bir kendimi idrâk ediş idi.” (s. 75)

ihtiyaç duymak: O kimse veya şey gerekli saymak. (TDK)

“Bana ihtiyaç duymasalar çağırmazlardı.” (s. 14)

ileri gelmek: Neden olmak. (TDK)

“Düşününce bunalışımın daha çok doğruyu söyleyememekten ileri geldiğini anladım...”
(s. 252)

ileri gitmek: Söz ve davranışta ölçü dışına çıkmak, gereksiz, aşırı davranışta bulunmak.
(TDK)

“Molla Kaasım, gerçekte veya yalandı, o kadar ileri gitmek istemez görünüyordu, sözüm ona beni kollar gözetir tutumlardaydı...” (s. 226)

ileri sürmek: Bir düşünceyi veya tasarını önermek, serdetmek. (TDK)

“O afallayışta düşününce Molla Kaasım’ın ileri sürdüğü gibi duygular taşımadığım hissi kesinleşti benliğimde: ‘Hayır... sanmıyorum’ dedim.” (s. 199)

ilgi duymak: Bir işe, bir olaya, bir kimseye önem vermek, yakınlık duymak. (TDK)

“Pek ilgili görünmemekle beraber, benim de elimde olmayan bir ilgileniş ile yığide ilgi duymaktaydım; lokmalarımı sessizce çiğniyor iken, bir gözüm, saklanmış yan bakışıyla onda idi.” (s. 143)

ilgi görmemek: İlgi çekmemek.

“Fakat vakitsiz ve sırasız yağmurdur.. yağmamak; belki daha sonra, harman sonu.. demem pek ilgi görmedi.” (s. 104)

ilgisini çekmek: İlgisini, dikkatini ve merakını üzerinde toplamak, alaka duymak.
(TDK)

“Fakat benim asıl ilgimi çeken mescidin yeniliği ve güzelliği, köylüleri görmemek olağan göründü gözüme.” (s. 182; 52, 56, 151, 172)

ilgisini kesmek: Bir kimse veya şeyle bütün bağlarını koparmak, ilişkisi kalmamak, alakayı kesmek. (TDK)

“Çoban’la köpeği arasında yıllardır alışılmış olmanın kolaylaştırdığı seslenişler köpeğin benimle ilgisini kesmesini sağladı.” (s. 8)

imdadına yetişmek: Çok zor ve tehlikeli bir anda yardım etmek. (TDK)

“Molla Kaasım yetişti gencin imdadına; benim konuşmamı boş bırakmıyordu, bir söylesem iki deyip sözlerimin üstünü örtüyordu: ‘Sen değil, halk diyecek’ dedi.” (s. 196)

iş görmek: İş yapmaya uygun olmak. (TDK)

“Anası kâh yırtıcı anaç kaplandı, kah güçsüz bir yoksullaşmaydı; fakat her iki durumda da yardımsız iş göremeyecek zavallılıklarda hıçkırıktıydı.” (s. 39)

iş tutmak: İş yapmak, çalışmak. (TDK)

“Hancıya han borcunu ancak iş tutup eli ekmek parasına erdiğinde, cebi bakır gördüğünde ödemekte.” (s. 11)

işe yaramak: Bir şey yapmak ya da yaptırmak için ondan yararlanılabilmek, yararlı olmak. (Püsküllüoğlu, 2006: 485)

“Köyden, kentten ırakça kalırsak kendini düşünen güvercinlere döneriz; işe yaramayız, işe yarayacak yer arayalım bir an önce.” [s. 97(2); 22, 53, 54, 71(2), 84, 168, 172, 214, 257, 258]

işi Allah’a kalmak: Güç şartlar altında, kimseden yardım umudunun kalmadığı bir durumda bulunmak. (TDK)

“Hayır dersen.. işimiz Allah’a kaldı gayri. Sen bilirsin.” (s. 188)

işin üstesinden gelmek: Güç bir işi başarmak, sonuçlandırmak. (TDK)

“Babamız yaşlı, güçsüz bir âdemdir; küçük kardeşim tek başına işin üstesinden gelemez, yok olur gider bir avuçluk ürünümüz de, yine borçlu kalırız, borca borç eklenecek..” (s. 62)

işine gelmek: Çıkarına, amacına, düşüncesine uygun olmak. (TDK)

“Benimle birlikte gitmeyi arzulayan, fakat bana rağmen benden önce yürüyen iki dervişin de belli birer anlamı olan işaretler olabileceğini hissettim, belki hissetmek işime geldi.” (s. 101; 16)

iz bırakmak: Etkisini kalıcı duruma getirmek. (TDK)

“Mevlâna Celaleddin Rumî’yi görüşüm gibi bir görüş değildi; Mevlânâ Celaleddin Rûmî’yi gördüğümdeki etkileniş gibi bir etkileniş de değildi. Lakin bende izi olan, iz bırakan görüşlerdendi.” (s. 144)

iz sürmek: İzlemek, arkasından gitmek, takip etmek. (TDK)

“Duygularım düşüncelerime çengellenmiş, düşüncelerim sezgilerimin izini sürmekten bıkkın, fakat onca yolu nasıl yürüyüp geldiğimi bilemeden yürümüşüm.” (s. 15)

izine düşmek: Yürüyen canlıların gittiği yolu izleyerek arkalarından gitmek. (Aksoy, 2013: 894)

“Nitekim sofrayı bırakmışlar, dervişler de benim izime düşmüşlerdi.” (s. 128)

kabına sığmamak: Duygularına engel olamayıp taşkın davranışlarda bulunmak. (TDK)

“Yüreğim yüreğini bulmanın kabına sığamayışındaydı.” (s. 269; 93)

kabuğuna çekilmek: Dışarı ile olan ilişkilerini kesmek, kimse ile görüşmemek. (TDK)

“O dikkat kesilmiş sessizlik patladı birden: ‘Kurtulduk Kurtulduk! Kurtulduk!’ sesleri akşamın alaca yalnızlığında kabuğuna çekilmiş köyü de şenlendirdi; kabuğundan çıkardı, ayaklandırdı.” (s. 191; 88, 218)

kaçacak delik aramak: Korku ile saklanacak yer aramak. (TDK)

“Ne var ki kervanın iri köpeği dönüp birden hırlayınca çocuklar da sokak itleri de duraksadı, kaçacak delik aradı sonra.” (s. 267)

kalbini/gönlünü kırmak: Birini küstürecek, kendisinden soğutacak davranışta bulunmak. (Aksoy, 2013: 900)

“Seni unuttuysam.. hoş gör, bağışla; kalbini kırmadım ya?” demekten neredeyse yorgun düşecekti yüreğim. (s. 175)

“Pencerelerde her iki dünyanın aralandığını hissedersin. Ben.. öyle hissederim yâni.. derken, ters bakışla gönlünü kırmış olabileceğim Kaasım’ı sözüm ona oyalıyordum; fakat söylediklerim asıl inandıklarım idi.. Benim doğrularım.” (s. 182; 158)

kanı donmak: Donakalmak, çok şaşırmak. (TDK)

“Az önce hissettiklerimin benim dışımda bir ağızdan dillenmesi kanımı dondurdu.” (s. 77)

kapanın elinde kalmak: Çok istenir ve aranır olmak; bir şeyden ancak çabuk davranabilenler yararlanmak. (TDK)

“Buğdaydır bu! Müflis tüccar buğdaydır, kapanın elinde kalacak buğdaydır kilesi.. şu kadardır!” [s. 282(2)]

kapıya dayanmak: Bir şey elde etmek için bir yeri, bir kimseyi zorlamak, göz korkutmak. (TDK)

“On gün sonra Moğol Kolcuları sabahın bir erken vaktinde yine kapıya dayanıverecekti!” (s. 131)

karar vermek: Bir sorunu karara bağlamak, kararlaştırmak. (TDK)

“Ondan sonrası benim dışımda döne durmuş bir zaman idi; köylüleri kışkırtıp pohpohlaya karar vermeye heveslendirdi Molla Kaasım, iteledi, zorladı..” (s. 230; 125, 195, 196, 229, 266)

karara varmak: Bir konuda anlaşmak, bir şeyi kararlaştırmak. (TDK)

“Biz niçin dolaştırır dururuz seni? Yoruyorsak düşünebilmemiz için, karara varmak gereğindeyiz. Konacaksan iri dallara kon, kocalarına, sağlamlarına...” (s. 166; 160, 196, 215, 217, 225, 229, 231)

karın doyurmak: Geçinmek. (TDK)

“Garip kişi kalkıyor memleketinden, şu Konya şehrine geliyor; iş bulacak da karını doyuracak.” [s. 11; 70(2), 264]

karşı çıkmak: Bir düşünceye katılmamak, cephe almak. (TDK)

“Herkesten önce Molla Kaasım ortalığı velveleye verdi, karşı çıktı.” (s. 197; 199)

karşı gelmek: Başkaldırmak. (TDK)

“Az önceki kadının çılgınlıkları hâlâ kulaklarımdaydı; oğlunun direnmek, karşı gelmek için boş yere çırpınan sesi bütün sonuçsuzluğuyla kulak zarlarımı yırtıyordu.” (s. 41; 188, 223)

karşı koymak: Boyun eğmemek. (TDK)

“Hayıııı!” diyorken kocası yalvarmakla susturmak arası bir çaresiz karşı koyuşta: “Yapma!.. Gücümü kesme!” dedi. (s. 61; 19)

karşılık vermek: Cevap vermek, yanıt vermek. (TDK)

“Zâten ezana başlamıştı, susar susmaz İnce Uzunca Derviş, benim bir karşılık vermeme beklememişti.” (s. 71; 8, 153, 255, 268)

kasıp kavurmak: Çok zarar vermek, mahvetmek. (TDK)

“Yıllardır dolaştığım yerlerde kuraklık kasıp kavurdu toprağı; bu yıl bir parça nefesleneceklerdi, harmanlarını seller götürdü, millet hepten aç; herkes Tekke’den buğday umacak.. zor; çok zor bir yıl daha geçirilecek iken.. bilmem ki..?” (s. 186)

kayıp vermek: Ulus, toplum, kuruluş vb. değerli bireylerini yitirmek. (TDK)

“Birer ikişer kayıp vermeye başlayan Kaasım daha fazla tutamadı kendini: ‘Yunus’un maksadı uzatmak idi’ dedi; Siz de uzatıyorsunuz işte, maksadına erdirdiniz.” (s. 210)

kendi hâline bırakmak: İlgilenmemek, karışmamak. (TDK)

“Molla Kaasım bir bulaşıcı hastalık gibi yanıma yaklaşıyorken İhtiyar Köylü itirazcılarını susturmakla meşgul idi. Bizi kendi hâlimize bırakmıştı.” (s. 224)

kendinden geçmek: Bir şey karşısında coşkuya kapılmak, duygulanmak. (TDK)

“Ne güzel...” deyivermişti o sırada Mevlânâ Celâleddin vecd içinde bir kendinden geçmiş hazzı çılgıllaştırarak; “Tanrım, ne hoş. Bensiz bir zaman yaratmadın, çünkü her

zamanda Sen varsın, şimdi beni alıyor, bu Türkmen'i salıyorsun.” (s. 23; 36, 44, 85, 92, 138, 147, 206, 221, 271, 283)

kendine getirmek: Ayıltmak. (Yurtbaşı, 1996: 329)

“Bir ince uzun boy, çok kolay eğilip bükülebilen hayal gibi çizgileriyle çıkmıştı karşıma, yolumu kesmişti, yürümemi durdurmuştu. Fakat kendime de getirdi beni aynı zamanda.” (s. 174)

kendini alamamak: İstemeyerek bir işi yapma durumuna girmek. (TDK)

“Bize, daha sonraki yıllarda ödenmek üzere bir yıllık yiyeceğimize yetecek ölçüde buğday verilmesi için aracı olmanı isteyeceğiz senden, deyiverince, ne kadar çekici gelse de sözleri, söyleyişleri, irkilmekten kendimi alamadım.” (s. 185; 198, 282)

kendini bilmek: Aklı ve muhakemesi yerinde olmak. (TDK)

“Alay beğine hoş geldin armağanı sunmak için kendini bilen millet sıraya girmelidir. On günlük mühlet vardır.. duyduk duymadık denilmesin.” [s. 253; 11, 104(2)]

kendini dar atmak: Güçlülük ve ivedi olarak bir yere sığınmak, kaçmak. (TDK)

“Ben kendimi dar atmıştım bir kaya kovuğuna.” (s. 131)

kendini ele vermek: Yaptığı bir davranış veya söylediği bir sözle kendi suçunu ortaya çıkarmak. (TDK)

“İşte görüyorsunuz, ele verdi kendini; inkâr bu, inkâr... İnkâr ediyor...” (s. 203; 222)

kendini tutamamak: Bir durum karşısında sessiz ve heyecansız kalamamak. (TDK)

“Önce, her şeye olağan ve alışkın bakan Küçümencik Derviş kendini tutamadı: ‘Allahım bu... bu.. bu sofraya değil, bu bir toy düğün sofrasıdır, şaştım!’ dedi...” (s. 123; 42, 79, 100, 184, 192, 210, 218)

kendini vermek: Bir şeye bütün varlığıyla bağlanmak, başka her şeyle ilgisini kesip tek şeyle aşırı ölçüde ilgilenmek. (TDK)

“Bütün tabiat; suyuyla, toprağıyla, havasıyla, ateşiyile sese vermiş kendini, dönüyordu.”
(s. 260)

kendini yoklamak: Duygu, düşünce ve beden bakımından kontrol etmek. (TDK)

“Bana Molla Kaasım’ın suçlaması bir an doğru gibi geldi. Kendimi yokladım. Ne reddedebiliyordum ne kabullenebiliyordum.” (s. 199; 133)

keyif sürmek: Eğlenmek. (Yurtbaşı, 1996: 334)

“Molla Kaasım köylüyü yeniden kazanmanın keyfini sürüyordu; onlara doyasıya teşekkür etti: ‘Yunus bize yalan söylüyor’ deyiverdi arkasından da.” (s. 212)

kılı kıpırdamamak: Durum ve davranışını değiştirmemek, aldırış etmemek, umursamamak. (TDK)

“Cihan padişahının kapısında olsam böylesine coşamazdım. Bir zamanlar Konya’da Selçuk Sarayı’nda kılım kıpırdamamıştı. Lâkin o saray inişini, Mevlâna’ya rastlayışımı düşününce şu şimdiki yürek ayaklanmamı da çözebildim.. aynıydı.” (s. 269)

kılığına girmek: Onun gibi giyinmek ve davranmak. (Parlatır, 2008: 573)

“Belki de yazdıklarımın kuşkulandığı; yanlış söylemiş olmanın korkuları canlanmış gözlerimde, ya Molla Kasım olmuş, ya beni yargılayanların kılığına girmişti.” (s. 5; 287)

kıyamet kopmak: Bir yerde çok gürültü ve telaş olmak. (TDK)

“Oralarda kıyametler kopuyor. Cehennem mi acaba? Halbuki burası Cennet.. tuhaf” (s. 154)

kol gezmek: Kötü durum ve davranışlar çokça olmak. (TDK)

“Beni Allah’a ulaştıran gönlümün sözleri esirdi; beni Yaradanıma götüren gönül yollarımda Moğol kokuları kol geziyor, bencileyin bir garip, ruh kötürümü olmanın yatalaklığında, demek ki sürünüyor.” (s. 19)

kolları sıvamak: Bir işe girişmek. (Parlatır, 2008: 585)

“Eeee, yıl uğursuzun deyip kollarını sıvayanlardan birkaç soysuz bizim Konya’ımızda da var, yok değil.” (s. 11)

koltukları kabarmak: Kendine veya yakınlarına yapılan övgüden kıvanç duymak. (TDK)

“Övülmem, övüldüğümü duymam, öğülüşümün Ertuğrul Beğ’in oğlu gibi bir genç yiğitten gelmesi dünyalı duygularıma düğün ettiriyorken utancımı da saklıyordu; yüzümün kızardığını biliyordum, fakat koltuklarım kabarmıştı bir kere.” (s. 152)

konuk olmak: Bir yerde kısa bir süre ağırılanmak. (TDK)

“Fakat gece konuk olduğum ev var evi sayılabilirdi. Varsılların da yokluk derdi çekebileceğini düşündüm o sabah.” [s. 64; 65, 68(2), 100, 108, 122, 227]

korku vermek: Korkutmak. (TDK)

“Dehşetin, insanın içinden büyümesi korku vermez çünkü, aklın hapsolmasına sebep olur ve bu yüzden de sen duygularınla başbaşa itişip durursun.” (s. 43)

kötüye kullanmak: Birinin iyi davranışından istenilmeyen yolda yararlanmak. (TDK)

“Sabrınızı kötüye kullanmaktan korkarım. İzin verirsiniz bir iki söz söyleyeyim, özümü savunayım. (s. 229)

kulağına çalınmak: Şöyle bir duyup geçmek, kesin bilgisi olmamak. (Parlatır, 2008: 598)

“Tam kervana yetiştiğimde sesler geldi kulağıma çalındı. Biri Kervancı’nın sesiydi, öteki Molla Kaasım’ın.” (s. 276; 74)

kulak açmak: Dikkatle dinlemek. (TDK)

“Türkmen’in geleceğine arka çıkacak güçleri var... inanıyorum, der demez, herkesten çok Şeyh Edebâli’yi kulak açmış bekleyen Karaca Ahmed’i gözle görülür bir titremedir aldı, höykürürcesine: ‘Gördüm şeyhim, açık seçik gördüm, gördüm’ dedi.” (s. 169; 61)

kulak kabartmak: Belli etmemeye çalışarak dinlemek. (TDK)

“Dervişin mırıl mırıl söylenişlerine kulak kabartırken göldeki Yaşlı Balıkçı’yı, gece duvar ören dervişleri, Bostan Sahibi’ni, Çoban’ı ve Avratlar Pazarı’nın Çedikçisi’ni bir arada düşündüm...” (s. 97; 135)

kulak kesilmek: Büyük bir dikkatle dinlemek. (TDK)

“Yanılıyor muyum diye kulak kesildim, dinledim..” (s. 276)

kulak vermek: Merak edip dinlemek, işitmeye çalışmak. (TDK)

“Üçü birden, mini mini bir ilâhi söylüyorlardı, aşağı uçtan gelen seslerine kulak verdim, duyabildiğim ilâhiyi tanıdım da.” (s. 72; 221)

kulaklarını dikmek: Hayvan dikkat kesilmek. (TDK)

“Çoban köpeği onlara bu fırsatı vermeyecekti muhakkak; dili bir karış sarkmış soluyuşuyla gözlerini ve kulaklarını dikmiş, keçileri göz hapsinde tutuyordu.” (s. 9)

kusur işlemek: Yanlış davranışta bulunmak. (TDK)

“Saygılıydım, herhangi bir kusur işlemekten çekiniyordum: ‘Buyur.. buyruğunu başım üstünde bilirim’ dedim.” (s. 246)

kuşkuya düşmek: Kuşkulanmak. (TDK)

“Benim azığımda da, işte öyle, pek ahım şahım bir lokma yoktur, kusura kalma, bir parça kuru soğan, o da, diyorken, henüz o kadarcığından bile emin olmadan, kuşkuya düştüm.” (s. 90)

küçük görmek: Değer ve önem vermemek, onu küçümsemek. (Püsküllüoğlu, 2006: 580)

“Üstün insan insana saygı duyamaz; ezer, küçültür, küçük görür.” (s. 199; 212)

laf açmak: Söz etmek, söz açmak, konuya girmek. (TDK)

“Uçup gittiler mi, arı dediğin, bir yaban kovanına yerleşir; lâkin Türkmen dediğin arı dağılır ise ezilir, erir, toparlanamaz. Lâfı açtık işte, biz böyle açtık.” (s. 160)

laf anlatmak: Sözü dinletmek, karşıdakini ikna edinceye kadar konuşmak. (TDK)
“Kaasım lâf anlatma derdindeydi.” (s. 216; 106, 115)

lafa dalmak: Uzun süren bir sohbette bulunmak, çok konuşmak. (TDK)
“Ne demeye lâfa dalarsın bir gezer derviş ile?” (s. 156)

lafa karışmak: Biri veya birileri konuşurken bir başkası konuşmak, konuşmaya katılmak. (TDK)
“Böyle dedi Yaşlı Baba lâfa karışıp, yalnız bir kere konuştu.” (s. 58)

merhem olmak: Bir ihtiyacı gidermek veya karşılamak, derde deva olmak. (Parlatır, 2008: 899)
“O, dünyayı renklendiren sesin sahibiydi; ince, uzunca bir beden, çamın kocamış dalı gibi konmuş oracığa, sesiyle yorgun dünyanın yaralarına merhem oluyordu.” (s. 67; 39)

midesi kazınmak: Açlık duymak. (TDK)
“Dergâh kapısına geldiğim anda unuttuğum açlığım bir anda midemi kazıdı geçti.” (s. 273)

minnet duymak: Birinin iyiliğine karşı kendini ona borçlu sayma. (TDK)
“Moğol kolcularının on günlük mühleti başlarına çivi çakarcasına çakıp gidişlerinden, bilemiyorum neden, ben bile minnet duymuştum.” (s. 64; 86, 280)

mola vermek: Uzun süren yolculuğa, yürüyüşe veya çalışmaya, dinlenmek amacıyla bir süre ara vermek, oturup dinlenmek. (TDK)
“Akşam yaklaşırken ulaştığım ana yoldan ayrılmayacak, uygun bir dam altı bulduğumda mola verecektim.” (s. 66; 102, 109, 110, 140)

muradına erememek: Amacına ulaşamamak, isteğini gerçekleştirememek.
“Gölgeleşmiş, asıl muradına erememiş bir salkımsöğüt tozlanmışlığını seçmeseydim çeşmeyi farkedemeyecektim.” (s. 139)

musallat olmak: Birini sürekli rahatsız etmek, birine sataşmak, peşini hiç bırakmamak. (TDK)

“Sinekler gemi aزیی almışlardı, yüzüme yakın uça kona ısıra aman vermiyorlardı, kovalamaktan bıkmıştım. Bir kör arı musallat oldu, sinekleri de arattı o sırada.” (s. 250)

namaza durmak: Namaza başlamak. (TDK)

“Yıldızların yere indiğini, Bostan Sahibi ile birlikte arkamda cemaat oluşturduğunu, saf saf dizilip sıralandıklarını, namaza durduklarını biliyordum artık.” (s. 27; 260)

nefes almak: 1) Havayı ciğerlerine çekmek, soluk alma. (TDK)

“Moğol’dur bu... Nefes aldığımız havaya da karışmıştır.” (s. 16; 17, 32, 38, 51, 72, 77, 110, 169, 230, 237)

2) Mutlu bir biçimde yaşamak.

“Türkmen’e nefes alma imkânı sağlayabilirdim, acısına direnebilme gücü; ki, teselli idi bu da.” (s. 14)

nefesi kesmek: Güç soluk alacak duruma getirmek veya soluğunu büsbütün durdurmak.

“Sapta samanda çiçeklenip açılmak; ağaçta yapraklanmak, bozkırda çimene dönmek.. varken; neden Moğol, filleriyle gelmiş de Türkmen’in nefesini kesiyor öyleyse..?” (s. 258)

olmayacak duaya âmin demek: Gerçekleşmeyecek, sonuç vermeyecek işlerle uğraşmak. (TDK)

“O arada kabaca sakallısı el açmış duadaydı. ‘Fakat ben..?’ dedim, olmayacak dualara âmin denmeyeceğini bilmenin hamlığında; Küçümencik Derviş hemen susturdu: Susss!” (s. 94; 111, 117)

oralı olmamak: Önemsememek, umursamamak, aldırmamak, ilgilenmemek. (TDK)

“Osman oralı olmadı, daha çok benim ilgimi çekti.” (s. 151; 262)

ortak olmak: Bir şeyi paylaşmak veya bir şeye katılmak. (TDK)

“Soframıza ortak olmak istercesine birkaç güvercin daha geldi, dutun yere yakın dallarına kondular ilkin, sonra sıçradılar, uçtular, yere kondular.” (s. 94; 25, 146)

ortaya çıkmak: 1) Yokken var olmak, meydana çıkmak, türemek. (TDK)

“Zaman, üçü için de, ellerindeki iş idi, gece ve gündüz vakti değildi; iş sürdüğünce zaman hareketteydi ve duvarın ortaya çıkan her karışında varlığını belli ediyordu.” (s. 75)

2) Biri kendini göstermek.

“Okudukları ilâhiyi sormayacaktım; sözlerinin benim olduğunu bilmeleri bir tür korku katıyordu yüreğime; belki bir gizli utanış korkusu, belki bir övünme hevesine kapılmanın çekinişi... adı ne olursa olsun ortaya çıkmak beni endişelendiriyordu.” [s. 75; 43, 79, 137(2), 239, 281]

ortaya dökmek: Çıkarmak, göstermek; açıklamak. (TDK)

“Dağarcığımızda sevi, sevgi uğruna ne varsa, ne toplamışsak Türkmen için ortaya dökmeliyiz; Türkmen kinden uzak, ayrılıklardan ötede, kandan kaçır, bütünlüğe dönük Türkmen hepimizi yüceltir, o Türkmen, Türkmen’i de yüceltir.” (s. 168; 113, 248)

öcünü almak: Yapılan bir kötülüğün acısını kötülük yaparak çıkarmak, intikam almak. (TDK)

“Molla Kaasım’a mescidin güzelliğinden söz ettim hayranlığımı: ‘Güzel yapı doğrusu. Ben gurbet gezerken yapılmış sanırsam..’ deyince, Molla Kaasım bütün yol boyu suskunluğunun öcünü alırcasına boşaldı: ‘Bolluk yıllarındaydı. Sen Urum’dan Şam’a keyfedip gezerken..’ deyişi yüreğimi acıttı.” (s. 182)

öfkesini kusmak: Kızgınlıkla ağır hakaret etmek. (TDK)

“Cılızımsı genç öfkesini kustu: ‘Var!. Çâresi var! Öldürmek; filleri gidip öldürmek!’ dediği anda yürür gibiydi.” (s. 254)

önüne çıkmak: Rastlaşmak, karşılaşmak, karşısına çıkmak. (TDK)

“Mehmed Beğ önüne çıkan her fırsattan yararlanmak peşinde.” (s. 166; 276)

önüne düşmek: Birine kılavuzluk etmek. (TDK)

“İşıldağın biri elinde, önüme düştü. Işıldağın aydınlığına bıraktım kendimi; Dergâh’taydım artık.” [s. 270(2); 274]

örnek almak: Bir kimseye huy ve davranışta uymak, birini ölçü olarak benimsemek. (TDK)

“Delikanlının sesi daha içden idi: ‘Sen böyle davranırsan ya biz kimi örnek alacağız, kime benzemeye çalışacağız?’ diye sordu...” (s. 251)

özlemine çekmek: Arzulamak, çok özlemek, hasretini çekmek. (TDK)

“Belli, vallah bizi düşünmekte gönlünden; sanırım açlığımızı, çoktandır özlemine çektiğimiz, hem de görmediğimiz, hiç görmediğimiz bir sofrada karşılayacak.” (s. 113)

özür dilemek: Yaptığı bir yanlıştan ötürü bağışlanmasını istemek. (TDK)

“Fakat ağzımdan çıkan sözün anlamına erdiğimde özür dilercesine geri aldım sözüm: Allahım, kuşlar güzel; ötüşleri güzel, ötüşleri güzelin ötesinde bir hoş dilberlikte.” [s. 34; 54, 62, 84, 99, 133(2), 137, 163, 174, 182, 214, 215, 245, 277]

para etmek: Değeri olmak. (TDK)

“Götür dersen götürürüm; yık, dök dersen; yıkar, dökerim.. yâni istersen gel bu buğdaylar epeyce para eder; pazaryerinde satalım, parasını al götür, yorma bizleri köyüne kadar.” (s. 276)

perende atmak: Havada çark gibi dönerek takla atmak. (TDK)

“Çengilerin perende attığı gündüzler.. mi bundan sonra bize açılacak Yarabbi! Sâkilerin dolu getirip boş götürdüğü şarap destileri; afyon yutup bengübâde esrûklüğünde mestlikler, etten tandır kebapları, tatlıdan kadayifler mi?” (s. 239)

pes etmek: Yenilgiyi kabul etmek. (TDK)

“Duyulan sesi pek zavallıydı; pek yoksul, pek düşkün.. kapıyı açmakta gecikmesinin bölük börçük sebeplerini sıralarken bir küçücük zorun karşısında pes edecek yalancı pehlivanları hatırlatıyordu.” (s. 62)

peşini bırakmamak: Bir kimseyi veya şeyi izlemekten vazgeçmemek. (TDK)

“Seslerin sık sık birbirinden ayrılarak, kadınların feryadımsı çığlıkları peşimi bırakmadı; erkek sesleri korkutucuydu.” (s. 235)

rahat bırakmamak: Tedirgin etmek. (TDK)

“Öğrenmek mecburiyeti aklımı rahat bırakmayacaktı yoksa: Pekâlâ, bütün bunların geliri nereden hay derviş baba.” (s. 70)

rahmet okumak: Allah’ın yardımını, merhameti ve bağışlaması için dua etmek. (Parlatır, 2008: 728)

“Gerçekten de değişik bir vakıf idi, düşünen iyiliksevere rahmet okudum içimden.” (s. 151)

razı olmak: Uygun bulmak, beğenmek, benimsemek, istemek, kabul etmek. (TDK)

“Köylüler razı olunca Kaasım’ı çağırdı.” [s. 223; 281(2)]

ruhunu okşamak: Duygulara hoş gelecek biçimde konuşmak veya davranmak. (TDK)

“Yaşlı, yumuşacık bir ses idi. Ruhumu okşadı. Aklımı toparladı.” (s. 269)

sala vermek: Minarelerde, salât okuyarak namazı haber vermek. (Parlatır, 2008: 745)

Molla Kaasım zaferinin şerefesinde salâ verircesine sesini yükseltti: “Evet?.. Cevap, lutfen cevap Yunus, lutfen!” (s. 218)

sarsıntı geçirmek: Beklenmedik bir olaydan çok etkilenmek, üzülmek. (TDK)

“Çömelişim bir küçük sarsıntı geçirdi.” (s. 76)

saygı duymak: Birine, bir şeye karşı saygı hissetmek. (TDK)

“Severek; yarattığın her varlığa saygı duyarak da ödeyebilirim bu borcumu, onu da deneyeceğim.” [s. 33(2); 35, 198(3), 199, 208]

secdeye varmak: Secde etmek. (TDK)

“Akşehir Gölü’nün sabah pusunda secdeye varmış suskunluğuyla kımıltısız sularına bakıyorken uzakça, doğum ile ölüm arasında da yarışa katılma ve başlama çizgileri bulunduğunu sezinledim.” (s. 47)

selam vermek: Selamlamak. (TDK)

“Molla Kaasım o tersleniş karşısında özür diledi, edepli edepli selâm verdi.” (s. 277; 8, 87)

sele kapılmak: 1) Sel sularıyla sürüklenip gitmek. (TDK)

“Sele kapılmış olmasınlar sakın?. Onca öteberiyi, koca evleri aldı sürüdü sel.. Dervişleri de sürümüştür..” [s. 135; 136(2)]

2) Kendinden geçmek.

“Coşkunuğumun seline kendim kapılmış, Molla Kaasım’dan kurtulan ruhum ayaklanmıştı.” (s. 243)

serinlik vermek: Serin duruma getirmek. (TDK)

“O görünmeyen hareketin baş döndüren hızına ve yorgunluğuna ortak şu ağaç altı gölgesinin sırrını da düşünüyordum. Koyunların kendiliğinden seçmediği bu yorucu kader yolunda, bu başkalarını yaşatmak için yaşayıp üreme çabasını sürdürüşe gölgesiyle serinlik vermek, bir geçici vakit için de olsa olağanüstü bir olay olmalı.” (s. 13)

ses çıkarmamak: Bir şeyi hoş görerek karşı çıkmamak, itiraz etmemek. (TDK)

“Sen.. istersen olur, dedi inanmışlıkla; Dilersen hayır demezler. Yeter ki dile. Bana devretmene ses çıkarmazlar, eminim.” (s. 180; 194, 212)

ses çıkmamak: Haber gelmemek. (TDK)

“O vakit bu vakit bir ses çıkmadı sizin Hancı’dan; zindanda, diyorlar sorana.” (s. 11; 43)

sesini yükseltmek: Yüksek, öfkeli bir sesle söylemek. (TDK)

“O vakte kadar hiç sesi çıkmamış Moğollardan biri, ilk defa korkutucu sesini yükseltti.”
(s. 39; 201, 218)

sıcak basmak: Hava çok ısınmak. (TDK)

“İkinci ağırlaşmasında bastıran sıcağın geçici akışını bu ağaç altı gölgesinde dinlenerek geçireceklerdi; otlaklarda yedikleri kekiklerin, yabansı kına çiçeklerinin, ballıbabaların ve daha bir sürü rengin ve kokunun süte dönüşen, et olan, yağ olan, deri olan, yün olan yorgunluklarının bir bölümüne uyuyacaklardı.” (s. 13)

sıkıntı çekmek: Ruh tedirginliği içinde olmak. (Aksoy, 2013: 1035)

“Çedikçi Ahmet Usta bütün herkesin çektiği sıkıntıyı, yaşadığı iç acısını dillendirirken iki lâfın başında Moğol sözünü eksik etmiyordu, söylerken de yılgınlıklara karşı bir suçlu bulmanın rahatlamasıydı.” (s. 17; 77, 105)

sıkıntı vermek: Tedirgin etmek, bunaltmak. (TDK)

“Mecbûrum, bana da sıkıntı vermekte çünkü.” (s. 161)

sırt çevirmek: Bir şeye veya birine önem vermemek. (TDK)

“Ne olaylardan kaçmak idi bu, ne de başkalarının acılarına sırt çevirip kendimi yaşamayı seçmek bencilliği idi.” (s. 12)

sırtı yere gelmek: Sarsılmamak, yerinden düşürülememek, güçlü olmak. (TDK)

“Bu iki kitabı iyi okur, iyi anlarsan sırtın yere gelmez, sapıtmazsın da!” (s. 78)

sırtını dayamak: Bir yere dayanmak, yaslanmak. (TDK)

“Hâlâ hiçbir belirti görmediğim Küçümencik Derviş’in sırtını dayayıp oturduğu yere ve çevresine göz ucuyla bakıyordum...” (s. 90; 275, 284)

sırtını dönmek: Sırt çevirmek. (TDK)

“Ayakta konuşamayacaktık. Oturacak yer bakındım. Beni bulmaya, aramaya gelmiş bir yaşlı köylüye sırtımı dönemezdim.” (s. 246)

sırtını sıvazlamak: Birini desteklediğini göstermek. (TDK)

“Canım uzatma işte.. deyiverdi kırk yıllık dostum imişcesine. Bir sırtımı sıvazlamadığı, omuzuma şaplak vurmadağı noksandı.” (s. 223)

silip atmak: İlgi ve ilişkisini tamamen kesmek. (TDK)

“O sana acımamıştı” dedi İhtiyar Köylü burukça; “Elinden gelse silip atacaktı. Şimdi, artık.. rahatsındır.. sanırım bizim köylüler.. oradalar, gördüler bizi..” (s. 249)

soluğu kesilmek: Nefes alamaz olmak; gücü tükenmek. (Aksoy, 2013: 1041)

“Lâkin kıtlık soluğumuzu kesti.” (s. 62)

soluk aldirtmamak: Ara vermeden çalıştırmak, vakit bırakmamak. (TDK)

“...Öylesi Türkmen’in ciğerine oturur, Türkmen’e soluk aldirtmaz; durma üstünde, geç, çabuk geç!” (s. 164-165)

soluk almak: Havayı ciğerlere çekmek, nefes almak. (TDK)

“Derin, huzur dolu bir soluk aldım o vakit.” (s. 241; 165, 245)

son verememek: Bitirememek.

“Kaba Sakallı Derviş’in sertçe: ‘Olmaz! Ev sahibi sensin, bizler konduğunuz!’ demesi bile kararsızlığıma son veremedi.” (s. 119)

sona ermek: Son bulmak. (TDK)

“Belki yol dönemeçten sonra yokuş aşağı indiğinden, ötesi bütünüyle köknar koruluğunun uzantısı gibi görünüyordu ya da bir boşluk, yerin karnına doğru iniyormuşçasına karararak sona eriyordu.” [s. 67; 5, 100(2), 148, 214, 215(2), 287]

sonu gelmek: Bitmek, tükenmek, yok olmak, ölmek. (TDK)

“Sonu gelen susar yiğit; susanlar ise ölülerdir... ne söylerler, ne bir haber verirler.” [s. 144(3); 15(2), 147]

söz açmak: Bir konu üzerine konuşmaya başlamak, laf açmak. (TDK)

“Çağrılarına gecikip gecikmediğimi bile bilemediğim hemşehrilerimden kısaca söz açtım; açık konuşmam, rumuzsuz yolcu işi söylemem istenmişti, öyle konuşuyordum.” (s. 98)

söz etmek: O şey üzerinde konuşmak. (TDK)

“Hancı’dan söz ettiğini anladım; yanılmamış olduğumu da. Hüzünlenişim, ölüm kesinliğinin kederine dönüştü...” (s. 9; 19, 54, 64, 81, 82, 99, 118, 148, 149, 158, 159, 164, 182, 199, 206, 210, 225)

söz geçirmek: Söylediğini, istediğini yaptırmak. (TDK)

“Her birimiz, Türkmen’e sözümüzü geçirebilen hüner ehli kişileriz.” (s. 167)

söz konusu edilmek: Sözü edilmek, konuşulmak. (TDK)

“Mehmed Beğ’in sonu, Güneri Beğ’in başlaması gibi bir durum; söz konusu edilebilecek bir durum, yaklaşmakta.” (s. 166)

söz vermek: Bir işi yapacağını kesinlikle bildirmek. (TDK)

“Fakat niçin benim yüzümden..? Sizlere söz vermiş, yerine getirmemiş kişi miyim? Halbuki yargılandım. Yargılanmadım mı?” (s. 252; 33, 190, 274, 280)

söze başlamak: Konuşmaya başlamak, bir konuya girmek. (TDK)

“Halbuki söze başlarken kabul etmiştim istenileni; konuştukça yükün ağırlığından korkan ruhum kaçtı, yüreğim çekildi, gönlüm geriledi; ihtiyar köylüyü de şaşırttım.” (s. 189)

sözü geçmek: Kendisini kabul ettirmiş olmak, hatırı sayılmak. (TDK)

“Yaşlılıkta üst katların sıkıntısını bile bile orayı istemek, sanırım, ailede sözü geçenin kimliğini belirlediği için katlanılır oluyordu.” (s. 56)

sözünü geri almak: Söylemiş olduğu bir sözde haksız olduğunu kabul ederek onun söylenmemiş sayılmasını istemek. (TDK)

“Fakat ağzımdan çıkan sözün anlamına erdiğimde özür dilercesine geri aldım sözüm: Allahım, kuşlar güzel; ötüşleri güzel, ötüşleri güzelin ötesinde bir hoş dilberlikte.” (s. 34)

sözünü kesmek: Biri konuşurken söze karışıp onun konuşmasına fırsat vermemek. (TDK)

“Moğol, dedi Çoban, sözümü keserek, uzatmayı sevmiyordu.” (s. 9; 208, 212, 214, 219, 220, 264)

sözünü tutmak: 1) Öğüdüne uymak. (TDK)

“Balıkçı’ya bu eziklikle baktım özür dilercesine. ‘Sözünü tutacağım’ dedim, ama hatır için söylediğimin o da farkındaydı. Helâlleştik.” (s. 54)

2) Verdiği sözü yerine getirmek.

“İhtiyar Köylü bitirir bitirmez, köylüler bir oldu: ‘İşte! Duydun.. kendin söylemişsin, başkası söylememiş ki!’ dediler, sözünü neden tutmazsın?.. dercesine.” (s. 253)

suspus olmak: Susmak, sinmek, sesini hiç çıkarmamak. (TDK)

“Fakat Kaasım gerdikçe geriordu ortalığı: ‘İzin verin, zaman tanıyın, kesmeyin yargılamayı, ispat edeceğim size! Delillerim var, açık delillerim var’ deyince herkes suspus oldu.” (s. 216; 254)

şaha kalkmak: Taşkınlık göstermek, coşmak, kükremek. (TDK)

“Fakat yüreğimdiki şaha kalkmış at heyecanı duruvermişti.” (s. 171)

şart olmak: Gerekmek, kaçınılmaz bir durum almak. (TDK)

“Başka bir suda abdest almak şart oldu bize artık.” (s. 158; 227)

şüphe etmek: Kuşkulanmak. (TDK)

“Osman cevap vermedi; bana, veremedi gibi geldi. Utanmıştı belki, belki de gerçekliğinden artık şüphe etmediği dövüşün derdine düşmüştü.” (s. 157)

taban tabana zıt olmak: Birbirine son derece aykırı olmak. (TDK)

“Molla Kaasım’ın söyleyişi ile İhtiyar Köylü’nün söyleyişi taban tabana zıt idi.” (s. 185)

taban tepmek: Uzun yol yürümek. (TDK)

“Buralara kadar boşuna taban tepip gelmedim ben” dedi, katılaştı. (s. 177)

tadı kaçmak: Bir şey hoş gidecek yönlerini yitirmek. (TDK)

“Tadı kaçtı bu işin!” (s. 49)

tadına varamamak: Bir şeydeki ince güzelliği kavrayamamak.

“İnsanı duyamazsan ızdırabın neliğini anlayamazsın; mutluluğu bilemez, zaferin tadına varamazsın, yenilmeyi bile bilemezsin.. o vakit de hayatın anlaşılması zorlaşmaz mı?” (s. 222)

tadını çıkarmak: Bir şeyin güzelliğinden veya sağladığı imkânlardan yeterince yararlanmak. (TDK)

“Kimi hayran bakıyordu akşamın alacasında bana, kimi umudun ayağına gelişini seyredercesine seyrediyordu, kimi de tanımacasına bakmaktaydı. Yıllar önce bir kimliksiz kişi gidişinde köylü giden Yunus’un, deyişleri söylenir biri gibi geri dönüşünü görmüş olmanın tadını çıkarıyordu.” [s. 183; 86(2)]

tadını kaçırmak: Aşırılığa kaçmak, hoş gitmeyen bir durum yaratmak. (TDK)

“Canıııııı! İki gözüm nerelerde kaldın?” dedi bir yılışık ses bütün tadını kaçırdı. Bütün tadını kaçırdığı yetmedi, aklımı başımdan uçurdu. [s. 174(2)]

taş kesilmek: Sesini çıkaramaz olmak. (TDK)

“Taş kesildiğimi hissediyordum.” (s. 38)

tat almak: Bir şeyden hoşlanmak, zevk almak. (TDK)

“Hayattan tad alamayan bir insan nasıl olur da ömrü değerlendirebilir Kaasım?” (s. 222)

tat vermek: Acı, tatlı, ekşi vb. bir tat kazandırmak. (TDK)

“Şu soğan.. meselâ, tat verir.” (s. 151)

telaşa vermek: Davranış ve hareketleriyle çevresindekileri heyecana, aceleye, sıkıntıya sokmak. (TDK)

“Köylülerin köy mescidinin önünde toplanıp beni beklemiş olmalarını düşünmek gönlümü yıprattı, telâşa verdi.” (s. 175)

temiz tutmak: Bir şeyi kirletmeden, bozmadan kullanma, temiz olmasına özen göstermek. (TDK)

“Allah’ın yarattığı bedeni temiz tutmadığımı sürece bedene can ve anlam kazandıran ruhun kirli duvarlar içinde hapsolacağına inanmışımdır..” (s. 83-84)

tepki göstermemek: Bir olay veya durum karşısındaki düşüncesini söz veya davranışla belirtmemek.

“Benim de pek bir tepki göstermediğimi görünce ortalığı yatıştırma yolunu seçti.” (s. 196)

ter basmak: Çok terlemek. (TDK)

“Bir ter bastı sırtımı.” (s. 7)

ter dökmek: 1) Çok terlemek. (TDK)

“...hanın iki kapı kanadını bağlayan kilitli zenciri görmem, onu, kolları bağlı, hürlüğü elinden alınmış mazlum insanlara benzetivermemle birlikte terleyivermişim; hanı, öylesine bir nefessizlikle hissetmem sırtımda sıkıntı terleri döktürtmüştü.” (s. 7)

2) Bir iş yapmak için zahmet çekmek.

“Fakat bu... istemek?” diye kekeledim; “Yani kolayı istemek.. yorulmadan, terini dökmeden.. yâni kendinden bir nesne vermeden, eksiltmeden istemek..?” (s. 117)

ters düşmek: Aykırı durumda olmak, karşıt olmak. (TDK)

“Sordum ama gönlüme ters düştü aklımın sorusu; yüreğimi üzdü.” (s. 47; 124)

teselli etmek: Avutmak, avundurmak. (TDK)

“Teselli etmek arzusunu duydum, Bostancı’ya: ‘Sana dokunan olmaz’ dedim.” (s. 45)

teslim almak: 1) Teslim edilen bir şeyi almak. (TDK)

“Zaman ve hareketler bende başlıyordu; ben idim şu duvarı ören güç, yeryüzünü aydınlatan ay ışığındaki yansıma, dervişlere tehlikeyi unutturan vazgeçiş; teslimiyet... teslim olan ve teslim alan.. ben idim!” (s. 75)

2) Tutsak almak.

“Gül kokuları, belki yâsemin; hanımeli, gülhatmi.. kokudan kokuya emânet ediliyormuşum gibi geldi; göremediğim renkler her adımda beni teslim alıyor, her adımda bir diğerine teslim ediyordu.” (s. 270)

tuhafına gitmek: O şeyi tuhaf bulmak. (TDK)

“Tuhafıma gitse de benim dışımda bir benin sözlerini inkâr da edecek değildim, kabulleniyordum içimden.” (s. 177; 89, 116, 227, 265)

umut bağlamak: Olmasını, olacağını ummak, beklemek. (Püsküllüoğlu, 2006:765)

“Gördük ki kimimiz Karası Beğ’e, kimimiz Karaman Beğ’e umut bağlamışız; Selçuklu’dan boşalacak yere yerleşsin dediğimiz beğ’e el uzatmaktayız.” (s. 167; 104)

uygun görmek: Yakışır, yaraşır görmek, elverişli bulmak. (TDK)

“Oğulları karınlarını gölden değil, topraktan doyurmayı uygun görmüşler.” (s. 49)

uyku getirmek: Uyuma isteği duyurmak, uyutucu özelliği olmak. (TDK)

“Su başı, eski zamanlarını hayâl bile edilemeyecek kadar düşkün ve sefilleşmiş olmasına rağmen, belki de namaz sonrasının verdiği rahatlamayla uykumu getirdi.” (s. 65)

uykusu kaçmak: Uyumak amacıyla yatmışken herhangi bir sebeple uyuyamamak. (TDK)

“Gözleri de elleri de işinde, dili, sözleri benim olan ilâhiyi okuyorken ara vermişti, sormuştu ve hattâ uykumu kaçırın asıl sebebi de biliyor idi, fakat beni görmediğinden de emindim; sâdece hissediyordu.” [s. 76(2); 79]

ümüğünü sıkmak: Ümüğüne sarılmak. (TDK)

“Dönerken yapışır yakasına ümüğünü sıkarız.” (s. 63; 137)

üstten bakmak: Kibirli, gururlu bir biçimde. (TDK)

“Sor bakalım... dedi üstten baka baka; sesi alaylıydı nedense, sinsiydi de.” (s. 176)

üstünde/üzerinde durmamak: Bir işe önem vermemek, ilgilenmemek.

“Öylesi Türkmen’in ciğerine oturur, Türkmen’e soluk aldırtmaz; durma üstünde, geç, çabuk geç!” (s. 165; 175)

“İhtiyar Köylü bile inanamadı: ‘Ya o ağır suçlamalar?..’ dedi, fakat üzerinde durmadı; ‘Üstelik onlardan da ağırını..’ diyorken Molla Kaasım susturdu İhtiyar Köylü’yü. (s. 224; 28, 247)

üstünden atmak: Bir şeyin kendi üzerinde bıraktığı etkiyi kaldırmak. (TDK)

“Durulan, duruldukça gözenin oyuğundan taşarak serça parmak kalınlığında akan sudan iyi kötü arınmış, yolun, yolculuğun birikmiş tozunu dumanını elden geldiğince, suyun yettiğince üstümüzden atmıştık.” (s. 111; 162)

üstüne yürümek: Korkutmak, yıldırma amacıyla saldırıcağı gibi yapmak. (TDK)

“Köylüler dehşetle kaynaştılar, üstüne yürüyeceklerini sandım; bir çoğunun, daha çok gençlerinin yumrukları sıkılıydı: ‘Suçlu sayılırsın. Suçtan kurtulamazsın’ öfkelerinde korkuttular akıllarınca beni.” (s. 195; 95, 191, 243)

üzerine alınmak: Üstüne alınmak. (TDK)

“Galiba Kaasım’a söylediğimi üzerine alındı: ‘Vaz mı geçtin? Vazgeçtiysen açık konuş, bizleri darda koma’ dedi.” (s. 190)

vakit kazanmak: Karşı tarafı oyalayarak kendi hazırlanma süresini uzatmak. (TDK)

“Ne gibi bir ilgi? diye sordu Çedikçi Ahmet Usta karşılığında; bir parça düşünme vakti kazandı.” (s. 16)

veda etmek: Vedalaşmak, esenleşmek. (TDK)

“Sonra ince uzunca dervişe veda ettim.” (s. 84)

velveleye vermek: Gereksiz telaşa veya heyecana düşürmek. (TDK)

“Herkesten önce Molla Kaasım ortalığı velveleye verdi, karşı çıktı.” (s. 197; 269)

yakasına yapışmak: Hesap sormak, dövüşmek için onu tutup bırakmamak. (Püsküllüoğlu, 2006: 790)

“Dönerken yapışır yakasına ümüğünü sıkarsınız.” (s. 63)

yakasını bırakmamak: Bezdirecek kadar üstüne düşmek, rahat vermemek, ısrar etmek. (TDK)

“Moğol bir kere daha mimledi beni, yakamı artık bırakmaz.. kolayına bırakmaz, işim zorlaşır ki zorlaşır..” (s. 264)

yalancı çıkarmamak: Birinin yalan söylediğini ortaya koymamak.

“Molla Kaasım’ın beni yalancı çıkarmayacağına inanmak isteyen gönlümle yüreğimi aldım kaçırdım oradan; aklıma kapadım kulaklarımı.” (s. 281-282)

yanına almak: Beraberinde götürmek. (TDK)

“Biz yanına varıncaya kadar yukarı kıyıdan irice bir köy delikanlısı göründü, geldi, güğümlerin kulpuna yapıştı... küçük kızı da yanına aldı, uzaklaştı.” (s. 111; 84)

yararı dokunmak: Yararlı olmak, kâr sağlamak. (TDK)

“Hancı’ya da ancak bu yol ile bir yararım dokunurdu dokunabilirse.” (s. 14; 102, 194, 225, 255)

yardımına koşmak: Güç duruma düşene istekle yardım etmek. (TDK)

“Bugün bana, yarın size diyorlardı. Sen gitseydin, seni gören komşuların da yardıma koşardı ola ki..” diyordum demesine de ben inanmıyordum ağzımdan çıkanlara, Bostancı nasıl inansın? (s. 45)

yarı yolda bırakmamak: Başlanan bir işe devam etmek, yarım bırakmamak.

“Allah, gönderir gönderince.. eğer yolunda gittiğini duyanlar, ne yaptığını, niçin yaptığını bilirlerse seni yarı yolda bırakmazlar.” (s. 76)

yarım kalmak: Tamamlanmamak, sonuçlanmamak. (TDK)

“Sözümü bitiremedim, duam yarım kaldı; yakarışım tılandı.” (s. 59; 42, 52, 129, 152, 246)

yarışa kalkmak: Yarışmaya başlamak. (TDK)

“Gelen sesin gelişini karşılama gereğini duymuş bir soylu atslığın yarışa kalkmasıydı kişneyişi.” (s. 153)

yer almak: Ayrılan yerde durmak, bulunmak. (TDK)

“Samanlık ve ahır ana kapının iki yanında yer alıyordu.” (s. 56; 28, 128)

yere sağlam basmak: Titiz ve dikkatli davranmak. (TDK)

“Sağlam görünüyordu. Yere sağlam basıyordu. Atını dilediğinde yönlendirişi sağlamdı.” (s. 143)

yere sermek: Kötü bir duruma sokmak, yenmek. (TDK)

“Yaaa.. öyleyse bilmeni isterim.. bu seferkinin altından kalkamayacaksın. Seni yere sereceğim! En ağır suçlamayla suçlayacağım!” (s. 225)

yeri gelmek: Sırası gelmek, zamanı uygun olmak. (TDK)

“Uğruna diyar diyar dolanışım; yeri gelince gurbetçi hanlarında, yeri geldiğinde bir gönül evi tekkesinde; ya bir aşiretin kara kıl çadırında, ya yerleşik bir köyün mescidine bitişik odacıkta yatıp kalkışım... Oraya buraya uzanışım adım adım; Rum’dan Şam’a, Şam’dan Konya’ya derken ömür tüketişim gezginlikte, bu yüzden.” [s. 13(2); 52, 76]

yerin dibine geçmek: Çok utanıp sıkılmak. (TDK)

“Korkum bu. Yerin dibine geçme duygum bundan. Utanışım eksikliğimden idi.” (s. 147)

yerine getirmek: İstenileni, gerekeni yapmak. (TDK)

“Yapacağını yapmış, görevini yerine getirmiş olmanın beklemesinde.” (s. 163; 122, 219, 252, 267)

yerini almak: Yerine geçmek. (TDK)

“Yan bölmede de hayat söndü ondan sonra; hayatın söyünen sessizliği hareketin yerini aldı.” (s. 61; 32, 282)

yok etmek: Varlığına son vermek. (TDK)

“Şeytansın sen! içindeki şeytansın, yok etmem gerekensin.” [s. 44(3); 132]

yol açmak: Bir olayın sebebi olmak. (TDK)

“Hatırlamam dehşetli yürek sancılarına yol açtı.” (s. 104)

yol almak: Yolda ilerlemek. (TDK)

“Geceyi haber veren gölgeler görünmediği için akşam namazını bir söğüt dibinde kılabilir, yatsı sonuna kadar yol almış olurdum en azından.” (s. 55; 79)

yol aramak: Çare bulmaya çalışmak. (TDK)

“Biz onlardan da ucuz olabilmenin yollarını arıyoruz hay dost, bulabilsek diyoruz.” (s. 71; 23, 119)

yol göstermek: Kılavuzluk etmek, yolu bilmeyene anlatmak, tarif etmek. (TDK)

“Yolcu yolda gerek, hava bozmadan yol göster, izinde gidelim hay can, ne dersin?” [s. 103; 104(3), 189, 270]

yol vermek: Geçmesine izin vermek. (TDK)

“Elinde ışık ıldırık da yoktu.. öylece düştü önüme, ana kapıya ulaştırdı. Açtı. Yol verdi.” (s. 274)

yol yürümek: Yolda gitmek. (TDK)

“Yol yürürken arada bir özümü unuturum, yol ile hemhal olur yürürüm.” (s. 87; 80)

yola çıkmak: Bir yere varmak için bulunduğu yerden ayrılarak yolculuğa başlamak, harekete geçmek. (TDK)

“Yargıyı kazanırsa gecikmeden yola çıkar..” (s. 197; 18, 236, 256, 277)

yola düşmek: Yola çıkmak, yol almaya başlamak. (TDK)

“Yağarsa, hangi yolda yürürsün? Yürü, hay can yürü!” dedi, düştü yola. (s. 101; 15)

yola koyulmak: Seyahate çıkmak, gidilecek yere doğru yol almak. (Parlatır, 2008: 923)

“Yol yorgunusun. Sabah yine yola koyulacaksın.” [s. 28; 98(2), 104, 260, 275, 276]

yola vurmak: Yola koyulmak. (TDK)

“Öylece aldım başımı vurdum yola.” (s. 85)

yoluna çıkmak: Yolda karşısına çıkmak. (TDK)

“Neden yoluma çıktı, neden geldi beni seçti? Ben öyle arzuladığım için mi acaba?.” [s. 238; 182(2), 262, 274]

yolunda gitmek: Olumlu gelişme göstermek. (TDK)

“Allah, gönderir gönderince.. eğer yolunda gittiğini duyanlar, ne yaptığını, niçin yaptığını bilirlerse seni yarı yolda bırakmazlar.” (s. 76)

yolunu beklemek: Gelmesini beklemek. (TDK)

“Eh.. işte görüyorsun.. günlerdir yolunu beklemekteyiz.. görüyorsun işte!” [s. 183; 175(2)]

yolunu bulmak: Gereken çareyi bulmak. (TDK)

“Sen daha önce de vergi ödememişsin... iki yıldır tek bir kuruş yok. Uzatmanın yolunu bulmuşsun hep. Gecikmeleri de ödeyeceksin şimdi...” (s. 62)

yolunu kesmek: Engel olmak, engellemek. (TDK)

“Henüz akşam ezanına vakit var, lâkin havanın kötülüğü yolumuzu kesiyor.” (s. 107; 174, 175, 256, 261)

yorgun düşmek: Çok yorulmak, bitkin duruma gelmek. (TDK)

“Eh, biz de harmanı kurtardık saydık ya kendimizi hayırlısıyla, yarın savuracağız ya tığları, çoluk çocuk yorgun düşmeden, bir cılız oğlakçığımız vardı onu kestik, pişirdik.” (s. 122; 175)

yosun bağlamak: Üzerini yosun kaplamak. (TDK)

“Yalağın yosun bağlamış suyunda elini yüzünü, boynunu boğazını yıkadı; serinliyor muydu, yanık bir toprağa su mu veriyordu bilemedim.” (s. 154)

yön vermek: Yeni bir biçim, yeni bir düzen vermek. (TDK)

“Horon arasında arzulardan, heveslerden dizilmiş halaylar deliceleşti. Ortalarına çıkıveren bir rakkase zilleriyle, tüllerile; başlangıçta uysal, mazlum bir raksa başladı. Göçtü kervan.. diyen ilâhimsi bir nefes rakkasenin raksına yön veriyordu.” (s. 239; 244, 257)

yük olmak: Zahmet ve sıkıntı vermek. (TDK)

“Sanki o iki dervişin de yol sorumlusu olmak kendi ağırlığıma binmiş bir yük oldu adımlarımda...” (s. 104; 106)

yüreği burkulmak: Çok üzülmek, çok acı duymak. (TDK)

“Yüreğim burkula burkula dağarcığımdakileri düşündüm.” (s. 109)

yüreği daralmak: Sıkılmak, bunalmak, içi daralmak. (TDK)

“Yüreğim daralıyordu. Benliğimin beni alaya alışı bile gülünç geldi bana.” (s. 110)

yüreği/içi ezilmek: Üzülmek, acı duymak. (TDK)

“Yüreğim ezildi.” (s. 131)

“Evin büyük oğlunun binbir teşekkür duygusunda biri bile anlaşılmaz sözlerini içim ezile ezile dinledim.” (s. 63)

yüreği kabarmak: İçi sıkıntı ile dolup derin soluk alma gereği duymak. (TDK)

“Böyle sıkıntılı anlarımda yüreğim de kabarıncı daralan ciğerlerime derince nefesler yetiştirebilmek için kaba soluklara binerdim.” (s. 110)

yüreği/içi titremek: Duygulanmak, endişe, korku duymak. (TDK)

“Korktum: ‘Allahım sana sığınıyorum. Allahım sana sığınıyorum! Kötülerden ve özellikle Molla Kaasım’dan koru beni! Koru beni!.. Koru beni!..’ diye titredi yüreğim, gönlümü sarstı.” (s. 217)

“Dervişler arasında ben de vardım, Söz beni de ilgilendiriyordu. Bir uğursuzluk yakıştırlırsa diye içim titrerken, ilk konuşan: ‘Dururlar mı? Gitmişlerdir’ dedi; En eyisi dervişlik.. mal mülk derdini çekmezler hiç değilse.” (s. 135)

yüreği yanmak: Çok acımak. (TDK)

“Yüreğim yana yana: ‘Fakat ben sana nasıl bir iş verebilirim ki?’ dedim; Ben bir yoksul ozanım. Bende ne paraaa ne pul; bende sana bağışlayacak mal mülk de yok.” (s. 179)

yürek paralamak: Çok üzme. (TDK)

“O vakit canhıraş feryâdlar duyuldu; yürek paralayıcı. Yürekler yırtılıyordu; gönül tullenmesi sökülüyordu; ciğer, bedenden koparılıyordu.” (s. 37)

yüz tutmak: (Bir şey, belli bir durum alma yönünde) ilerlemek, bir değişikliğin başlangıcında olmak, (bir şey) olmak üzere bulunmak. (Püsküllüoğlu, 2006: 831)

“Delikanlının sesi ayağı yere basmayan aşıklar gibiydi, kuduza yüz tutmuş köpeklerin bir iki sert konuşmayla savuşup gideceğini sanan şehir çocuklarının saflığındaydı aynı zamanda da.” (s. 39; 115)

yüze çıkmak: Belli olmak, açığa çıkmak, belirtmek. (TDK)

“Göreceksiniz, içinizden birinin dediği gibi suyu tersine akıtmayacağım.. suyun kirlisini bulaşığını yüze çıkaracağım.” (s. 217)

yüzü gülmek: Feraha kavuşmak. (TDK)

“Bu yıl, bir parçacık gülebilecek yüzümüz.” (s. 62; 145, 277)

yüzü kızarmak: Utanmak. (TDK)

“Duymamla içimin ürpermesi bir oldu, yüzüm kızardı farkındayım, gizliliklerimin duyulmasından bir içine çekilmedeyken, duyduklarım yetmiyormuşcasına: ‘Herhalde bize de okuyacaktır, dinleriz’ deyivermesi Küçümencik Derviş’in, aklımı başımdan aldı.” (s. 92; 18, 152, 174, 224)

yüzünü buruşturmak: Yüzüne öfke ve hoşnutsuzluk gösteren bir biçim vermek. (TDK)

“Öyle buruşturdu ki yüzünü Molla Kaasım, benden nefret ettiğini anlamamak için göklerin körlüğü gerekirdi: ‘Benim senden öğrenecek bir nesnem yok.!’ dedi öfkeyle ve tuhaf nefretiyle; Hayır, istemem de!” (s. 204)

yüzüstü bırakmamak: Birini yapayalnız, kimsesiz, kötü bir durumda bırakmamak.

“Eyi.. pekâlâ. Sen yine yok san.. fakat onları yüz üstü bırakma..” (s. 248)

zahmet çekmek: Güçlkle karşılaşmak, sıkıntıya katlanmak. (TDK)

“Bize buyurulan işleri, doğarken dünyaya getirdiğimiz görevimizi yüz akıyla tamamladıysak, orada bütünleşirken zahmet çekmeyiz.. âmenna!” (s. 160)

zaman almak: Sürmek, devam edip zamanı geçirmek. (TDK)

“Köyü, köylüyü bırakıp gittiğim yaşlarda değil idim; dönüşüm bir hayli zaman almıştı ve bu zaman içinde ben duyulmuştum sağda solda..” (s. 183; 274)

zaman tanımak: Bitmeyen bir iş için süreyi uzatmak. (TDK)

“İzin verin, zaman tanıyın, kesmeyin yargılamayı, ispat edeceğim size!” (s. 216)

zarar gelmek: Kötülük gelmek. (TDK)

“Çoban henüz uzakçaydı, fakat oradan benim zararsız biri olduğumu hissetti, sahipsiz kalmış zencirli han kapılarında durup hüznlenen birinden kime ne zarar gelir zâten?” (s. 8)

ziyan etmek: Yersiz, boş yere harcamak. (TDK)

“Belki kalmayabilirdim de. Dileğim yerine getirildiği anda döner, yoluma yürür giderdim.. vakti ziyan etmek ömrü ziyan etmekten başka bir şey değildi benim için.” [s. 267(2); 213]

zorunda kalmak: Kesinlikle yapması gerekmek, yapmaya mecbur olmak. (TDK)

“Evet.. biliyorum, demek zorunda kaldım; Benim boynumu büken de bu ya!” (s. 119; 20, 57, 190, 195, 279)

2.2.2. Güncel Sözlüklerde Bulunmayan Deyimler

Bu başlıkta, çevrim içi *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* ile incelenen diğer deyim sözlüklerinde olmayan fakat deyim olduğu düşünülen söz öbekleri verilmiştir.

ağıra çekmek: Nazlanmak, gönülsüz ve isteksiz davranmak.

“Nazlandığımı sandı. Belki kendimi ağıra çekmek niyetindeyim diye düşündü. ‘Asıl böyle zamanlarda söylemelisin.’ dedi...” (s. 19)

ağzı yüzü buruşmak: İstemediği bir durumla karşılaşmak.

“Haaa... Yaaa.... öyle yaaaa.” dedi ağzı yüzü buruşurken; bir acımsı bakış gözlerini ağırlaştırmıştı; “O da sizin oralıydı öyle yaaa. Hemşehrinizdi.” (s. 9)

aklında tilki gezinmek: Türlü kurnazlıklar düşünmek.

“Sanki aklında gezinen tilkilerin yoluna tuzaklar kurmuştum; sanki hesabına kitabına uymayan davranışlardaydım.” (s. 178)

aklını okumak: Bir kişinin zihninden geçenleri tahmin edebilmek.

“Tanrım, Moğol yoksa aklınızdakileri de mi okur oldu artık?” (s. 43)

alkışı basmak: Çok beğenmek ve çok alkışlamak.

“Ben suçlayacağım, savcıyım. Yunus özünü savunacak. Sizler yargıç yerindesiniz, yargıç olacaksınız, deyince köylüler alkışı bastı.” (s. 194)

bağrını yarmak: İçine işlemek, içine dokunmak.

“Kurdun kuzuyu sevişinde: ‘Lutfen..’ dedi Molla Kaasım yine; bu lutfen deyişleri aslında derimi kazıyor kurt tırnaklarıyla, bağrımı yarıyordu lâkin ne yapabilirdim?” (s. 218)

borcuna yatmak: Borcunu ödemeyi ertelemek.

“Sizin Hancı, borcuna yatanın vergisini veresiye ödeyeceği güne bırakıp, para aldıkça hesabını denk düşürmeyi, vergiyi ayarlamayı, fakat kaçırmamayı, hiç kaçırmamayı, kendince çıkar yol bilmiş, gönlünce kurduğu alver hesabınca yatırmış kelle başı vergisini de.” (s. 11)

can düğümüne vurmak: Bir kimseyi en etkileyici yerinden vurmak.

“Can düğümüne vurmuştu İhtiyar Köylü; ‘Sen bilirsin..’ demesi gönlümün sırça köşkünde tutuşturduğu aleviyle canımı yağmaya vermişti; yağmalanmaya hazır damarlarım alevleniyordu.” (s. 188)

canını yağmaya vermek: Canından geçmek.

“Can düğümüne vurmuştu İhtiyar Köylü; ‘Sen bilirsin..’ demesi gönlümün sırça köşkünde tutuşturduğu aleviyle canımı yağmaya vermişti; yağmalanmaya hazır damarlarım alevleniyordu.” (s. 188)

cebi bakır görmek: Para kazanmak.

“Hancıya han borcunu ancak iş tutup eli ekmek parasına erdiğinde, cebi bakır gördüğünde ödemekte.” (s. 11)

çizgiden çıkmak: Kabul gören bazı durumların dışına çıkmak, haddini aşmak.

“Noksan demiş olabilirdim, yanlış söylemiş olabilirdim, çizgiden çıktığım deyişlerim günâhım sayılırdı; ben dediğime diyeceğime bin pişman iken bunların dilden dile gezişi, Söğüd’de okunuşu, Konya’da bilinişi, Karaman’da söylenişi.. Allahım acaba kimlere, kimlere, ve dahi kimlere noksanı ezberletiyor, yanlış benimsiyor, günahı sevdireyordum..?” (s. 147)

dağa taşa sığmamak: Herhangi bir duyguyu aşırı yoğun şekilde hissetmek.

“O halde devredeceksin..?” deyişi bir dağa taşa sığmaz sevinç rüzgârıydı, esti geldi, yine bana yüklendi. (s. 180)

dili paslanmak: Konuşamaz duruma gelmek.

“Dilim paslanmıştı; gönlümün bulacağı her söze razıydı.” (s. 141; 270)

eli ekmek parasına ermek: Geçimini kendi kazancıyla sağlayacak duruma erişmek.

“Hancıya han borcunu ancak iş tutup eli ekmek parasına erdiğinde, cebi bakır gördüğünde ödemekte.” (s. 11)

elif okumak: Dinî ilimlere vâkıf olmak.

“Ben, Elif okumuş; ben, dört kitabın anlamını kendince çözecek, anlayabilecekler arasına girmiş kişi, oturmuş özümü düşünüyordum, uyku sızmasındayken bile benim için gönderildiği yakıştırmasıyla heyheylendiğim soframın başına gelenlerin merakına kapılıyordum.” (s. 136; 16)

elini ayağını kurutmak: Çaresiz bırakmak.

“Ancak delilerin geri çevirebileceği sözler veriliyordu, fakat aç köylülerin bütün bir yıl çekecekleri ıztırabı düşünmek beni bağlıyordu; elimi ayağımı kurutuyordu: ‘İstemez olur muyum pîrim’ dedim canım yana yana; Üstüne canımı bile veririm.” (s. 273-274)

fırsat tanımak: Bir işin yapılması için imkân sağlamak.

“Anlaşılan bundan sonra izinsiz de konuşmayacağız, dedim can sıkıntısında; gereksiz yere söylenmiş gibiye de aslında önceki sözümün tamamlayıcısı idiler, Molla Kaasım’a fırsat tanıdılar; beni küçülte küçülte: ‘Bu mu idi söyleyeceğiniz? Bu kadarcık mıydı?’ dedi.” (s. 220)

göğü tutmak: Her yeri kaplamak.

“Yürüdükçe ay ışığının, artık bütün göğü tutmuş yolumca yürüyüp hükmeden parlaklığını daha çok hissediyordum; ay ışığı parlaklığına sarınmış bir yürüyüş idi benimki de.” (s. 243)

gök bastırmak: Yağmur şiddetli yağmak, sel götürmek.

“Sel Dervişleri de sürüklemiş götürmüş müdür gerçekten?

-Allah bilir.. Dervişlerin ne ayrıcalığı var ki.. Ansızın bastırdı gök çünkü.” (s. 135)

gönlü yıkılmak: Çok üzölmek.

“Gönlüm yıkılıverdi; gönlümü yıkan, herkesi üzen kaçışım ve herkesi eziyete sokan düşüncesizliğimdi.” [s. 251(2)]

gönlünden gelmek: İçinden gelmek, istemek, arzu etmek.

“Kimsenin iznini veya isteğini beklemeden, gönlümden gelen arzuya tutkun konuştum: ‘Aylardan Ağustos ayıydı...’ dedim ürpertiliydim, sesimde ürperişimin izi kalmış olabilirdi.” (s. 202; 10)

gönlünü burkmak: Üzmek.

“Köylülerin bir ağızdan cevap verişini duydum: ‘Biz Yunus’tan yanayız! Yunus bizden yana!’ deyişleri, tuhaf lâkin doğruydu, gönlümü burktu. Molla Kaasım’ın yenilgiyi sindiremeyişine üzüldüm.” (s. 232)

gönlünü sarsmak: Korku ve endişe duymak.

“Korktum: ‘Allahım sana sığınıyorum. Allahım sana sığınıyorum! Kötülerden ve özellikle Molla Kaasım’dan koru beni! Koru beni!.. Koru beni!..’ diye titredi yüreğim, gönlümü sarstı.” (s. 217)

gönöl gözünü açmak: Kişinin basireti açık olmak.

“Herkesin yüzü göğsüne eğik, oturduğu postun ucundaydı, herkes gönöl gözünü açmış dışı kapamıştı; can kulağı Şeyh Edebâli’nin sesinde.” (s. 160; 222)

gözlerinden taşmak: Bir şeyi çok istediğı gözlerinden belli olmak.

“En yaşlıları babaları imiş.. gönlü zengin, içden insanlar idi; inancı gözlerinden taşanlardan idiler.” (s. 121; 256)

gözlerini eğmek: Onay vermek.

“Olmaz öyle şey! Sabaha neden kalsın? Yargıyı kazanırsa gecikmeden yola çıkar... dinlenecekse yargı sonu dinlensin” çıkışlarına, ne garib, ben de boyun eğdim, İhtiyar Köylü’ye: “Başlat bakalım” dercesine eğdim gözlerimi. (s. 197)

gözünde küçülmek: Değersizleşmek, daha değersiz hâle gelmek.

“Öğünmek, bir tür üstünlük taslamak, büyüklenmek arzusuyla donanıp kasılmak... böylece de şu üç dervişin ve dahî duyan bilen herkesin gözünde küçülmek... bu kadarı olmasa bile buna benzer durumlarda gülünçleşmiş olacaktım.” (s. 79)

harman düşmek: Harman işleriyle uğraşmak.

“Arpa orak bekliyor, burçak dersin olanı yolacak adam aramakta; ürün ortalıkta yok, lâkin harman düşeceksin yine de, harman vakti yaklaştı; adamın nefesi şu sıralarda altın yerine sayılıyor.” (s. 58; 107)

hevesi sönmek: Arzu edilen şeyin gerçekleşmeyeceği düşüncesiyle isteği kalmamak.

“Dervişlik hevesimin sönüşüne sebep bulamadım. Birden gelip, birden geçen heveslere güvenilemezdi.” (s. 105)

heyecanını yitirmek: Coşkusunu arzusunu kaybetmek.

“Olmasaydı, hayat insan ömrünün içinde sürüklendiği usanç verici bir yaşayış biçimi olurdu, heyecanını yitirirdi. Heyecanını yitirmişlerin ise güzelliği kalmaz, tadı ekşir; kokusu kaybolur, rengi uçar... çirkinlik budur aşağı yukarı.” [s. 47(2)]

huzurunu bozmak: Rahatsız etmek, keyfini kaçırmak.

“Neredeyse nefesimi kesecektim gürültüsünden kimse rahatsızlanmasın diye; hele bostan sahibinin huzurunu bozmaktan korkuyordum.” (s. 31; 32)

kabından taşmak: Coşkunlukla yerinde duramamak, bulunduğu yere sığamamak.

“Gelenlerin gelişlerinden gidişlerine hayran gözlerle bakışlarını, başlangıçta köylünün dervişleri gördüğü andaki sevincinden olma bir etkilenişe yorumlamıştım; dervişlerden bereket ve uğur umarak, dervişleri doyurmanın coşkunluğuyla kabından taşan köylünün umutları ve beklentilerindeki içdenlik dervişleri de hayran bırakmıştı...” (s. 123; 127)

kargaşa koparmak: İnsanları ayaklandırmak.

“Anlayamadığı sözlerime, açıklama isteme yerine, kargaşa koparmayı seviyordu; kurdun sisli havayı sevişi gibi.” (s. 229)

kılıf aramak: Gerekçe bulmaya çalışmak.

“Geleceği muhakkaklaşmış akşam sofrası hüsrânını hazırlıyor aklımca, fos çıkacak umutlara kılıflar arıyordum anlatarak, böylece, akşamın utancından kurtulacağımı sanıyordum.” (s. 107)

kuyruğunu çekmek: İlgisini kesmek, başka bir şeye yönelmek.

“Hemen susturdular: Gönülsüz mönülsüz.. pohpohlarsak.. pohpohlayacağız, başka çâremiz mi var?... Kaçması eyiye işaret mi sanki?... Çekiverin kardaşım kuyruğunu, bir başkasını arayalım... Bulamayız, Yunus gibisi var mı?... İstemeyeni de zorla gönderemeyiz ki!..” (s. 250)

lafı yuvarlamak: Açık konuşmamak için kelimeleri tam çıkarmamak, anlaşılmayacak şekilde söylemek.

“Ağzının içinden: ‘Bil...’ dedi, lâfi yuvarladı. Yutkunmuştu.” (s. 179)

nazar eylememek: Allah’ın verdiği nimetlerden yoksun kalmak.

“Bir noksanımız var ki Allah’a karşı, bizlere nazar eylemez oldu. Kurbanı olduğum bizi sınıyor, kötü sınıyor.” (s. 29)

tersliği tutmak: Aksi davranmak.

“Artık namazım ilk molaya kalmıştı. Kervancının bir tersliği tutmazsa ilk molada fazlasıyla kılacaktım.” (s. 276)

üstünlük taslamak: Diğer kişilerden üstün yaradılışlı olduğunu düşünmek, övünmek.

“Öğünmek, bir tür üstünlük taslamak, büyüklenmek arzusuyla donanıp kasılmak... böylece de şu üç dervişin ve dahî duyan bilen herkesin gözünde küçülmek... bu kadarı olmasa bile buna benzer durumlarda gülünçleşmiş olacaktım.” (s. 79)

yarı yolda kalmak: Amaca ulaşamamak.

“Ben, Yunus’un güvenilir kişi olmadığını iddia ediyorum.. iddia da değil, kesinlikle diyorum ki Yunus güvenilirmez kişidir. Onu seçmek yarı yolda kalmaktır, eli boş beklemektir.” (s. 192)

yüreğinden vurmak: Çok etkilemek.

“Kim..? Kim beni bana bırakmayabilir?”

“Önce.. seni Yaradan!” dedi yüreğinden vurdu beni İhtiyar Köylü. (s. 248)

yüreğini acıtmak: Üzölmek, içine batmak.

“Ben gurbet gezerken yapılmış sanırsam..” deyince, Molla Kaasım bütün yol boyu suskunluğunun öcünü alırcasına boşaldı: “Bolluk yıllarındaydı. Sen Urum’dan Şam’a keyfedip gezerken..” deyışı yüreğini acıttı. (s. 182)

zorluk çekmek: Güçlölkle yapmak.

“Ayırdetmekte zorluk çektiğim olaylar... var.” (s. 45; 86)

2.2.3. Güncel Sözlüklerdeki Anlamından Farklı Anlam Kazanmış Deyimler

Romanda, yazarın üslubunun bir sonucu olarak bazı deyimlerin sözlük anlamından uzaklaşarak farklı bir anlam kazandığı görölmüştür. Bu başlık altında, romanda karşılaşılan bu tür deyimlere yer verilmiştir.

ağız açtırmamak: Beslenme ihtiyacını karşılayamamak.

“İki yıldır kuraklık ağız açtırmadı kimseye.” (s. 62)

göz kırpmak: (Vakit) Yaklaşmak.

“Sabahın aydınlığı göz kırpyordu.” (s. 34; 166)

kapı aramak: Yardım istemek için insan arayışına girmek.

“Ağzım, duyuracak kapı ararcasına soruyor, sesim mırıltıdan yükseliyordu yavaş yavaş.” (s. 41)

nefes etmek: Hikmetli söz veya şiir söylemek.

“Her bir alıç kadar nefes edeyim, sır söyleyeyim, bilinmeyeni öğreteyim..?” (s. 273)

ser verip sır vermemek: Bir nişan, iz, belirti olmamak.

“Yağmur gelecek.. artık gelecek. Yazık..” diye mırıldandı Küçümencik Derviş; kaba sakallıyı duymamışcasına: “Gökyüzü ser verip sır vermiyor artık.” dedi. (s. 112)

tersine çevirmek: Bir şeyi aksine çevirmek.

“...suyu bulunmayan akşam sofrası benden beklenmeyebilirdi; su olmazsa sanki orada durulamazdı, gecelenemezdi, hâlâ olmayacak duaların âminindeydim ve sanki Eskişehir ayırımına kadar başka uygun mola yeri yoktu, başka su başları bulunmayacaktı; azığımızda ki yoksulluğun korkusuyla utancıydı beni bana bile gülünçleştiren duygu...düşüncelerimi tersine çeviriyordu.” (s. 111)

yüreği yarılmak: İçi acımak, üzülmek.

“Bana bakarken şaşkınlıktan şaşkınlığa düşürdüğünü gördüğü halde tınmıyordu; utanması kazınmış yüzü bir tuhaf yalvarıcıydı.. gönlümü yaktı, yüreğim yarıldı.” (s. 178)

2.2.4. Yazar Tarafından Yapısı Değiştirilen Deyimler

Bu başlıktaki deyimler, anlam olarak TDK çevrim içi *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* ile diğer deyim sözlüklerindeki anlamlarıyla benzerlik gösterse de yazarın üslubu ve kelime tercihi ile ilgili olarak şekil bakımından farklılık gösteren deyimlerden oluşmaktadır.

ağzının içinde gevelenmek: Açıkça söylememek⁵.

“Yağmur, şu sıra rahmet diye beklenmekte, deyip gevelendim ağzımın içinden; ‘Havayı kırar, serinletir; kuraklığa merhem...’ dememe kalmadı; ‘Şu sıra yağmurun uslusunu bile işe yaramaz ha babam, sen ne merheminden söz edersin?’ dedi susturdu beni.” (s. 54)

⁵ TDK: Ağzında gevelemek.

aklını başına getirmek: Akılsızca davranışlarda bulunmaktan kendini kurtarmak⁶.
“Sevdâlısı kız çekti kolundan durdurdu, susturdu: ‘Deli misin? Sussana!. Moğol’un kulağı duyarsa ne olur, düşün!’ dedi, gencin aklını başına getirdi bir parça.” (s. 254)

aklını başından uçurmak: Bir şey birini düşünemeyecek bir duruma getirmek⁷.
“Bütün tadımı kaçırdığı yetmedi, aklını başından uçurdu. Beni yalnız bıraktı. Afalladım.” (s. 174)

aracılık yapmak: Bir işin çözümünde araya girerek yardım etmek⁸.
“Çevre yanıma bir uğultudur aldı. Kötüleyici seslerin üstüste bindiği bir kara çalar uğultu bana yağıyordu. Molla Kaasım daha, daha, daha dercesine ellerini açmış kışkırtıyor, cılızsız genç uğultunun artışı düzenliyor, gence âşık kız aracılık yapıyordu. Bu kargaşada Molla Kaasım: ‘Kardaşlarım...’ dedi sesinin var gücüyle...” (s. 205)

bağ bostan bozulmak: Mahsulü toplamak⁹.
“Ekinler biçilmiş geçtiğimiz birkaç tarlada; bağ, bostan bozulmuş, ne elde edildiyse ürün adına, toplanılan taşınmış, götürülmüştü.” (s. 102)

bakışlarını dikmek: Dikkatle, gözünü ayırmadan bakmak¹⁰.
“Beni etkilemek isteyen bakışlarını gözlerime dikti.” (s. 177)

başına taç eylemek: Çok değer vermek, ilgi göstermek¹¹.
“Köylülerin seninle idi. Sana güvenini göstermişlerdi, seni başlarına taç eylemeye hazır idiler..” (s. 247)

başından aşağı buzlu sular dökülmek: Üzüntülü veya kötü bir olay karşısında birdenbire büyük bir sıkıntı duymak¹².

⁶ TDK: Aklını başına almak/toplamak/devşirmek.

⁷ TDK: Aklını başından almak.

⁸ TDK: Aracılık etmek.

⁹ TDK: Bağ bozmak.

¹⁰ TDK: Gözünü dikmek.

¹¹ TDK: Başına taç etmek.

“Taşlar yağdı başıma o anda; başımдан aşağıya buzlu sular döküldü ‘Hangi Yunus mu?’ dedim yıkılırcasına.” (s. 283)

bulduğunla/bulduğunla yetinmek: Elde olanları yeterli bulmak, kanaat etmek¹³.

“Sen de fazla aranma gayri, bulduğunla yetinmeye bak. Bulduğunla yetinmek de mutluluktur hay can!” [s. 115(2)]

“Yolcular ile hanlar arasındaki birbirine muhtaç düğümlerin çözümünü ne zaman düşünsem hep bu toprağımsı suskun bakışlar gelir aklıma; insanın bulduğunla yetinmesi gelir; azın çoğa bereketlenmesini de düşünürüm.” (s. 6; 7)

çıkmaza düşmek: Bir iş çözümlenemeyecek, içinden çıkılmayacak bir duruma düşmek¹⁴. (TDK)

“Ben bilemiyorum... Sorsam, sen de yine bilmediğini söyleyeceksin. Eyice çıkmaza düşeceğim.” (s. 176)

gönül razı gelmemek: İstememek¹⁵.

“Eğilmiş, yan dönerek, serptiği, kuşlardan arta kalan ekmek kırıntılarını topluyordu bir bir; serptiği çevrenin dışına da çıktı kalkarak: Karıncalar gelir toplar, yuvalarına götürür diyeceğim demesine de.. gözden kaçanları ayak altında kalacak yine de; emeğin çiğnenmesine gönül razı gelemiyor ki!” (s. 96)

göz hapsinde tutmak: Bakışlarını üzerinden ayırmamak, gözetlemek, hiçbir davranışını gözden kaçırmamak¹⁶.

“Çoban köpeği onlara bu fırsatı vermeyecekti muhakkak; dili bir karış sarkmış soluyuşuyla gözlerini ve kulaklarını dikmiş, keçileri göz hapsinde tutuyordu.” (s. 9)

hasrete bırakmak: Gerektiği anda bir şeyin yokluğunu hissettirmek¹⁷.

¹² TDK: Başından aşağı kaynar sular dökülmek.

¹³ TDK: Oluruyla yetinmek.

¹⁴ TDK: Çıkmaza girmek.

¹⁵ TDK: Gönül razı olmamak.

¹⁶ TDK: Göz hapsine almak.

¹⁷ TDK: Hasret bırakmak.

“Geçen yıllara bakıldığında verimli yıl bile sayılabilecek bu senenin kuraklığını kavuran şu sıcak, o ateş yumağı güneş, Sultan Dağları’nın doruğundan ovaya höykürmüş inen mavi yangın, gölün pusuna rağmen yağmurun damlasını bile hasrete bırakıyordu.” (s. 54)

herkes bir ağız olmak: Söz birliği etmek, anlaşarak bir konuda aynı şeyleri söylemek¹⁸.
“O sözüme herkes bir ağız oldu cevap verdi: Molla Kaasım yok artık! Tutuklandı!.” (s. 252)

iler tutar yeri bulunmamak: Çok dağınık, kötü, bozuk veya berbat bir duruma gelmek¹⁹.

“Doğrusu onca yoldan, yorgunluktan sonra iler tutar yeri bulunmaz bir oyuna katılmanın heveslisi değildim.” (s. 198)

ipini kazığını koparmak: Başboş kalmak²⁰.

“Germiyan topraklarının küçücük ışıkları bulutlu, hep bulutlu. Yakup Beğ’in oğlu Mehmed kendini düşünmede, toprağı kısırlaştırıyor. Bir de, bu Germiyan toprağında ipini, kazığını koparmış Moğollar görmekteyim; eyiye işaret değil.” (s. 162-163)

kafasını gözünü yarmak: Bir işi kötü yapmak, bir işi istenildiği gibi yapmamak²¹.

“Yazık, Molla Kaasım insanın kafasını gözünü yararcasına okudu okuyacağını.” (s. 205)

merakına kapılmak: İlgisini çekmek²².

“Ben, Elif okumuş; ben, dört kitabın anlamını kendince çözecek, anlayabilecekler arasına girmiş kişi, oturmuş özümü düşünüyordum, uyku sızmasındayken bile benim için gönderildiği yakıştırmasıyla heyheylendiğim soframın başına gelenlerin merakına kapılıyordum.” (s. 136)

¹⁸ TDK: Hep bir ağız olmak.

¹⁹ TDK: İler tutar yeri olmamak.

²⁰ TDK: ipini koparmak.

²¹ TDK: Başını gözünü yarmak.

²² TDK: Merakına dokunmak.

sırrına erişememek: Gizli tutulan veya sır durumunda olan bir şeyi anlayamamak, kavrayamamak²³.

“Daha henüz sırrına erişemediğim bir olayı başlatacak kişi olmak dehşetli korkutuyordu beni.” (s. 107)

sözü ağzında komak: Konuşmasına izin vermemek, engellemek²⁴.

“...Bir gök gürültüsü beklenmedik bir güröldeyiş ile geldi duyurdu varlığını, sözümü ağzımda kodu.” (s. 104)

toprağa sağlam basmak: Titiz ve dikkatli davranmak²⁵.

“Salın ağırlığına uygun eğilmişti bedeni, eğrice yürüyordu; fakat salı taşıyan omuzun bindiği ayak toprağa daha bir sağlam basıyordu.” (s. 170)

yer yarılrsa da yerin dibine/yere geçmek: Çok utanmak²⁶.

“Bu defa utanan ben idim. Yer yarılrsa da yerin dibine geçsem.. duygusundaydım.” (s. 147)

“Gurbetteyken bile aramızdaydın, aramızda oldun hep.. Seni uzaklarda bilmedik, dedikçe utancım renk değiştiriyordu, utançtan utanca karılıyordum. Yer yarılrsa da yere girsem duygularında bunalıyordum.” (s. 187)

yol ayırımına varmak: Yolların birbirinden ayrıldığı yere ulaşmak²⁷.

“Akşam esmerliği dağın eteklerine düşüyorken bir köyün yol ayırımına varmışım.” (s. 55)

yoluna düşmek: Yolda karşısına çıkmak²⁸.

“Bundan öncekiler gibi; duvar ören dervişler gibi, çoban, bostan sahibi, yaşlıca balıkçı, Avratlar Pazarı’nın Çedikçi Ahmed Ustası gibi bir takım işaretler özellikle yoluma düşüyordu...” (s. 101)

²³ TDK: Sırma ermek.

²⁴ TDK: Sözü ağzında bırakmak.

²⁵ TDK: Yere sağlam basmak.

²⁶ TDK: Yer yarılıp içine girmek.

²⁷ TDK: Yol ayırımına gelmek.

²⁸ TDK: Yoluna çıkmak.

2.2.5. İkilemelerden Oluşan Deyimler

Romanda karşılaşılan bazı deyimlerin ikilemelerden oluştuğu görülmüştür. Bu başlık altında ikilemelerden oluşan deyimlere örnek verilmiştir. Bu gruptaki ikilemeler, “İkilemeler” başlığına alınmamıştır.

allak bullak olmak: Şaşkına dönmek. (TDK)

“Ne var ki köylülerin sevinişini bile görmezlikten gelen Molla Kaasım allak bullak oldu: ‘Fakat nasıl olur... Ben?’ deyişiyle omuzumu çekmesi bir oldu.” (s. 190)

baş başa bırakmak: Birinin, bir şeyle veya bir kimseyle yalnız kalmasını sağlamak. (TDK)

“Çekileyim ben aradan, çıkayım, başbaşa bırakayım bunları; ne halleri varsa görsünler.” (s. 216)

baş başa kalmak: Biriyle veya bir şeyle yalnız kalmak. (TDK)

“Hattâ birer köşede her birimiz kendi içimizle başbaşa kalıp oturmuş, sıramızı beklerken yorgunluğumuzu atmıştık.” (s. 111; 171, 190)

baş başa vermek: Dayanışmak. (TDK)

“Sırtımdaki terler, sâdece o terler duygularımın dökülüşü oldu. Hemen arkasından gönlüm, yüreğim, aklım... Üçü birden ağladı; başbaşa verdi ağladı.” (s. 7)

dik dik bakmak: Çok sert bir biçimde, sert sert, öfkeli öfkeli bakmak. (TDK)

“Karakoldaydım..” dedi Molla Kaasım; yüzüme dik dik bakıyordu, hasta mıyım değil miyim öğrenme çabasındaydı. “Karakol defteri kapandı artık..” (s. 278)

el ele vermek: Birlikte davranmak, bir konuda birleşmek. (TDK)

“Tek bilebildiğim; aklımın, bilmekliğimin.. yüreğimin ve gönlümün elele verip beni göklerle birlikte dönmeye başlamış yeryüzünün semâ’ına ittikleriydi.” [s. 126; 258(2)]

eli ayağı titremek: Korku, sinir vb. sebeplerle heyecanlanmak. (TDK)

“Haşa!” dedi titredi elim ayağım. Bedenimde hücrelerim depreşivermişti.. (s. 236)

ete kemiğe bürünmek: Canlanmak. (TDK)

“Ya kıyası nasıl yazılırdı sence..?” demeseydi konuşmayacak idim. Deyince cevap verdim... daha kıyası belki şöyle yazılabilir, dedim: “Ete kemiğe büründüm Yunus diye göründüm.” Cevap vermedi yüce şâir, keşki verse idi, konuşsaydı, paylasaydı. (s. 215; 25)

hâl hatır sormak: Bir kimseye 'nasılsınız, ne durumdasınız' anlamında nezaket sorusu yönelmek. (TDK)

“Garib, çok garib.. hal hatır soruyor, sağıyla soluyla dertleşiyordu.” (s. 31)

îçi içine sığmamak: Telaş, sabırsızlık, coşkunluk göstermekten kendini alamamak. (TDK)

“İçim içime sığmadı.” (s. 32)

kem küm etmek: Verecek cevap bulamayıp açık bir anlamı olmayan sözler söylemek. (TDK)

“Ne diyeceğimi şaşırdım, kem küm ettim: Nasıl olur?.. Bir görev, verildi ise..? Başkasına devredilir mi? Belki devredilir; o vakit de beni çağırınlar beklemezler idi, umutlanmazlar idi.. ne bileyim, meselâ o görevi zaten sana verirlerdi.” (s. 179)

kolunu kanadını kırmak: Bir şey yapamayacak duruma gelmek, çaresiz kalmak. (TDK)

“Moğol yaman kırdı kolunu kanadını.” (s. 163; 115)

kul köle olmak: Tam bir doğruluk ve özveri ile bağlanarak bütün isteklerini yerine getirmeye hazır olmak. (TDK)

“Onun ağzıyla lutfedersem bana kul köle olacak görünmesindeydi.” (s. 179)

par par yanmak: Yüksek ateşi olmak; bir yanıp bir sönmek; ıslıl ıslıl parlamak. (TDK)

“Yıldızlar par par yanıyordu; gökyüzüyle yeryüzünün arasında çok yükseklerde uçan ak güvercinler gibiydiler şimdi de; kanat çırpıyorlardı parıltılarında.” (s. 25; 74)

siyim siyim ağlamak: Hafif hafif, ince ince, durmadan gözyaşı dökmek. (TDK)

“Siyim siyim ağlayan kadının nemli sesi: ‘Allahım,. şükür!’ diyor, başka bir söz etmiyordu.” (s. 64)

tel tel dökülmek: Dağılıp gitmek. (TDK)

“Aklım, gözlerimde yaşıyordu.. yüreğim göz pınarlarıma yüklenmişti, kirpiklerimde gönlüm tel tel dökülüyordu.” (s. 40)

yerli yerine oturmak: Uygun düşmek. (TDK)

“Sözler yerli yerine henüz oturmuş değil...” (s. 43)

2.3. İkilemeler

2.3.1. Güncel Sözlüklerde Bulunan İkilemeler

Bu başlıktaki ikilemelerin tespitinde ve anlamlandırılmasında TDK *Güncel Türkçe Sözlük* ve Necmi Akyalçın’ın *Türkçe İkilemeler Sözlüğü* (2007) adlı çalışmasından faydalanılmıştır.

açık seçik: Yeterince belli, gizli ve belirsiz olmayacak bir biçimde; net ve anlaşılır. (TİS)

“Gördüm şeyhim, açık seçik gördüm, gördüm.” (s. 169)

adı sanı: Bir insanın kimliği. (TDK)

“Doğudan batıdan, erden erenden velîler gelmişlerdi; adı sanı bilinen bilinmeyene haber ulaştırdığından geciken de yoktu, gelmeyen de.” (s. 160)

adım adım: Dereceli, yavaş yavaş ilerleme. (TİS)

“Oraya buraya uzanışım adım adım; Rum’dan Şam’a, Şam’dan Konya’ya derken ömür tüketişim gezginlikte, bu yüzden.” (s. 13; 237)

ağır ağır: Ağır bir biçimde, yavaş yavaş. (TİS)

“Az önceki o garip ölümlük, utançlarını kendinde saklayarak ağır ağır uyanıyordu; sanki az önce hepsi ölüydüler... utançlarına dinliyorlardı.” (s. 64; 149, 269)

ağır aksak: Yavaş ve düzensiz bir biçimde. (TİS)

“Osman’ın atını şahlandıırışı ile Bileyici’nin ağır aksak, eğik, ufak tefek, tintin gölgesi gözlerimde değişip durdu; Bileyici’nin gidişi Osman’ın durmadan dört nal tazeleyen deli budak atına dönüştüğünde tuhaflaştı; sanki benim yüreğimde şahlanmıştı Osman’ın atı...” (s. 170)

ahım şahım: Beğenilip değer verilecek nitelikte, güvenilir. (TİS)

“Benim azığımda da, işte öyle, pek ahım şahım bir lokma yoktur, kusura kalma, bir parça kuru soğan, o da, diyorken, henüz o kadarcığından bile emin olmadan, kuşkuya düştüm.” (s. 90)

akıl fikir: Düşünerek anlayabilme yetisi, kavramak; yapılanları algılayıp yorumlayabilme potansiyeli. (TİS)

“Nasıllıgını arıyordu aklım fikrim.” [s. 181(2); 276]

alımlı çalımlı: Fiziksel olarak gösterişli, göze hoş gelecek biçimde. (TİS)

“Alımlı çalımlı bir kızcağızın gözleri zaten cılızımsı gençteydi; oğlan bir elini kaldırırsa kız iki bağıırıyordu...” (s. 197)

alı yeşilli: Kırmızı ve yeşil karışık. (TİS)

“Gittikçe karanlıklaşan, o arada soğumuştu da, üşüyüşümü, deliren ruhumun kabından taşmasına vermiştim; alı yeşilli sancağımsı bez parçalarının gökten yere salına salına indiğini görür gibi oldum.” [s. 127(2); 128, 129]

Bu ikilemenin, romanda şu şekilde kullanıldığı da görölmüştür:

“Bir ara beni göğün katlarına bağlayan alı yeşilli kırmızılı bez şeritlerin daha önce sezdiğim güvenli sarılışının koptuğunu hissettim.” (s. 235; 237, 242)

altı üstü: Hepsi, toplamı, olup olacağı, tamamı. (TİS)

“Zalim Moğol beğlerinin sofrası değil ya, altı üstü bir miskin Yunus sofrasıdır işte, söylersen susarlar.” (s. 110; 195)

ana ata: Soyundan gelinen insanlar. (TİS)

“Buhara’dan, Yesi’den, Merv’den gelen zenaat ehli alpler, erenler el veriyor güçlendiriyor Dede’yi. Gördüğüme göre şimdilerde o yörenin tekfurunun kızını sağaltmaya çalışıyor; tekfur kızı sıracalı, eline yüzüne bakılmaz, anası atası evden atmışlar, ölsün diye kıra bırakmışlar.” (s. 162; 182)

aramak sormak: Birisini veya bir şeyleri aramak ve ararken karşılaşılan insanlara sormak; bilgi alarak aramak. (TİS)

“Molla Kaasım ibret arar sorarken beni benimle vurmaya yakalamanın zevkini kaçırmadı.” (s. 212; 90)

arpa buğday: Buğdaygillerden olan arpa, buğday, yulaf, çavdar ve benzeri tahıllar. (TİS)

“Doğrusu Hacı Bektaş Dergâhı’nda arpa buğday deniz derya, gelenler taşıracak” diyene, yanındaki: “Olsun, kardaşım olsun, dolsun taşsın.. baari Dergâh’ta bulunsun, hepimizin umut kapısıdır.. bilmez misin taa nerelerden gelir isterler, geri döndürülmezler!” dedi susturdu. (s. 267)

aşağı yukarı: Yaklaşık olarak, tahminen, takriben. (TDK)

“Heyecanımı yitirmişlerin ise güzelliği kalmaz, tadı ekşir; kokusu kaybolur, rengi uçar... çirkinlik budur aşağı yukarı.” (s. 47)

ayrı ayrı: Farklı farklı, çeşitli; birbirinden ayrı olarak. (TİS)

“Her bir parçayı ayrı ayrı öptü, ayrı ayrı alına götürdü; ekiminden biçimine, pişirime emeği geçmiş onca insanın alinterine duyduğu saygının azizleştirilmesindeydi...” [s. 66(2); 167, 258, 260]

az biraz: Az buçuk. (TİS)

“Yâni sebep o sebep de, görünürü az biraz başkaca.” (s.11; 166)

bağ bahçe: Üzüm, sebze, meyve ve çeşitli gül, çiçek ve benzeri bitkilerin yetiştirildiği toprak parçası. (TİS)

“Belki bağda bahçede üzüme, güz bostanlarına yarayacaktı; onları da toprakta bırakmadı.” (s. 133)

bağıra çağıra: Yüksek sesler çıkararak konuşmak, çığırmaq, haykırmak. (TİS)

“Daha ben bu düşüncemde iken bağıra çağıra gelen ses susuverdi, sessizlik başladı.” (s. 153; 106, 192)

bağlık bahçelik: Bağ ve bahçe yerleri; bakımlı ve üzerinde üzüm, meyve sebze gibi bitkilerin yetiştiği verimli yerler. (TİS)

“Bir yamaçta, ulu bir ceviz ağacının altında oturuyordum. Arkamda, yamaç tepeye doğru bağlık bahçelikti.” (s. 202)

basamak basamak: Yavaş yavaş, adım adım. (TİS)

“O halka iniyor bu merdivenden basamak basamak; ben aynı merdiveni çıkıyorum.” (s. 23)

başlı başına: Diğer şeylerden ayrı olacak biçimde. (TİS)

“Kötü söylenmiş bir Türkçeyi dinlemek başlıbaşına bir işkenceydi; konuşana sevimsizleştiriyor, duyana acı çektiriyordu.” (s. 39; 211)

belli belirsiz: Az çok belli olan, belirsiz; net olmayan. (TİS)

“Serinlemiş, ısınması soğumakta bir esinti belli belirsiz, yolumuzdan esti geldi.” (s. 98; 153)

beş altı: Beş altı tane kadar olan, fazla olmayan. (TİS)

“Geceyi pazaryerinde geçirmeye karar verdiğimde kasabanın günbatımından gelen yoldan beş altı develik bir kervan göründü.” (s. 266; 267)

beş on: Beş ile on arası; beşten az ondan çok olmayan. (TİS)

“Yine de çok iyi tanıdığı bir yüze bakar gibi bakıyordu; bu garib, bencileyin yüzü beş on kere değil bin kerre görmüşcesine yakın bakıyordu.” (s. 22)

bezgin bezgin: İsteksiz ve yılgın bir biçimde. (TİS)

“Lüleden akan serçe parmağımdan da yufka bir su ipliği, dibinde su çıkanlarının oynadığı yosunlu yalağa bezgin bezgin dökülüyordu.” (s. 140)

bile bile: Bildiği hâlde, bilerek, isteyerek; bir şeyin ayırdını ve özelliğini bilerek. (TİS)

“Bunu bile bile haykırışım aslında güçsüzlüğümden idi; çaresizliğin hıçkıramayışı haykırışa dönmüştü.” (s. 42; 13, 55, 56, 102, 119,158)

bilerek bilmeyerek: Bilgisi, bilinci, yargılama gücü olarak ya da olmayarak; tam ayırdında olmaksızın. (TİS)

“Benim rahatlamam ise daha bir güvenli konuşmama sebep oldu: ‘Neden okuduklarınızı veya duyduklarınızı sizin istediğiniz biçimlere sokuyor, öyle yorumluyorsunuz?’ dedim tatlılıkla; Neden bilerek bilmeyerek çarpıtlıyorsunuz?” (s. 208)

bilmiş bilmiş: Her şeyi biliyormuş gibi, bilgiçlik taslayarak ve ukalaca. (TİS)

“Dergâha!. dedi bilmiş bilmiş, tamamlamama fırsat vermedi; zâten söylemeyecektim gideceğim yeri.” (s. 263)

binde bir: Nadir olan, az bulunan. (TDK)

“Allahuekber..” deyişimin kâinatın derinliklerine doğru fırlayışını hissediyordum, zaptedilmesi imkânsız yükselişini dinledim bir saniyenin binde biri kadar; sonra ben, kendim o yükselişe katıldım. (s. 27)

bir bir: Tek tek, birer birer. (TİS)

“O da gördüklerini desin bir bir. Hepimizin bildiğini, sezdiğini, sezinlediğini, hissettiğini bir de Karaca Ahmed’den dinleyelim..” (s. 161; 96, 111)

bir iki: Bir iki defa, birden az ikiden çok olmayacak biçimde. (TİS)

“Hattâ cimrice bir düzenin kilitlenişini sezebilirdiniz bir iki saat içinde.” [s. 57; 28, 39, 72, 95, 114, 199, 229(2), 251]

birer birer: Teker teker; sırasıyla. (TİS)

“Sorular gönüle ağırlık taşları, yüreğe birer birer düşerek çoğalan dirhemlerdir.” (s. 15; 40, 55, 68, 69)

birer ikişer: Tek ya da birkaçı birlikte olarak. (TİS)

“Çoktandır yüzlerini görmediğim, özlediğim köylüler.. birer ikişer karşıladı, yoluma çıktılar.” (s. 182; 122, 210, 278)

birinden biri: Biri veya diğeri, ikisinden biri. (TİS)

“Öyle bir yerde ve durumda çalışıyorlardı ki birinden biri dengesinden olsa, bir yanlış harekete kalkışsa en azından ikisi hattâ üçü birden aşağıya, eski göçüğün kaymış topraklarına doğru yuvarlanabilirlerdi.” (s. 75)

boğuk boğuk: Kısılmış bir sesle, kısık kısık. (TİS)

“Bir baykuş, hangi damın ucundaysa, bacasındaysa öttü boğuk boğuk.” (s. 231)

borç harç: Herhangi bir kaynağa veya merkeze ödenmesi gereken para. (TİS)

“Borcu harcı var mıydı?..” (s. 10)

boydan boya: Bir uçtan öbür uca, tamamen. (TİS)

“Varlığımı düşündüğümde: ‘Hangi varlığım?’ dedim aklımdan geçenlere öfkelenerek; İçimde boydan boya günah yüklü bir Yunus var bre!” (s. 235)

boyun boğaz: Vücudun başla omuz arasında kalan kısımları. (TİS)

“Yalağın yosun bağlamış suyunda elini yüzünü, boynunu boğazını yıkadı; serinliyor muydu, yanık bir toprağa su mu veriyordu bilemedim.” (s. 154)

bölük pörçük: Karmaşık, birbiriyle bağlantısı olmayan, parçalara ayrılmış biçimde. (TİS)

“Aslında benden çok İhtiyar Köylü kahrolmuştu. Bana o andaki bakışını unutamam: ‘Ne söyler bu adam?.. Yunus..?’ deyişi, soruşu da bakışları gibi bölük pörçüktü.” (s. 193; 62)

buram buram: Pek çok, fazlaca. (TİS)

“Görüyor ve dinliyorken kanat çırpışlarının kabarttığı sabah tazelenmesinin kokuları buram buram uçuşlara karıştı.” (s. 34; 239)

büklüm büklüm: Kıvrımlar biçiminde, kıvrılmış olarak. (TİS)

“Molla Kaasım çarpıldı; zor görünür çizgilerde saydamlaşmış uzun ince bedeni büklüm büklümdü: ‘Olamaz!’ diye haykırdı yeşilce ve sarıca; yeşilin, sarının sonbahar dökülüşünde: ‘İmkânsız bu!’ dedi, uğundu.” (s. 231)

bütün bütüne: Tamamıyla, eksiksiz; hepsi. (TİS)

“Bu bana göre bir kabul ediş değildi; gönlüm hoş görüyor, yüreğim bütün bütüne kaçmıyor, aklım yadırgamıyor gibiydi pek.. fakat ben, bencileyin bağı taşı gözü yaşlı garîb insan bu yolda gidersem aklım yadırgayacaktı, gönlüm hoş görmeyecekti, yüreğim kaçacaktı; ben, benimsemeyecektim!” (s. 119)

canlı cansız: Diri, yaşayan ve yaşamayan her nesne. (TİS)

“Bütün çevremde, insanları silmişti görüşüm, Yaradan’ın yarattığı cümle canlı cansız alabildiğine genişlemişti, alabildiğine yaygındı.” (s. 221; 133)

çağıl çağıl: Çağıldayarak akan su sesini karşılamak için kullanılan yansıma sözcük. (TİS)

“Benim sesim bu!” dedim, binlerce erkeğin gür sesinden çağıl çağıl çağlayan ilâhiye daldım dağlarla taşlarla. (s. 221)

çatır çatır: Çatır sesi çıkararak. (TDK)

“Şimşeklerle çatır çatır yarılmış kara bulutları gördüm tepemde.” (s. 132)

çayır çimen: Üzeri otluk ve yeşillik düz alanlar. (TİS)

“Gönlüm çayırı çimeni çekiyordu basmak üzere; yüreğim göğün tavanını arıyordu üstünde. Aklım dört duvar arasına sığamamanın bunalışındaydı.” (s. 266)

çın çın: Sürekli ve keskin biçimde ses yankıları çıkarmak. (TİS)

“Sesi görmek arzusuyla dönüyorken çın çın vuran bir kahkaha ile o söz bir kere daha tekrarlandı: Yaradılanı hoş gör Yaradan’dan ötürü!” (s. 42; 152, 154)

çizgi çizgi: Çizgi biçiminde, hat gibi olan. (TİS)

“Çıraların isleri alevlerinin ucunda çizgi çizgiydi, tütüşleri titrekçe dağılıyordu, gecenin bir yerlerine yapışıyor, orada kuruyor, ince sürmeler misâli, geceye döküyorlardı ve ışıkların ötesinde geceyi biraz daha karartıyorlardı.” (s. 231)

çoluk çocuk: Çocuklarla birlikte tüm aile. (TİS)

“Eh, biz de harmanı kurtardık saydık ya kendimizi hayırlısıyla, yarın savuracağız ya tığları, çoluk çocuk yorgun düşmeden, bir cılız oğlakçığımız vardı onu kestik, pişirdik.” (s. 122; 264)

çürük çarık: Sağlam ve dayanıklı olmayan. (TİS)

“Yazmanın yamalarını, çürüğünü çarığını gösterdi gözümüze.” (s. 168)

dağ bayır: Rastgele, her yer; kırsal kesimdeki araziler. (TİS)

“Hacı Bektaş Veli’nin kapısına varacağım.. büyüktür, büyüklüğünü gösterir; cömerttir, cömertliğini açar. Bu yılı kurtarırsak seneye Allah kerimdir. Ot biçer dağdan bayırdan, filleri doyurabilirsiniz.” (s. 255)

dağ taş: Yaşanılan coğrafyanın her yanı, çevre; engebeli arazi. (TİS)

“Dağ taş Allah için inildemekte.. duymuyorsun demek.. yazık! Bin kerre yazık, heyvaah ki sağır kulaklara yazık!” [s. 221(3); 126(2), 180, 220]

dal budak: Ağacın gövdesine bağlı kolları; dal olacak filiz²⁹.

²⁹ *Türkçe İkilemeler Sözlüğü*’nde bu ikileme için “Genişlemek, her yana yayılmak” anlamı verilmiştir.

“Salkımsöğüdün güçsüz, cılız dalına budağına, daha önce yapracıklarını kemirmiş kurtçuklar yuvalanmış, keselerini örmüştü.. mantarlaşmış bir görünüş.” (s. 139)

dalgın dalgın: Düşünceli düşünceli, çevresinde olup bitenlerin pek fazla ayırında olmadan. (TİS)

“Küçümencik Derviş, ikimizin arasına oturabilmesini ister ve sağlar bir yer değiştirmede kıpırdamıştı: ‘Dalgın dalgın yürüyordu’ dedi, çenesiyle beni gösterdi; Şimdiye kadar duymadığım, işitmediğim bir şiir mırıldanıyordu.” (s. 91-92)

dallanmak budaklanmak: Büyüyüp karmaşık bir duruma gelmek; herkesin duyacağı bir biçimde ortalığa yayılmak. (TİS)

“Sevgi, denizlenen sevgi bizim dâvâmızın kaynağıdır. Tohum sevgide yeşerirse dallanır budaklanır.” (s. 168)

derinden derine: İçten içe, içten gelerek. (TİS)

“Ben ‘Âmiin’ deyip elimi yüzüme sürdüğümde onlar da derinden derine: ‘Âaamiiiiin!’ deyip el sürdüler, sofraya hazırlandılar: ‘Bismillâhirrahmânirrahîm’ deyişleri kulağımda derinleşti, derinleşti, derinleşti.” (s. 120)

derlenip toparlanmak: Ortalıkta ne varsa toplayıp bir yerlere gitmeye hazır duruma gelmek anlamında. (TİS)

“Derlenip toparlanamıyordum; köylüler, köylülerim derken kaçırdığım bir koca dünyanın eksikliği durmadan gözümde büyüyordu.” (s. 276)

didik didik: Didiklenmiş, karışmış durumda. (TİS)

“O sesler, o görüntüler hayaletler gibi, hayalet çıgıkları hâlinde beynime üşüştüler, yüklendiler, didik didik ettiler beynimi.” (s. 282)

dil dışı: Konuşamamak, tutulup kalmak. (TİS)

“Hem bu iki dervişe, kimliğimi bildirir beyiti bağıra çağıra okumak geliyor içimden; yüreğimden adım duyurmak için delicesine istekler taşıyordu; hem de bilinmezliği sevmeye yatkın gönlüm dilimi dışımı kilitliyor, adım söyletmiyordu.” (s. 106)

dilden dile: Herkesin dilinde olmak; herkesçe konuşulmak, duyanların başkalarına anlatması biçiminde konunun yayılması. (TİS)

“Noksan demiş olabilirdim, yanlış söylemiş olabilirdim, çizgiden çıktığım deyişlerim günâhım sayılırdı; ben dediğime diyeceğime bin pişman iken bunların dilden dile gezişi, Söğüd’de okunuşu, Konya’da bilinişi, Karaman’da söylenişi.. Allahım acaba kimlere, kimlere, ve dahi kimlere noksanı ezberletiyor, yanlış benimsiyor, günahı sevdireyordum..?” (s. 147)

diş diş: Tane tane, tek tek; birer birer ayrılmış biçimde. (TİS)

“Çok kötü bir Türkçesi vardı, kulağıma testere ağzında diş diş saplandı, köpeğimsi havlayışlardaydı, öylesine çemkirdi.” (s. 39)

diyar diyar: Ülke ülke, yer yer. (TİS)

“Uğruna diyar diyar dolanışım; yeri gelince gurbetçi hanlarında, yeri geldiğinde bir gönül evi tekkesinde; ya bir aşiretin kara kıl çadırında, ya yerleşik bir köyün mescidine bitişik odacıkta yatıp kalkışım.” (s. 13)

dizi dizi: Sıra sıra dizilmiş biçimde. (TİS)

“Ölüm bir güzel turna kuşudur, uçar gider dizi dizi.” (s. 7)

doğma büyüme: Başlangıçtan beri, aynı yerde doğup büyüme, yaşama durumu. (TİS)

“Doğma büyüme buralı da değil. Senin Söğüt’te doğduğuna bakma..” (s. 151)

doğru dürüst: Tam anlamıyla, doğru bir biçimde ve olduğu gibi. (TİS)

“Sıkıntı gırtlığa kadar gelmiş dayanmış iken rençber takımı, ne kadar varlıklı olursan ol, gülüp oynama şöyle dursun doğru dürüst göz açmaya, çene çalmaya güç bulamıyordu da yetiremiyordu da.” (s. 58; 180, 181, 200)

doğrudan doğruya: Direkt ve dolaysız olarak. (TİS)

“Buyursanıza erenler.. hani aç idik?” dedim; bir hayli yükselmiş başımı kaldırarak gözlerine bakabiliyordum artık, doğrudan doğruya gözlerine: “Haydi buyurun!” (s. 123)

dolmak taşmak: Gereğinden çok olmak, artmak; kapasitenin üzerinde olmak. Aşırı dolup dışarıya taşmak. (TİS)

“Doğrusu Hacı Bektaş Dergâhı’nda arpa buğday deniz derya, gelenler taşıracak” diyene, yanındaki: “Olsun, kardaşım olsun, dolsun taşsın.. baari Dergâh’ta bulunsun, hepimizin umut kapısıdır.. bilmez misin taa nerelerden gelir isterler, geri döndürülmezler!” dedi susturdu. (s. 267)

durup dinlenmemek: Aralıksız bir biçimde, sürekli dinlenmeksizin. (TİS)

“Bir su dolabı gibi inildemesi insanın düşüncelerinde, öyleyken, bahçeleri yeşertmek için durmadan dönmesi, durup dinlenmeden.. sorsam, ne der idi acaba?” (s. 259; 189)

durup dururken: Beklenmedik bir anda, beklenmedik bir biçimde, ansızın, birdenbire. (TİS)

“Gönlümde şahlanan atın zaptedilmezliği beni susattı, durup dururken susamak tuhaftı.” (s. 170; 192)

duyup işitmek: Duymak, kulaklarıyla tanık olmak, işitmek. (TİS)

“Yoksa duyup işittiklerim benim öz düşüncelerim.. miydi?” (s. 265)

dürüp bükmek: Bükülebilir, katlanabilir bir nesneyi kıvrırmak, düllemek, bükerek rulo biçiminde sarmak. (TİS)

“Kalan ekmeğin yarısını, çökeleğin, soğanın yarısıyla birlikte muska biçimi dürüp büktüm, Osman’a uzattım.” (s. 152)

düşünceli düşünceli: Düşüncelere dalarak, dalgın dalgın. (TİS)

“Osman Yiğit ağzındakilerin lezzetini sindirince, düşünceli düşünceli: ‘Öyle ise o yanlarda hayır yok’ dedi tatsızca; O yanlar tükenmiş.” (s. 149)

düşüp bayılmak: Kendinden geçerek yere yığılmak. (TİS)

“Yan bölmede kadın bayılmıştı herhalde, bir ara, düşüp bayılan bir kadının boğazında düğümlenmiş hıçkırışını duyduğumu sanmıştım.” (s. 62)

edepli edepli: Terbiyeli bir biçimde, uslu uslu. (TİS)

“Molla Kaasım o tersleniş karşısında özür diledi, edepli edepli selâm verdi.” (s. 277)

eğilip bükülmek: Belli aralıklarla yere doğru eğilip sonra ayağa kalkmak, tekrar yana doğru eğilmek eylemlerini anlatır. (TİS)

“Bir ince uzun boy, çok kolay eğilip bükülebilen hayal gibi çizgileriyle çıkmıştı karşıma, yolumu kesmişti, yürümemi durdurmuştu.” (s. 174; 140)

eğmek bükmek: Bir nesneyi esneterek büküp kıvrırmak. (TİS)

“Kürsü, güçtür, güç sahibi olmaktır, iktidar diyelim. O yanında oturuyorsanız öyle konuşursunuz, sizin gibi. Yazılanları çarpıtır, düşünceleri eğer bükür, duyguları ezebilirsiniz.” (s. 220)

eğri doğru: Düz olmayan.

“Az ilerimde kervanın develerini eğri doğru dağların çizgilerinde uzamış yatmış; fakat hayâletimsi görüyordum.” (s. 275)

el ayak: Kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan bölümü ile bacakların yere basan bölümü ile yürümeyi ve iş yapmayı sağlayan organlar. (TİS)

“Sora cevaplaya, cevaplariken belirli belirsiz yargılara vara varmaya kasabaya ulaştım. Ancak ilk önüme çıkan mescidin odasına vardığımda ölesiye yorgunluğum elimi ayağımı bağladı.” (s. 244; 236, 274)

el yüz: Eller, yüz, kollar ve vücudun bu organlara yakın yerleri. (TİS)

“İlğın ötesinde bir ısınma, buna da şükür; abdest alabilirdim, elimi yüzümü yıkayabilirdim, içebilirdim.” (s. 141; 154, 245)

enine boyuna: Her yönüyle, tüm ayrıntısıyla; bütün özellikleriyle. (TİS)

“Döndüğümde yedi sekiz çıranın isli ışığı arkamda kalmıştı; gölgemsi islenmelerde bütün ışıklar, benim de gölgemi enine boyuna yayarak Molla Kaasım’ın üstüne düşürmüşlerdi; gölgemin örttüğü Kaasım’ı tanıdım o bakışında; varıyla yoğunla tanıdım...” (s. 234)

eski yeni: Kullanılmamış, oluşumun üzerinden fazla zaman geçmemiş, yeni ile çoktan beri var ve kullanılır olan, eski. (TİS)

“Birden evinde gecelediğim köylünün oğlu ile gelini geldi aklıma. On gönlük mühlet isteyişi Moğol kolcularından; on gün içinde harmanı kaldırdığında götürüp teslim edeceği eski yeni borçlarına umutlanmak.” (s. 131)

eş dost: Çok yakın kimseler, tanıdıklar; arkadaş. (TİS)

“Tanıdıklara, eşe dosta selâm ve iyi haberler götürmemi söylemekle yetindi.” (s. 24)

ev ocak: Aile, yuva ve içinde yaşayan o eve ait insanlar. (TİS)

“Geçen sabah daha ortalık aydınlanmadan evinden ocağından, sıcacık yatağından; yoksul da olsa o kendi bedeninin ısıttığı sıcak yatak, huzur içinde düş görebildikleri tek sığınaklarıydı sevdalarının; oradan koparılıp götürülmek için kapısı zorlanan köylü yiğidini hatırlamıştım...” (s. 104; 62)

ezile büzüle: Güç bir duruma düştüğü için ürkmek sıkılmak, utanarak çekingen davranmak. (TİS)

“Estağfirullah.. biz, oğul biz buyuracak insanlardan değiliz!” dedi ezile büzüle; “Biz ancak niyaz ederiz; niyazımıza geleni seçkin kişi biliriz.” (s. 246; 175)

fısıl fısıl: Fısıltı hâlinde, fısıldayarak, alçak sesle; fıs fıs. (TDK)

“...gençten karısının fısıl fısıl yalvarışlarını duyar gibi oldum.” (s. 104; 59, 224, 254)

geçip gitmek: Bir yeri terk edip, bırakıp bir başka yere doğru gitmek. (TİS)

“Bütün gün, özellikle öğleden sonra, ikindi üstü büsbütün bastırarak kararan hava; kimi yakın, kimi uzak şimşeklerle bazen gürlemiş, bazen gürlemeden geçip giderek huzursuzluğunu eksik etmemişti üstümüzden.” [s. 107; 66, 173(2)]

geçmek gitmek: Bir yerden ayrılıp uzaklaşarak bir başka yere doğru gitmek. (TİS)

“Geceyi onlarla birlikte geçirmeyi düşündüm. Ertesi sabah pazar kurulduğunda geçer giderdim Dergâha.” (s. 266)

gelen geçen: Bir yere uğrayıp oradan geçen kişi veya kişiler. (TİS)

“Biri boz tarlaları yeşertip gelene geçene doyumluk olsun diye, serinlik vermesi düşüncesinde en azından, sebze, bostan yetiştiriyor; öteki suyun bereketini açlığın giderilmesi yönünde ağlara dolduruyor, insanlara taşıyordu.” (s. 51; 88)

gelen giden: Bir yerden gelip başka bir yere uğrayan kimseler. (TİS)

“Namazımı kılıncaya kadar gelen giden olmadı.” (s. 141)

gelip çatmak: Çok yaklaşmak, iyicene yaklaşmak, sürecin başlaması; yapılacak bir işin başlangıç zamanının gelmiş olması. (TİS)

“Gelgelelim o kestirişin uyanışı, herhalde dehşetli bir acıkmaya açılmıştı ki açlığına sabredememiş çocuklar misâli gülücüklerde döndü bana baktı; mazlum mazlum ve uykuluca vaktin gelip çattığını hatırlattı.” (s. 112)

gelip geçmek: Bir yere uğrayıp oradan geçmek; yürümek. (TİS)

“Bu yüzden birilerinin gelip geçerek adımlarıyla veya varlıklarının gölgesiyle o bütünlenmeyi bozması huzurumu kaçırdı.” (s. 141; 121, 211, 231, 278)

gelip gelip (gitmek): Bir yere çok sık uğramak, sürekli ve sık aralıklarla gelmek. (TİS)

“Kesin bir duygu olmamakla beraber, o tarafta, içinde su var veya yok, bir kuyu bulunabileceği hissi gelip gelip gidiyordu gönlüme.” (s. 31)

gelmek çatmak: Beklenen bir anın artık tam yakınlaşması, vaktinin gelmiş olması. (TİS)

“Ve.. sonunda geldi çattı vakit; bana acımadı!” (s. 111; 131)

gelmek geçmek: Bir şey, bir yerden geçmek gitmek.

“Esinti, bir serince esintiydi işte, geldi geçti zâten o da.” (s. 98; 141, 163, 211, 244, 246)

gezip dolaşmak: Hoşça vakit geçirmek veya çevreyi tanımak amacıyla bir yerlerde gezmek. (TİS)

“Bizim gibiler Edebâli Tekkesi’nde ancak yârenliklerin kapı dibi dinleyicisi oluruz olsak olsak; hizmet gerekirse hemen koşmak için hazır bekleyenlerdenizdir, gördüklerimiz kârımızdır, öğrendiklerimiz yarınımızdır; öyle biliriz ve dahî bildiklerimizi de gezip dolaştığımız her yerde söyler, dinletiriz; yayarız.” (s. 159-160)

gezmek dolaşmak: Hoşça zaman geçirmek, istenilen yerlerde gönlünce gezinmek. (TİS)

“Bizim gibi ülkeyi sıkça gezer dolaşır insanların, eğer bir de bencileyin, doğduğu yerden ayrılışı epeyce uzamış ise ilk arayacakları yer gurbetçi hanlarıdır.” (s. 6)

gide gele: Bir yere çok fazla ve sürekli olarak gidip gelerek, uğrayarak. (TİS)

“Şu tekne, bir de ben; birlikte büyüdüğümüz gölün üstünde gide gele.” (s. 49)

gidip gelen: Gitme ve gelme işini yapan. (TİS)

“Bir an bana öyle geldi ki bu sezinleyişim, gece, yatsı namazının sonsuzluğa gidip gelen lezzetiyle yenilenen bedenimde ezanlara doyamamış hücrelerimin çıkışıdır!” (s. 30)

gidip gelmek: Sürekli gitme gelme işini yaparak, sürekli olarak bir yere uğrayarak. (TİS)

“Ben bir gidip geleyim. Köy şuracıkta...” (s. 29; 146, 169)

giyim kuşam: Giysi ve takı türünden eşyanın tümü. (TİS)

“Belki giyimim kuşamımdan zararsızlığımı anladı Çoban; köpeğini çağırdı.” [s. 8(2)]

gizli saklı: Başkalarının haberi olmadan, gizliden gizliye, hiç kimseye belli etmeden ve duyurtmadan. (TİS)

“Huzur, gizli saklı gelişle bedenimi sarıyordu; içime işliyordu.” (s. 270)

gizliden gizliye: Kimsenin haberi olmadan, duyurtmadan, sinsice. (TİS)

“Köyü, köylüyü bırakıp gittiğim yaşlarda değil idim; dönüşüm bir hayli zaman almıştı ve bu zaman içinde ben duyulmuştum sağda solda.. artık bunu biliyordum; övünmek,

övülmek, beğenilmek duygularının benlikleşmesini de yaşatsa bana, bu adımın duyuluşunun etkileri, gizliden gizliye hoşuma gidiyordu.” (s. 183)

gönülsüz gönülsüz: İsteksiz bir biçimde. (TİS)

“Gönülsüz gönülsüz baktım.” (s. 229)

gören eden: Görüp ilgilenen; sahip çıkan. (TİS)

“Gören eden oldu mu? Gelse de sabah serinliğinde yola koyulsak!.” (s. 275)

güle güle: Gülerek. (TDK)

“Beni bana hatırlatmak istercesine söylemiş iken ilkin, yenileyip, alay edercesine kahkahalarda güle güle bir daha söylemesinden dehşete düşmem bir anda dondurdu bedenimi.” (s. 42)

gülüp oynamak: Neşeli bir biçimde tasa ve kaygıdan uzak olarak eğlenip vakit geçirmek. (TİS)

“Sıkıntı gırtlığa kadar gelmiş dayanmış iken rençber takımı, ne kadar varlıklı olursan ol, gülüp oynama şöyle dursun doğru dürüst göz açmaya, çene çalmaya güç bulamıyordu da yetiremiyordu da.” (s. 58)

gülüş oynaş: Mutlu, keyifli ve neşeli bir biçimde oynaşmak. (TİS)

“Çocukların, taşkın olmamakla beraber, gülüş oynaş sesleri araba tıkırtısını bastırıyordu.” (s. 150-151)

günah sevap: Tanrı’nın karşısında suç sayılacak ya da tam tersi ödüllendirilecek özellikteki iyi şeyler anlamında. (TİS)

“Ya seçilen kişi olmak..? Seçilenin seçenlere lâıyk olması, ihanet etmemesi.. seçilen kişinin seçenlerin günahını sevabını yaşamak mecburiyeti..? Düşünebiliyor musunuz ne büyük yükür bu, bu yüke lâıyk olabilmek için yaşamak da güzeldir, lâkin zordur; çok zordur.” (s. 188)

halka halka: Halkalardan oluşın, çember biçiminde olan. (TİS)

“Ayn parıldayan yüzünde gümüşsü ışıklar, sanki buğulanıyordu; ay ışığının buğusu halka halka mavilere dağılıyordu.” (s. 81)

hanım hanımcık: Bir kadına veya kıza yaraşır davranışta, görgülü ve terbiyeli. (TİS)
“Öylesine bir hayale dikilmiş gözlerim beynimde ateş alev yandığında: ‘Cennette hanım hanımcık hûriler değil, Cehennemden kurtulmuş işvebâz rakkaselerin göz süzüp gerdan kırdığı geceler!’ deyiverdim.” (s. 239)

hele hele: Söylenen sözü pekiştirmek için kullanılan bir söz. (TDK)

“Daha bir güldü Molla Kaasım. İyice hoşlanmıştı: ‘Hele helee!’ dedi; Hele hele.. Belki buğdayla ilgili düşünceleri vardır..” [s. 277(2)]

hemen hemen: Neredeyse; yaklaşık olarak. (TİS)

“Böyle düşünmeme rağmen beni ben bilip soframda doymak, bir akşam yemeğinde benim aşımından tatmak dileğindeki şu iki dervişe sunacak hemen hemen hiçbir yiyeceğimin bulunmaması bana utanç oluyordu.” [s. 109(2)]

hesap kitap: Bir şeyleri hesaplamak, bir konuyu inceden inceye düşünmek. (TİS)

“Sanki aklında gezinen tilkilerin yoluna tuzaklar kurmuştum; sanki hesabına kitabına uymayan davranışlardaydım.” (s. 178)

ışık ıldırık: Aydınlık. (TİS)

“Elinde ışık ıldırık da yoktu.. öylece düştü önüme, ana kapıya ulaştırdı.” (s. 274)

iç dış: Bir nesnenin içi dışı, her yanı. (TİS)

“Ha seen ha Molla Kaasım, ikinizin de içi dışı kapkara!” (s. 266)

iç içe: Birbirine çok yakın olmuş, karışmış bir durumda. (TİS)

“Çelişkilerin düzeninde, olumsuzluklarla olumluluğun iç içe bir bütüne ve güzelliğe koştuğu zaman idi; hiç düşünmedim... iki kişilik cemaatin imamı oldum.” (s. 26; 9, 31, 33, 42, 63, 81, 141, 170, 209)

için için: İçinden, açığa vurulmadan, gizli gizli. (TİS)

“Suskunluğumdan kurtulmuşa benziyordum, dillenişiyordum için için.” (s. 85; 131, 147, 216, 255, 268)

içine içine: Bir şeyin iç tarafına derinliklerine. (TİS)

“Gecenin içine içine yürüyordum; göğün ve ay ışığının çevremdeki tabiatı ayaklandırdığını, bazen de çökerttiğini, uyuttuğunu, hattâ baskıda tuttuğunu sezmemekteydim.” (s. 85; 155)

içli dışlı: Çok yakın, candan, içten. (TİS)

“Yaradan’a, yaratılmış olduğum için binlerce kere şükretmenin, yine de şükretmeye yetecek söz bulamamanın zenginliğinde, tabiat ile içli dışlı birkaç saat yaşamanın huzurunu tatmıştım.” (s. 86; 31)

içten içe: Gizli gizli, kimseye belli etmeden. (TİS)

“Onların yerine de konuşmuştu sanki bu, lâkin ötekiler de içten içe o konuşmaya katılmaktaydılar, bilircesine seziyordum.” (s. 76; 54, 67, 78, 120, 161)

iki üç: Yaklaşık üç tane olan. (TİS)

“Yediğim birkaç lokmalık kara somun ile iki üç kuruca zeytinin tadı hiçbir dünya nimetinde yok gibiydi.” (s. 68; 57)

iliği kemiği: Bütün gücü, varı yoğu. (TİS)

“Varlığım altüst olmuştu. İliğim kemiğim karışmıştı.” (s. 276)

iniş çıkış: Bir şeyin düşüp yükselmesi veya azalıp artması durumu. (TİS)

“Yollar, insan ömrüne benzer, insan ömründen farksız yollar; inişleriyle çıkışlarıyla yorucu yayla yollarından ferah ormana giriverince bir çıkmazlık korkusunda bunaltıcı olsa da tıpkı insan ömrü gibi tükeniveriyor bir yerde.” (s. 100)

irili ufaklı: Büyük küçük karışık. (TİS)

“Deve çanlarının cangıltısı, boyunlarına bağlı irili ufaklı çingirakların cingildeyişi her deve adımında sarsa sarsıla çevreye canlılık katıyordu.” (s. 266)

isli puslu: Sisli, duman ve benzeri nedenlerle kirli durumda. (TİS)

“Vakitsiz akşamın alacasında elinde bir kör kandil fener, camı isli puslu olmalı; ışığı ölü gözünden az kabacaydı çünkü, o az önce gözeden su dolduran küçük kız çocuğu indi geldi sağımızdaki yamaçtan.” (s. 121)

ister istemez: Elinde olmadan, zorunlu olarak. (TİS)

“Ey Yunus, Hakk’ı bilen, söylemez hergiz yalan
İkilik ile gelen, doğru yol bulmuş değil.

...deyişimi düşündüm ister istemez..” (s. 52; 115, 119, 125, 158, 201, 248)

iş güç: Yapılan iş, uğraş, geçim sağlanan meslek vb. (TİS)

“Ağ açan, ağ toplayan, ağ onaran, balık boşaltıp balık yükleyen insanları işinden gücünden alakoyup konuşmak zalimlik gibi gelmişti bana o günlerde.” (s. 48)

itiş kakış: Tartışma, kargaşa, anlaşmazlık, kavga. (TİS)

“Bir nefesçik kadar sürdü ancak, belki oncacık da süremedi; sessiz, duyulmaz bir itiş kakış yorulmasında evin büyük oğlu: ‘Harman vakti yakındır’ dedi.” (s. 61)

iyi kötü: Şöyle böyle, ne çok iyi ne de çok kötü olan. (TİS)

“Akşam alacası çökmüştü. Yüzler henüz iyi kötü seçiliyordu.” (s. 184; 54, 88, 111, 214, 238, 239)

kadınli erkekli: Kadın erkek karışık olarak. (TİS)

“Kendi kendimi suçlamaya dalışım derinleşirken o kadınli erkekli ilâhicilerin sustuğunu farkettim.” (s. 236)

kap kakak: Tencere, tava, çaydanlık vb. gereçler. (TİS)

“Bir toprak testi, bir kulpu kırık toprak tas; bir çam ağacından oyma pek çok, pek çok eski bir su kabı.. bunlara benzer nesneleri; toprak tencere, toprak kap kaçak... yerliyerinde duruyorlardı.” [s. 72; 122(2)]

kara kuru: Esmer ve zayıf kimse. (TDK)

“Fakat herhangi bir Bostan Sahibi’nden farksızdı yüzü de, bedeni de; ufacık, kara kuru, gün yanığı yüzüyle epeyce yoksuldu: ‘Moğollar, gitmiş olmalı’ dedi.” (s. 44)

karış karış: İnceden inceye tüm ayrıntısıyla, her yanı. (TİS)

“Ay ışığı ve duvarın karış karış gelişen örülüştündeki hareketler.. yeni bir taş, yeni bir gediği dolduracak, duvar bir kaç parmak daha sağlamlaşacak; yol artık göçmeyecek, çökmeyecek, yarılmayacak, insanlara ve hayvanlara sağlam, güvenilir geçit verecek.” (s. 76-77)

kendi kendine: 1) İçinden, kimsenin karışamayacağı veya duyamacağı biçimde, yalnız başına. (TİS)

“Niyetim yiğidi kendi kendine içini döküyorkenki yakalanışlığından kurtarmaktı; fakat ağzımı açarken yiğidi benimsediğimi hissettim, benimseyince de aklıma gelmeyenleri söyledim.” (s. 145; 74, 254)

2) Tek başına. (TDK)

“Önce namaz kılıyor gibi geldi bana; o kadar kendi kendineydi.” (s. 31; 85, 171)

3. Başkasının yardımını ve ortaklığı olmadan. (TDK)

“Boşluğu hiç kaçırmadı, kırlangıç gibi daldı çullandı Molla Kaasım: ‘İşte! Tamam! Diliyle yakalandı, ağzıyla.. duydunuz! Kendi kendisini ele verdi sonunda..’ dedi.” (s. 222; 106, 236)

4. Kendiliğinden. (TDK)

“Hareketleri uykulu gözlerimde büyüyor, küçülüyor, kendi kendine hareketlenmiş uykumsu çizgileriyle karanlığın içinde ateşin boyadığı hafif kızıl aydınlığa değişik resimler oluşturuyordu.” (s. 28; 141)

kesik kesik: Aralıklarla, kısa kısa. (TİS)

“Kapısı kilitli hanın az ötesinde bir sürü, ağaç altına geliyordu, çoban köpeği benim orada yabancı görünüşümü anlamış; hem çobanı uyarmak hem benim kötü bir davranışımı önceden durdurmak gayretiyle, sürüyle benim aramda durmuş, kesik kesik havlıyordu.” (s. 8; 152)

kesmek atmak: Uzun uzadıya düşünmeden kesin bir yargıya varmak. (TİS)

“Yine kaçındı, yine biliyorken bilmezleştirdi sinsiliğinde: ‘Bilmiyorum’ dedi kesti attı; Bildiğim, gecikmişliğidir.” (s. 176; 226)

kıpır kıpır: Çok hareketli olan, sürekli ve aralıksız kımıldayan. (TİS)

“Yerlerinde kıpır kıpır kıpırdanan köylüler sanki o anda beni yola salacaklardı utanmasalar: ‘Tezce gidesin, tezce gelesin. Tanrı seni korusun, dönüşünü dört gözle bekleyeceğiz’ diyen diyeneydi.” [s. 191(2)]

kırık dökük: Üzüntü içinde olan. (TDK)

“O kırık dökük özür dilemeleri, o düşe düşe ayak ucuna inmiş yenik sesi Moğol kolcusu: ‘Uzatma! Kes!.. Yeter!’ dedi susturdu.” (s. 62)

kıt kanaat: Yoksulluk içinde ve güçlkle, kıtı kıtına. (TİS)

“Kuraklıkta kıt kanaat büyümüş ekinin orasında, tırpanında çalışmanın yoruculuğu kimsede gölde balık arama hevesi bırakmazdı.” (s. 48-49)

kıvrır kıvrır: Kıvrılmış durumda sürekli hareket ederek. (TDK)

“Adının anıldığı anda kıvrır kıvrır kıvranıverdi.” (s. 161)

kız kızan: Kızlı erkekli çocuklar; çoluk çocuk. (TİS)

“...Türkmen Milletimizin yurt edindiği Anadolu toprağıımıza bereket, insanlarına rahmet, kızına kızanına, ineğine davarına, kırsağına zürriyet ver, helâl lokmalarına haram kattırma Yarabbi!” (s. 66)

koca koca: Büyük büyük, kocaman, çok iri. (TİS)

“Lâkin o kollarını gere gere çatlarcasına açtı: ‘Fakaaaat...’ dedi koca koca; Yunus, hayıır... diyor, âşıklar ölmez; âşıklar ölmez diyor...” (s. 205)

kolay kolay: Kolay bir yoldan, kolayca. (TİS)

“Bilesin ki kimse kendi inanmadığı gerçeği başkalarına kolay kolay kabul ettiremez; bence ettirmeye çalışmamalı da kalkışmamalı da!” (s. 232)

kollamak gözetmek: Korumak, himaye etmek.

“Molla Kaasım, gerçektir veya yalandı, o kadar ileri gitmek istemez görünüyordu, sözüm ona beni kollar gözetir tutumlardaydı: ‘Fakat bu.. çok ağır gelebilir’ dedi ikinciklenmelerde; Ağırca..?” (s. 226)

körü körüne: Düşünüp taşınmadan, sorgulamadan; doğruyu aramak için yargılamaksızın. (TİS)

“Körü körüne de olsa kabullenemedi aklım o güven dolu, o inanmış cevabı: ‘Öyledir diye.. varlık evinden her noksanın giderilmesi istenilemez ki’ dedim...” (s. 186; 192)

kös kös: Başı önde, sağa sola bakmadan yorgun, küskün ve moralsiz bir biçimde. (TİS)

“Çiğ sisli bir ışık altında kös kös yürüyordum, öyle sanıyordum daha doğrusu. Ne sevinebiliyordum ne yerinebiliyordum.. duygusuzlaşmıştım.” (s. 274)

köşe bucak: Bulunulan yerin her tarafı, her yer; ocak bucak. (TDK)

“Muhakkak ki evin Yaşlı Babası’nın yetmiş yılı aşkın sıkı düzeni, katı huyluluğu, buyruğum buyruk tutumu her köşe bucakta bir korkuluk, yahut ecinnilerden esintilerin varlığını hissettiriyordu.” (s. 57)

kötü kötü: Ters ve öfkeli. (TİS)

“Molla Kaasım kötü kötü baktı yüzüme.” (s. 232; 277)

köy kent: Kent köy gibi çeşitli büyüklükteki yerleşim birimleri. (TİS)

“Bir yıldır yıkıntılarıyla, acımasız vuruşlarıyla, geçtikleri köyü kenti yangın yerine çevirişleriyle beni bile neredeyse uğursuzluklarına inandırmış Moğolların ruhumda

hüzün bulutları toplayan zalimliği yüreğindeki sevgi pınarlarını tıkamıştı; bu defa hemşehrim Hancı'ya yapılanları işitmek yüzünden gönlüm de daraldı daralabildiğince.” (s. 12)

kuzu kuzu: Hiç ses çıkarmadan, karşı gelmeden, uysal bir biçimde. (TİS)

“Kocası, kapıda kolculara: ‘Gelirim., neden gelmeyim, sizinle gelirim, kaçak değilim ki ben’ dedi kuzu kuzu.” (s. 62; 249)

küçüklü büyüklü: Küçük büyük karışık durumda. (TİS)

“Arabada küçüklü büyüklü çocuklar vardı.” (s. 150)

küskün küskün: Gücenik, dargın ve üzgün olarak. (TİS)

“Suyu sevmiyorlar; gölün yelini sevmiyorlar” diye söylendi küskün küskün... (s. 49)

mal mülk: Her türlü taşınır ve taşınmaz maddi varlık. (TİS)

“En eyisi dervişlik.. mal mülk derdini çekmezler hiç değilse.” (s. 135; 179)

mırıl mırıl: Mırıltılı ses çıkararak. (TDK)

“Konuşurken de mırıl mırıl idi, üçünün bir ağızdan okudukları ilâhileri andırıyordu konuşması, fakat bu defa öteki ikisi susmuş, işlerinden baş kaldırmamışlardı.” (s. 76; 75, 97)

mırın kırın: Nazlanma. (TİS)

“Köylüler mırın kırın kendi aralarında konuştular ne konuştularsa; arı kovanının vızıldayışında birbirine girmiş mırıltılar duydum.” (s. 202)

namaz niyaz: İbadet. (TDK)

“Şadırvanda elimi yüzümü yumam, abdest alıp kendimi toplamam, namaz niyaz derken gece yarısından bir hayli sonra ben, bitişliğimdeki ölüyle aynı çatı altında uyuduk.” (s. 245; 276)

nefes nefese: Soluk soluğa, hızla, aşırı yorulmuşçasına. (TİS)

“Molla Kaasım suçlu başı beklercesine: ‘Evet..’ deyince; ‘Evet..?’ deyip sorunca nefes nefese cevap verebildim: Ne eveti..? Eveti mevati bu.. bu kadar!” (s. 230; 246)

o gün bu gün: Geçmişteki belli bir günden bugüne kadarki süre. (TİS)

“O gün bugün Şamlı Yarı Meczûb Dervîş’in sözlerini soğan zarlarında duyarım hep. Beni uyarır, midemi hatırlatır; biraz da korkutarak.. gülerim.” (s. 142)

o yana bu yana: Çevrede bulunan her tarafa. (TİS)

“Kimimiz Bursa İnegöl arası yollarda, kimimiz Bilecik’ten Eskişehir’e, Kocaeli’ne, Karasi’ye.. o yana bu yana serpilmişiz.” (s. 69)

okuma yazma: Okuyup yazabilme yetenek ve bilgisi. (TİS)

“Onca yokluğun yoksulluğun elinde bezmiş, geceki hışmın bütün yıkıntısını yaşamış ve belki de daha da yaşayacak, bütün bir yıl ızdırabını çekecek okuma yazma bilmez köylü, o yıkıntıyı yaşamamışcasına dervîşleri düşünüyordu, dervîşlerin merakındaydı.” (s. 136)

olan biten: Gelişen olaylar, olayların hepsi; belli bir zaman içinde gerçekleşen eylem ve söylemlerin bütünü. (TİS)

“Olanı biteni Kaasım’a anlattım.” (s. 279)

olsa olsa: Son olasılık olarak; ancak, en fazla. (TİS)

“O haldeyken ben, binlerce kuş sesinin bir araya gelmesiyle var olduğu sanılır bir ses, ancak çok özel yaratılmış bir ses olurdu olsa olsa; ‘Allahu ekber! Allahu ekber!’ dedi yolumu bağladı.” (s. 67; 14)

olura olmaza: Her türlü, ilgili ilgisiz her konuyla ilgili. (TİS)

“Köylüler alındılar hâlimizden: ‘Gizlilik mi?’ dedi çıktı ortaya direnmeye alışmış genç, olura olmaza direnildi mi huy ediniliyordu anlaşılan; onu gören sevdâlısı kız da bir adım ileri çıktı: ‘Gizlilik yoktu hani?’ dedi, bana baktı.” (s. 223)

öksürmek tıksırmak: Akciğerlerdeki havayı birden bire ve gürültülü bir biçimde dışarıya vermek. (TİS)

“Epeyce yaşlı baba sanki yeni uyanmış, olanlardan haberi yokmuş gibi öksüre tıksıra aşağı indi; küçük oğul ahıra hayvanları yemlemeye çıktı.” (s. 64; 251)

ölü diri: Yaşamı sona ermiş kimse ya da yaşayan, canlı olan. (TİS)

“Gece yarısını az geçe, ölü diri, yaralı bereli tabiat, usul usul, korkularını sıyırdı; yarasına beresine bakındı sanki, yarığını yırtığını araştırdı.” (s. 133)

ön art: Bir varlığın görünen ve görünmeyen karşıt yanlardaki yüzleri. (TİS)

“Sesleri ile sabah ağarışına eşlik eden kuşlar sağıma soluma, önüme ardıma konu konuverdiler.” (s. 34)

özene bezene: Özenli bir biçimde, itina ile. (TİS)

“Soğanın zarını ayırdım özene bezene; Şam’da bir yarı meczûb derviş, bir vakitler, soğan zarının mideyi kurutacağını söylemişti..” (s. 142)

parça parça: Parçalanmış bir durumda; dilim dilim, pare pare. (TDK)

“Çığlıklar; yalnız çığlıklar vardı ve duyanı parça parça bölüyordu; güçsüz bir kadının çaresiz yardım dilenişleri oldu, ağıda döndü bir anda.” (s. 38; 134, 165)

pır pır: Genellikle kuş kanadının çıkardığı ses. (TDK)

“Pır pır uçan ak güvercinlerin gerili kanatlarında küçücük çırpınışlar.” (s. 94)

pırl pırl: Tertemiz. (TİS)

“Hâlâ kendimdeydim, kâinattaki doluluğum arasından şuurumun pırl pırl berraklaşmasını seyredebiliyordum.” (s. 33)

pütür pütür: Yüzeyinde pek çok girinti çıkıntısı, engebese olan; düz olmayan. (TİS)

“Halbuki insanı ölüme karşı yaşatan varlığının ve yaradılışının sebebidir sevgi pınarları; kurursa, ben de kururdum; canı uçmuş bir çam ağacı gibi pütür pütür ve yeşili bozarmış rengimle ben, kendim, sevimsizleşirdim.” (s. 12)

sabah sabah: Sabahın erken saatinde, erkenden. (TİS)

“Sen..? Sabah sabah süt kaynatmıyor muydun oracıkta?” (s. 46; 59, 87,104)

saf saf: Sıralar biçiminde, dizilmiş olarak. (TİS)

“Yıldızların yere indiğini, Bostan Sahibi ile birlikte arkamda cemaat oluşturduğunu, saf saf dizilip sıralandıklarını, namaza durduklarını biliyordum artık.” (s. 27)

saf saf: İyi niyetli ve masum bir biçimde; art niyetsiz. (TİS)

“Vaktim olmadı, dedi, omuzluk yol heybemin bir gözüne tıktırdı: ‘Dergâha elin boş gitmiş olma.. alıçlar bizim yoksulluğumuzdur, yoksulluğumuzu götür Velî’ye..’ dedi saf saf.” (s. 256; 277)

sağa sola: Rastgele yerlere veya kişilere, çevreye. (TDK)

“Yine öyle, kendine has gülümsüyordu sorarken; malasıyla harcı, küçücük, varla yok arası hareketlerde sağa sola iteliyor, gereken yerde gereken boşlukları dolduruyor, çıkıntıları düzleştiriyordu; fazlalıkların yedirildiğini, noksanın bütünlendiğini görüyordum.” (s. 78; 34, 74, 152, 209, 268)

sağda solda: Çeşitli çevre ve mekanlarda, belli belirsiz ortamlarda. Değişik yerlerde. (TİS)

“Onlar uçuşunca kovalananlar ve sağda solda uzakça gezinenler, gelirler kalan yemleri yerler diye bekledim, gelen olmadı; hemen arkalarından denebilecek bir anda kalanlar da uçuştular, gittiler.” (s. 96; 153, 158, 183, 267)

sağdan soldan: Çeşitli yerlerden. (TİS)

“Sağdan soldan gelen görünen: ‘Yunus... bu Yunus! Yunus bu, Yunus bu!’ diyor, yaklaşıyordu.” (s. 182; 200-201, 230, 251, 267)

sakin sakin: Durgun, dingin olarak. (TDK)

“Molla Kaasım’ın sağırlığını bile aklım almadı: ‘Kâinatı duymamak insanı işitmemek olur Kaasım..’ dedim sakin sakin.” (s. 222; 117)

sap saman: Türlü ekinlerin taneleri ayrıldıktan sonra harmanda kalan parçalanmış ya da parçalanamamış uzun sapları. (TİS)

Fakat hemen arkasından aynı ses: “Allah’tan harmandan kaçırdıklarımızı kaçırabildik, onları artık saplı samanlı demeden kış ekmekliğine saklarsak..” diyordu. (s. 136; 258)

sarmaş dolaş: İç içe girmek, karman çorman olmak. (TDK)

“Yukarda, tepemde, gökyüzünün güneş ile sarmaş dolaş mavisinin gezinişini andıran bir yumuşacık adım sesi geliyordu kulağıma ama yönünü kestiremiyordum; gelişi bilinmeyen birçok yönden birçok adım, biraz sonra seğırtti üstüme üstüme.” (s. 43)

sel su: Aşırı ve sürekli yağmur yağması sonucu oluşan ortam³⁰.

“Yolun açık olsun.. sakın sele suya kaptırma kendini!” (s. 81)

selamsız sabahsız: Saygı göstermeksizin, selam vermeksizin, izin ve onay almadan. (TİS)

“Selâmsız sabahsız neyin nesi bu sesleniş?” (s. 277)

sersem sepelek: Sersem bir biçimde, sersemliği geçmeden. (TDK)

“Gözlerimden binlerce cam kırığı sıçırıyordu... sersem sepelektim, bakakaldım yine.” (s. 206)

ses soluk: 1) Bir yerden herhangi bir haber veya tepki. (TİS)

“Ses soluk yok!” (s. 40)

2) Güç, canlılık ve sağlık belirtisi. (TİS)

“Evin erkeğinin sesi soluğu duyulmuyordu en kötüsü; ya sürüklenip götürülmüştü ya ağız açamayacak çaresizliklerdeydi; utancından kahrolmuş, bulunduğu durumda ugunuyordu belki de kahroluşuyla.” (s. 39)

sessiz sedasız: Sakin, kendi hâlinde. (TDK)

“Geldiğimde kimsesiz tenhâlığını sevdiğim, sessiz sedasız bir pınarbaşı sandığım yer meğer pek de kalabalık imiş; bize bizi bırakan olmadı desem yeridir.” (s. 153)

³⁰ *Türkçe İkilemeler Sözlüğü*’nde bu ikileme için “Ortamin çok sulu, ıslak olmasını anlatır” şeklinde bir anlam verilmiştir.

seve seve: Hiç kaygı duymadan ve aşırı bir istekle. (TİS)

“O durumda: ‘Sen istersen tabii...’ dedi; Seve seve.. biliyorsun!” (s. 279)

sık sık: Arası çok geçmeden, az aralıkla, sık olarak; sıkça. (TDK)

“Çoban, Hancı’ya zulmeden Moğolların o kahredici kolcularını ve askerini anlatırken de gözlerim sık sık kaba ağaç altı gölgesine sığınmış koyunlardaydı.” [s. 12; 55, 115, 208, 235, 264(2)]

sıkı fıkı: Birbirine bağlı, samimi, içli dışlı; sırdaş. (TİS)

“Benim karanlıkta pek zor seçebildiğim, sabahın getirmekte olduğu aydınlanmayla gittikçe seçilir olanlar, ne varsa onlar ile hemhal idi, içli dışlıydı, sıkıfıkıydı; konuşuyordu.” (s. 31)

sıkı sıkıya: Çok sıkı olarak, sımsıkı. (TİS)

“Çocuk büyüdü.. yine o uzun boylu yaşlı adamın eline sıkı sıkıya sarılmış.” (s. 164)

silmek süpürmek: Yok etmek, ortadan kaldırmak. (TİS)

“Sular önüne geleni sildi süpürdü.” (s. 130)

sinsi sinsi: Gizlice, belli etmeden, sinsice, kurnazca. (TİS)

“Sorarken yol ayrımını dönüyordum; Molla Kaasım, sekiz on adım ötemdeydi, sorduğumda yarı döndü, hem yürüdü hem: ‘Bilmem..’ dedi sinsi sinsi...” (s. 265)

süklüm püklüm: Suç işlemiş gibi büzülmüş ve ezik olarak. (TİS)

“Süklüm püklüm çıktım huzurdan. Bir tür kaçmaydı; utançlardan kaçmaydı!” (s. 274)

şaşkın şaşkın: Şaşırmış bir biçimde, hayretle, şaşıarak. (TİS)

“Sarıköy’de hemşehrilerime varıp: ‘Nedir beni çağırış sebebiniz?’ diye sorduğumda her birinin yüzüme şaşkın şaşkın bakışını seyretmek hoş bir durum olmayacaktı.” (s. 14)

şöyle böyle: Aşağı yukarı, hemen hemen, yaklaşık olarak. (TDK)

“Sıkıştırmasalar, bu yılın ürünü de, eh, ancak köylüye yeter; o da şöyle böyle, şöyle böyle.” [s. 46(2); 140]

tam tamına: Bütünüyle, tamamıyla; hepsi. (TİS)

“Anlaşılan köylülerime tam tamına güvenemeyecektim.” (s. 212)

tanış biliş: Tanışmak, çabucak kaynaşmak, bildik olmak. (TİS)

“Bizim farkımızda değil görünüşünderken, ikimizin de kırk yıllık tanışı bilişi gibiydi; sanki az önce soframızda oturur iken kalkmış da su başına gitmişti, Bileyici’de öyle bir yakınlık vardı.” (s. 154)

tatlı tatlı: Güzel, hoşça gidecek bir biçimde; güzel güzel. (TDK)

“Kabaca sakalının heybetlendirdiği hoşça yüzünü de görüyordum: ‘Aman ne eyi, hoş gelmişsin safâlar getirmişsin hay can, merhabaaa!’ deyişini tatlı tatlı dinliyordum.” (s. 91)

tıka basa: Çok sıkıştırarak hiç boş yer kalmayacak biçimde; tamamen; ağzına kadar. (TİS)

“İnsan, karnı doymadığı için ölüyor da beğ tıkabasa doyuyorsa, beğ mi denir ona?” (s. 177)

toz duman: Yerden kalkarak havayı kaplayan yoğun tozlu ortam. (TİS)

“Durulan, duruldukça gözenin oyuğundan taşarak serça parmak kalınlığında akan sudan iyi kötü arınmış, yolun, yolculuğun birikmiş tozunu dumanını elden geldiğince, suyun yettiğince üstümüzden atmıştık.” (s. 111)

toz toprak: Toz ve toprak yığını. (TDK)

“Serin kuyuların ağustos sıcaklığına döktüğü bir ses yağıvermişti ansızın... Akşam ezanı okuyordu. Gökten geliyordu belki, yerden, otlardan, yolun tozundan toprağından, köknar koruluğunun ağaç denizinden yükseliyordu.” (s. 67; 176)

tuhaf tuhaf: Şaşkın, tutarsız, dengesiz ve garip bir biçimde. (TİS)

“Yüzüme tuhaf tuhaf baktı.” (s. 27)

ucu bucağı: Bitimi, son noktası, varılabilinecek son yeri. (TİS)

“Onun yerine, terketmeğe hazırlandığı ilin ucunu bucağını gözleyen yenik ilbeğilerinin bakışlarında gölü, yakını ırığı, bulut puslanmasını süzdü.” (s. 49)

uçsuz bucaksız: Sonu görünmeyecek kadar geniş olan, bitimsiz. (TİS)

“Uçsuz bucaksız bir göle düşmüş elmas parçasının göldeki çemberlenişi iç içe.. sandım.” (s. 81)

ufak tefek: 1) Önemsiz küçük. (TİS)

“Belki de yanında yöresinde bulunan canlılar, cansızlar arasında ben bir ufak tefek karaltı idim onun için; hattâ cansız bir görüntü.” (s. 52)

2) Fiziksel olarak gösterişli olmayan, çelimsiz. (TİS)

“Küçümencik Derviş’ten daha iri değil idi, belki daha ufak tefekti lâkin neden bilemem iri yapılica görünüyordu; belki de epeyce kabarık sakalı beni yanıltıyordu, bilemeyeceğim.” [s. 91; 22, 83, 84, 170, 195(2)]

uğrun uğrun: Gizli olarak. (TDK)

“Bizim bu Anadolu toprağımızı kurtaracaklar uğrun uğrun çalışmadalar.” (s. 160)

usul usul: Çok yavaş ve sakin, telaşsız. (TİS)

“Bütün Konya, kainatı yüklenmiş, susmaktaydı; güneşlerin tortusundan unlaşmış sessizlik, tutsak gönlümde göllendi usul usul.” (s. 22; 133, 149, 242, 259, 260)

utana çekine: Saygı, korku, sıkılganlık gibi duygularla bir şeyi yapmak istememek, kaçınmak. (TİS)

“Kaba Sakallı derviş ise sanki pısmıştı; o evcen, o beni durmadan haydahlayan derviş o derviş değil idi sanki; usulca ve utana çekine: ‘Sen?’ dedi şaşı; Sen kimsin Allah aşkına?” (s. 124)

utana sıkıla: Utanıp sıkılarak, çekinerek; mahcup bir biçimde. (TİS)

“Utana sıkıla hemen yola çıkmam gerektiğini söyledim, yatsı namazına kadar yol üstü bir barınağa erişebilirim yarınki yolculuğum kolaylaşır.” (s. 18; 114)

uzak yakın: Gidilmesi çok zaman alan yer ile tam tersi gidilmesi çok zaman almayan, uzakta olmayan yerler. (TİS)

“Uzak yakın dolaşan bir gezgin gönül ile dola boşala yorgun yüreğini taşımaktan dertli kendisi ne ki bir ihtiyâca cevap ola, bir sıkıntıya giderici görüle de çağırıla...” (s. 15; 58, 186)

uzaktan yakından: Herhangi bir bakımdan az ya da çok. (TİS)

“Pazaryerinin bir yıkık duvarına oturdum, bunları düşündüm bu sefer de. Ne köylülerin aklına gelmişti ayrıldığımda, ne bütün yol boyu benim aklıma.. tuhaf.. yine Molla Kaasım’ı hatırladım; lâkin o da uzaktan yakından hatırlatıcı konuşmamıştı.” (s. 268)

uzun uzun: Uzun süre devam edecek biçimde, uzun süre. (TDK)

“Epeyce Yaşlı Balıkçı, yüzüme baktı uzun uzun; her bakışı bir yeni arayış, yeni tanıyış oldu.” (s. 49; 19, 81, 159)

uzun uzadıya: Uzatarak, derinleştirerek, genişleterek, ayrıntılarıyla. (TDK)

“Fakat uzun uzadıya konuşmak benim de gönlümden gelmiyordu.” (s. 10)

üç beş: Nicelik yönünden az olan, üçle beş arası. (TİS)

“Sofraları bir büyücek kara somun, üç beş zeytin idi.” (s. 68; 39, 45, 98, 108, 216, 264, 266, 277)

üçer beşer: Üçlü ve beşli gruplar biçiminde. (TİS)

“Böyle, üçer beşer dervişleriz gördüğünce.” (s. 69)

üst baş: Giyiniş, kıyafet ve kılık olarak görünüş, giysiler. (TİS)

“Çağırılış sebebini bilseydim, yâni önemini bildirselerdi bekletmezdim kimseyi, dedim ezile büzüle; ‘Ne yapsak..? Şimdi ne yapsak ki? Üstüm başım da..? Biraz dinlensem

şuracıkta... Şöyle insan içine çıkabilecek kılıkta..?’ diyor iken o evdirdi daha da; vaktin epeyce geciktiğini, beklemeye dayanacak güç kalmadığını söyledi.” (s. 175; 173)

üst üste: Birbiri arkasına; yapılan bir eylemin ardından hemen aynısının yinelenmesi anlamında. (TİS)

“Ürünün sergilenişinden, köylünün duruşundan oturuşundan, malını satışından bütün bir yılının serüvenini, eksilen ömrünün ziyanını, kârını görmek de mümkün idi.. görüyor, okuyor, seziyor.. veya ilgilenmiyordum; adım çağırdı üst üste, sırtım çağıran sese döndü: Yunus!. Âşık Yunus! Bak hele. Ben de senin için geldim ya canım!.” (s. 245; 133, 205, 237, 243, 282)

varı yoğu: Bir kimsenin sahip olduğu her şey. (TDK)

“Varı yoğu suya gitmiş köylünün can acısı yerine kendi soframı düşünmek, uyuyan yıpranmış bedenime bile utançlı geldi; utanç içinde uyuyan bir insanın düşünüyordum.” [s. 134; 45(2), 103, 116, 126, 130, 234, 270]

varsıl yoksul: Malı, parası olan ve olmayan herkes. (TİS)

“Dut ağacı bir tür vakıftı sanki; gelenin geçenin, varsılın yoksulun çekinmeden çıkıp ağacına silkeleyip dalını, yemesi; balından can bulması haram sayılmazdı; aksine, yiyene de yedirene de sevap bilinirdi.” (s. 88)

yalan dolan: Düzmece, gerçeğe ilgisi olmayan. (TİS)

“Fakat bu, ey köylüler, bu kendine Yunus diyen kişi... ve sizin doğru kişidir, yalan dolan bilmez kişidir; bizi temsil ederse ancak bu kişi temsil eder... dediğiniz Yunus diyor ki... Âşıklar ölmez.” (s. 204)

yalım yalım: Alev alev, ateşten çıkan alevler biçiminde. (TDK)

“Yalım yalım bir güneş, dağlara vurdukça yalazlanmış, bu yana; ovaya ve göle iniyor, serinliyor, zor görünür titreşimlerde titriyordu.” (s. 53)

yalvar yakar: Bir işin olabilmesi için karşındakine uzun süre dil dökerek. (TİS)

“İhtiyar Köylü’ye susturmaları için niyaza yelteniyor iken bir öksürüklü köylü hepsini bastırdı: ‘Şu hâlimde..’ dedi öksüre tıksıra; ‘Şuralara koşturup,. yalvar yakar..’ derken, kadının kucağındaki çocuk ağladı..” (s. 251)

yan yana: Birbirinin yanında, birlikte; yakın ve dizilmiş bir biçimde. (TİS)

“Ancak bir kişi sığabiliyordu, yanyana yürünmüyordu.” (s. 19; 56, 70, 102, 129)

yan yöre: Yan taraflar, yakındaki çevreler. (TİS)

“Yanında yöresinde bulunanlar nasıl ilgisini çekmiyorsa yeri gelmeyince, veya ne kadar ilgi alanı içindeyseler ben de o ölçüde çarpıyordum gözüne.” [s. 52(2); 136, 278]

yarı aç yarı tok: Açlık ve tokluk arası. (TİS)

“Yarı aç yarı tok bir kış geçirmemek için Türkmen, Moğol zulmünü göze alır.” (s. 46)

yarı yarıya: Yarıya kadar, ortadan eşit biçimde ayırarak. (TİS)

“Kırılmasından korktuğu sırcadan bir gönül tasını okşuyormuşçasına ellerinde tuttuğu iri kara somunu, örselemeden ikiye böldü.. parçaları yarı yarıya üleştirip her parçayı da kendi arasında eşitledi; bir tek kırıntıyı bile yere dökmemenin özenişindeydi.” (s. 66)

yarım yamalak: Mükemmel olmayan, eksik, üstünkörü. (TİS)

“Moğol’un uğursuzluğu...” diyecek oldum yarım yamalak; “Moğol’u da yaradan o.” dedi. (s. 29)

yaşlı başlı: Yaşlı, deneyimli ve görgülü olan. (TİS)

“O olsa, yaşlı başlı bir insan idi, oyunlara kalkışmazdı.” (s. 43)

yatıp kalkmak: Bir yerde yaşamak, gecelerini orada geçirmek. (TİS)

“Büyük Oğul ile en küçükleri arasında iki yetişkin oğul daha vardı, onları Moğol angaryaya yazmıştı. Ortancanın evden uzaklarda yatıp kalkmasına da asıl sebep bu idi.” (s. 57; 13)

yavaş yavaş: Yavaş bir biçimde; ağır ağır, adım adım. (TİS)

“Ağzım, duyuracak kapı ararcasına soruyor, sesim mırıltıdan yükseliyordu yavaş yavaş.” (s. 41; 193, 200, 268, 271)

yeni yeni: Henüz. (TİS)

“Akşam kararmıştı. Herhalde bir iki köylü bir ara yeterince çıra getirmişler, yakmışlardı. Yeni yeni yakanlar vardı; çıraların isli aydınlığı ortalığı ısıttı.” (s. 229)

yer gök: Yeryüzü, gökyüzü, gözün görebildiği tüm ortam. (TİS)

“Yağmurlar yağmış, seller akmış, yer gök birbirine girmişti; güneş, şimdi yakıyordu, öğle yaklaşıyordu.” (s. 138; 77, 130)

yıllar yılı: Geçen uzun yıllardan bu yana; yıllarca. (TİS)

“Atalarımın gözleri, elleri, yürekleri suyu Porsuk Çayı’ndan taşıyor, tarlalara aktarıyordu; yıllar yılı, buradaydı, böylece.” (s. 257)

yokluk yoksulluk: Çok fakirlik; herhangi bir malı, yiyeceği vs. olmama durumu; güç ve olanaklardan yoksun olma. (TİS)

“Onca yokluğun yoksulluğun elinde bezmiş, geceki hışmın bütün yıkıntısını yaşamış ve belki de daha da yaşayacak, bütün bir yıl ızdırabını çekecek okuma yazma bilmez köylü, o yıkıntıyı yaşamamışcasına dervişleri düşünüyordu, dervişlerin merakındaydı.” (s. 136; 206, 255)

yol yordam: İzlek, yöntem. (TİS)

“Birkaç göndür gözleri yollarda bekleyişlerinin sabırsızlığından olsa gerek yolu yordamı düşünmüyor, dertlerine dermanın gelişini kaçırmak endişesinde evecenleşiyordu.” (s. 184)

yunup arınmak: Yıkılarak çok iyi bir biçimde temizlenmek. (TİS)

“Fakat yunup arınmış, silinmiş, kurulanmış gelişiyse birlikte beni görmesi: ‘Ooo konuğumuz var imiş maşallah, maşaallah’ demesi sevinmesi bir oldu.” (s. 91)

yüz yüze: Karşı karşıya. (TDK)

“Gerçeklerin gerçek ateşlerinin yandığı ocak ile yüz yüze gelmişcesine bir can acısında fırlayış gördüm, bir nefeste Bileyci’nin yanına uçtu ve kondu.” [s. 156; 21, 245, 283(2)]

zaman zaman: Bazen, kimi zamanlarda, arada sırada; belli dönemlerde. (TİS)

“Sancının düşlerini çok görmüş, hayallerin doyuramadığı midelerin yine hayallere koşuşuna karışmıştım... zaman zaman da olsa; insan olmanın sıkıntısını bilen, sıkıntıyı yaşayan insanı çabuk hisseder inanışında aldandığım günleri de yaşayan ben idim!” (s. 89; 110)

zengin yoksul: Mal ve para bakımından geliri, gücü çok iyi olanlar ile bu güç ve geliri olmayan herkes. (TİS)

“Zengini yoksulu, bir parçacık toprağa kavuştu mu hevesini çektiği ağaçların yanısıra muhakkak bir de dut ağacı dikerdi.” (s. 88)

2.3.2. Güncel Sözlüklerde Bulunmayan İkilemeler

Yapılan araştırmalar sonucu tespit edilen ikilemelerden, Akyalçın’ın (2007) *Türkçe İkilemeler Sözlüğü* ve TDK *Güncel Türkçe Sözlük*’te olmayan ikilemeler bu başlıkta incelenmiş, bağlama uygun anlamlar verilmiştir.

açta açıkta: Evsiz barksız bırakmayacak, geçimini sağlayacak biçimde.

“Sâdece ucu da sonucu da benim yakından tanıdığım; doğduğum topraklara çok yakın bir yerde doğmuş büyümüş ve Konya gibi bir şehirler şehrinde memleketlisini açta açıkta bırakmayacak bir dam altı işletir duruma gelmiş bir iyi insana bağlandığı için etkisini arttırmıştı bende.” (s. 12)

ağaç ağaçsı: Ağaç ve ağaca benzer tüm bitkiler.

“Sanki toprak ota otsuya, ağaca ağaçsıya sizi örseleten yazık ki benim, dercesine bir yakınlaşmadaydı.” (s. 133)

alınıp darılmak: Alınganlık göstermek, gönül koymak.

“Bu sefer telaşlandım: ‘Yooo.. hayır’ dedim yalvarırcasına; kırılıp gücenmesinler, alınıp darılmasınlar istiyordum; kimsenin gönlü incinmemeliydi bu dünyada...” (s. 105)

alış satış: Alım ve satım işi, alışveriş.

“Pazaryerinde, alacak satacak bir nesnem olmadığı halde dolaşıyordum. Köylüleri görmek, alanın satanın alış satışına bakmak hoşuma gidiyordu.” (s. 245)

aptal budala: Akıllı olmayan ve düşünemeyen.

“Ne var ki yutturmacalar uzun süreli olamaz. Belki bir nesli kandırabilirsin, belki iki nesli. Üçüncü neslin aptal budala çıkacağını ne biliyorsun? Ya yalanın gerçek diye yutturulduğunu anlar sana lânetler yağdırırsa?” (s. 232; 279)

aşıra taşıra: Doldurup taşıarak.

“Sanki uzaklarda, çok uzaklarda bir su dolabı, ağır ve eskimiş yılların yüküyle yavaş yavaş dönüyordu. Aldığı suyu aşıra taşıra çekiyor, tutamıyor, boşaltıyordu şarılılarıyla.” (s. 200)

belirli belirsiz: Açık ve kesin olmayan, belirsiz.

“Sora cevaplaya, cevaplarırken belirli belirsiz yargılara vara varmaya kasabaya ulaştım.” (s. 244)

çala oynaya: Neşeli ve mutlu bir biçimde çalıp oynayarak.

“Daha sonra çala oynaya, güle güldüre diyenin hesabı yanımdan geçip giden görünüşleri delice, üst başı perişan, kokuları dayanılmaz Kaygusuz Dervişleri de, beni kendilerinin daha değişiki sanmış olmalı ki, yüzüme bakıp bakıp sırttılar.” (s. 173)

dalmak çullanmak: Konuşmayı davetsizce, paldır küldür bölmek.

“Boşluğu hiç kaçırmadı, kırlangıç gibi daldı çullandı Molla Kaasım: ‘İşte! Tamam! Diliyle yakalandı, ağızıyla.. duydunuz! Kendi kendisini ele verdi sonunda..’ dedi.” (s. 222)

dizilip sıralanmak: Sıraya girmek, yan yana dizilmek.

“Yıldızların yere indiğini, Bostan Sahibi ile birlikte arkamda cemaat oluşturduğunu, saf saf dizilip sıralandıklarını, namaza durduklarını biliyordum artık.” (s. 27)

doldurmak taşırnak: Aşırı heyecan duymak, coşmak.

“İhtiyar Köylü: ‘Dergâhın kapıları ancak senin gibilere açılır; oradan sen geri çevrilmezsin..’ Bu sözler doldurdu taşırdı benliğimi, taşmalara ben de engel olamadım.” (s. 187)

dolmak boşalmak: 1) Yoğun duygular yaşamak, bir duygudan diğerine geçmek.

“Uzak yakın dolaşan bir gezgin gönül ile dola boşala yorgun yüreğini taşımaktan dertli kendisi ne ki bir ihtiyâca cevap ola, bir sıkıntıya giderici görüle de çağırıla...” (s. 15; 85)

2) Yaşanan doğal afetler sebebi ile sel sularının dereleri taşırması.

“Dereler doldu boşaldı.” (s. 130)

düğümlemlenip çözülmek: Bir şey karmaşık bir hâl alıp tekrar açılmak.

“Görebildiğim her şey, hattâ ışığın kendisi o anda rakkaseleşti. Yaradılışın sırrına uygun dönüşler, düğümlemlenip çözümler, tutulamayacak sanılan sıçramalar ile uçuştayken kanat bağlayıp süzölüşler, kuşların şakımalarıyla birlikte tekrar başlamış olan mûsikînin nağmelerine karıştı.” (s. 37)

eğrilik doğruluk: Gerçeğe uygunluk, asıl ve doğru olma durumu.

“Duyduğum çağrı haberinin eğriliğini doğruluğunu araştırmadan Konya’dan ayrılmam gerekiyordu, gecikemezdin.” (s. 14)

ekmek tuz: Sofrada bulunan yiyecekler.

“Böyle deyince Kara Osman Beğ de bana hoşça baktı: ‘Adını bağışlar mısın dervişim?’ diye sordu; Kimin ekmeğini tuzunu yediğimi bilirsem..?’” (s. 146)

geçmiş gitmiş: Geçmiş zamana ait, mazide kalmış.

“Kimliğini doğru dürüst çıkaramadığım, fakat geçmiş gitmiş günlerimin arasında bir yerde, ola ki çocukluk yıllarımda izi kalmış tanıdık belirtilerle tanıdığımı sandığımı

Molla Kaasım'ın beni araç yerine kullanma niyetini seziyor, yakıştıramıyordum.” (s. 181)

gizleye saklaya: Kimseye belli etmeden, habersizce.

“Belki gece yarısı birçok köylünün harmanında gizlice yaptığını, komşusundan bile gizleye saklaya yaptığını yapacak bunlar da, kendi ürünlerini çalacaklar, saklayacaklardı.” (s. 122)

göre göstere: Örnek göstererek veya tecrübe yoluyla öğreterek.

“Ömür, öğretiyor insana.. Hem kendini, hem başkalarını.. göre göstere öğretiyor oğul..” (s. 248)

güle güldüre: Gülüp güldürerek, neşeli bir biçimde.

“Daha sonra çala oynaya, güle güldüre diyenin hesabı yanımdan geçip giden görünüşleri delice, üst başı perişan, kokuları dayanılmaz Kaygusuz Dervişleri de, beni kendilerinin daha değişiki sanmış olmalılar ki, yüzüme bakıp bakıp sırttılar.” (s. 173)

ıhmak kalkmak: Develer çöküp kalkmak.

“Develerin ıhması kalkması seni uyandırmış olmalı, deve çanları, dedi; Yüklerini yıkınca bir sefer de bize kum, çakıl, taş taşıdılar çünkü.” (s. 76)

iki ikiye: İki kişi beraber, diğer kişiler olmadan.

“Seninle konuşabilir miyim?” diye sordu; “İki ikiye, yalnız.. Bunlarsız..” (s. 223)

istemeye sevmeye: Zorla, zoraki, gönülsüzce.

“İhtiyar Köylü, istemeye sevmeye: ‘Niçin?’ diye sordu.” (s. 232)

kavgasız dövüşsüz: Çatışma veya tartışma olmadan.

“Bilmeceyi çözsem içimdeki Yunus ile dışımdaki Yunus’u bir arada, tek bir Yunus’ta kavgasız dövüşsüz yaşatabilecek güce erişebileceğimden şüpheliydim.” (s. 172-173)

kırılıp gücenmek: Kırgınlık duymak, üzülmek.

“Bu sefer telaşlandım: ‘Yooo.. hayır’ dedim yalvarırcasına; kırılıp gücenmesinler, alınıp darılmasınlar istiyordum; kimsenin gönlü incinmemeliydi bu dünyada; Ben beceremem bu işi diye korkuyorum.” (s. 105)

kışkırtı pohpohlaya: İnsanları, kendi fikri doğrultusunda övgülerle dolduruşa getirmek.

“Ondan sonrası benim dışımda döne durmuş bir zaman idi; köylüleri kışkırtı pohpohlaya karar vermeye heveslendirdi Molla Kaasım, iteledi, zorladı..” (s. 230)

kollamak kayırmak: Korumak ve iltimas etmek.

“İhtiyar Köylü’yü de böylece bir kenara itmişti. Buna rağmen o, beni kolladı kayırdı yine de: ‘Bir diyeceğin var mı Yunus?’ dedi; Varsa, söyle.. karara varacaklar artık..” (s. 229)

konuşup anlatmak: Düşüncesini sözlü olarak açıklamak.

“Molla Kaasım ve köylüler farkında mıydı değil miydi bilemem, fakat ben konuşurken, anlatırken konuşup anlattığımı yaşıyordum.” (s. 203)

konuşup tartışmak: Ters düşünceye sahip kişilerin kendi fikrini savunması, münakaşa etmek.

“Yeterli görmeyince de: ‘Tamam, artık karar verebilirsiniz, vermelisiniz!’ dedi yönlendirdi dilediğince; Buyurun, kendi aranızda konuşup tartışın eğer gerekiyorsa..” (s. 229)

kök köken: Bitkilerin toprağa tutunmasını sağlayan kısım.

“Kökü kökeni darmadağınık dağıttı; canlılık, dirileceğine, büsbütün öldü.” (s. 133)

oraya buraya: Bir mekândan bir diğerine, farklı ortamlara.

“Oraya buraya uzanışım adım adım; Rum’dan Şam’a, Şam’dan Konya’ya derken ömür tüketişim gezginlikte, bu yüzden.” (s. 13)

ot otsu: Doğadaki bütün bitkiler; ot ve ota benzer her şey.

“Dağ taş, ağaç, ot otsu dile gelmiş bir derin mûsıkînin ezgisinde Allah çağırıyordu.” (s. 221; 133)

sağını solunu: Her yanını.

“İnce Uzunca Derviş uzatılan taşı almış gediklerde o taşta uygun yer kestiriyordu gözleriyle, buldu, yerleştirdi, taş yerine oturdu; malasıyla sağını solunu yokladı, harç ile besledi.” (s. 76)

sağıyla soluyla: Çevresinde bulunan kişilerle.

“Garib, çok garib.. hal hatır soruyor, sağıyla soluyla dertleşiyordu.” (s. 31)

sıralanıp dizilmek: Yan yana sıralı bir biçimde dizilmiş olarak.

“Bir an, bu sefer bir başka türlü kararsız, bilemiyorum belki de inançsızlığın bomboşluğunda, oyunun iki katılanına baktım, bakındım. İkisi de geleceğinden emîn göründükleri sofranın aşlarının sıralanıp dizilmesini bekliyorlardı.” (s. 120)

taşa döküle: Rica ve minnet duygularıyla kelimeler sarf ederek.

“O görevi bana devredin.. lutfen; ihtiyâcım var.” dedi, taşa döküle. (s. 179)

taşa taşıra: Minnet duygusunun verdiği heyecanla içi içine sığmayarak, çokça.

“Molla Kaasım ise eline geçirdiği son fırsatı değerlendirmenin ateşinde yanıyordu; taşa taşıra teşekkürler etti: Bana.. evet, bana bu fırsatı verdiğiniz için özellikle teşekkür ediyorum, hepinize sonsuz teşekkürlerimi arzederim..” (s. 217)

ucu da sonucu da: Topu topu, toplamda.

“Çoban’dan işittiklerim şimdiye kadar duyduklarımdan ne daha değişik ne de ayrıcalığı olan bir durumdu. Sâdece ucu da sonucu da benim yakından tanıdığım; doğduğum topraklara çok yakın bir yerde doğmuş büyümüş ve Konya gibi bir şehirler şehrinde memleketlisini açta açıkta bırakmayacak bir dam altı işletir duruma gelmiş bir iyi insana bağlandığı için etkisini arttırmıştı bende. (s. 11-12)

yakın ırak: Yakın ve uzak çevre.

“Onun yerine, terketmeğe hazırlandığı ilin ucunu bucağını gözleyen yenik ilbeğilerinin bakışlarında gölü, yakını ırağı, bulut puslanmasını süzdü.” (s. 49)

yaprak yaprak: Tek tek, tane tane.

“Molla Kaasım yaprak yaprak serdi gözlerime, görmedim mi? Bu mu benim varlığım?.” (s. 235)

yaralı bereli: Felakete uğramış olan.

“Gece yarısını az geçe, ölü diri, yaralı bereli tabiat, usul usul, korkularını sıyırdı; yarasına beresine bakındı sanki, yarığının yırtığının araştırdı.” (s. 133)

yarık yırtık: Yarılan ve yırtılan yer.

“Gece yarısını az geçe, ölü diri, yaralı bereli tabiat, usul usul, korkularını sıyırdı; yarasına beresine bakındı sanki, yarığının yırtığının araştırdı.” (s. 133)

yavan yavan: Keyifsiz bir şekilde.

“Eh.. hayhaaaay.. tabî; bence de zenginliktir” dedim yavan yavan. (s. 116)

2.3.3. Diğer İkilemeler

Önceki bölümlerde, sözlükte madde başı olabilecek nitelikteki ikilemeler listelenmiştir. Bu başlık altındaki ikilemeler ise genellikle aynı ismin ya da fiilin tekrarı ile oluşturulan ikilemelerdir:

aç aç, açıklık koyuluk, açılır açılmaz, alacak satacak, alan satan, alıp alıp, azaptan azaba, baka baka, bakılmaya bakılmaya, bakıp bakıp, beğenmeye beğenmeye, bitirir bitirmez, büyü müyü, canlı mı canlı, cennet cennet, çıkar çıkmaz, demet demet, deniz derya, desem desem, diye diye, diye söyleye, doğudan batıya, dolu dolu, dolu mu dolu, dolup dolup, döne döne, döner dönmez, döve döve, duydum duyalı, düşe düşe, ev ev, evet mevet, eze eze, gelişine gidişine, gere gere, gönülsüz mönülsüz, götüre götüre, gür gür, hâlden hâle, hasta masta, hüner münar, içerisine içerisine, inana inanmaya, inanmaya inanmaya, kalın kalın, kanat kanata, karıla karıla, kaybolup kaybolup, kepece

kepçe, kısa kısa, kokudan kokuya, küçülte küçülte, mazlum mazlum, mini mini, olsak olsak, oturur oturmaz, oyun moyun, ökün mökün, salına salına, sekiz on, serim serim, sevmeye sevmeye, sevmeyen saymayan, sığına sığına, sıyıra sıyıra, soluklanır soluklanmaz, susar susmaz, susup susup, tas tas, tel tel, tesbih tesbih, usuldan usula, utanmış utanmış, uzamış yatmış, üç dört, üstüme üstüme, vere vere, yağmurlaşıp yağmurlaşıp, yatani yatmayanı, yedi sekiz, yoldan yola, yorumlaya yorumlaya, yüzden yüze, zengin mi zengin, zorla zorla.

2.4. Kalıp Sözler

afiyet olsun (s. 66; 122, 146)

alın teri hürmetine (s. 65)

Allah affetsin (s. 17)

Allah Allah! [s. 154(2); 155(2)]

Allah aşkına! (s. 124)

Allah bilir [s. 102(2); 135, 150, 183, 190, 219]

Allah Bismillâh! (s. 169)

Allah kerim (s. 255)

Allah rahatlık versin (s. 28; 29)

Allah yardımcınız olsun (s. 176)

Allah yazmasın! (s. 58)

Allah’a bin şükür (s. 70; 121)

Allah’a emânet olasınız (s. 98)

Allah’ın selâmı üstüne olsun (s. 87)

Aman Allah’ım (s. 216; 247)

âmenna [s. 160(2); 205]

artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin (s. 97)

beni duadan eksik etmeyin (s. 98)

bin şükür [s. 108(2)]

buyruğunu başım üstünde bilirim (s. 246)

buyrun/buyurun [s. 62; 104(2), 113, 122, 123(3), 124, 227, 229]

buyur [s. 66; 84, 88, 90(4), 92, 145(2), 146(2), 246, 270(4)]

buyursanıza (s. 123)

çok şükür! [s. 33(4); 49, 77, 108, 125, 174, 233]

çok teşekkür ederim (s. 280)

defol! (s. 39)

defolun! (s. 38)

destur (s. 90)

eksik olma (s. 174)

eksik olmasınlar (s. 175)

ellerinizden öper (s. 122)

estağfirullah [s. 246; 272(2)]

eyvallah (s. 92; 103, 271)

günün hayırlı, yılların bereketli, ömrün kutlu olsun (s. 87)

haklısın/haklısınız [s. 10; 18, 25, 27, 90, 91, 93, 98(2), 118, 182, 199, 215, 234(3), 262]

haşa! (s. 204; 236)

hay Allah (s. 177)

haydi bana/bize eyvallah (s. 122; 169, 256)

haydi hayırlısı (s. 29)

hayırdır inşallah (s. 15; 277)

hayırlı yolculuklar (s. 84)

hayırlısıyla (s. 106; 122)

heyvaaaah! [s. 130; 132(3), 190(4), 221]

hoş bulduk (s. 183)

hoş geldin [s. 183(2); 253, 254]

hoş gelmişsin (s. 269; 270, 271)

hoş gelmişsin safâlar getirmişsin (s. 91)

hoşça kal (s. 285)

hoşça kalasınız (s. 98)

hoşça mısınız? (s. 183)

inşallah/inşaallah (s. 70; 102, 113, 121, 122, 264)

kalın sağlıcakla (s. 157)

kolay gelsin (s. 75)

kusura bakma (s. 189)

kusura bakmayın (s. 116; 174, 186, 284)

kusura kalma (s. 90)

lâf yok! (s. 62)

lütfen/lutfen [s. 61; 146, 164, 179, 180, 201, 205, 214, 216(3), 217, 218(5), 219(3), 224(2), 225, 226, 282(4), 284, 285(3)]

maşallah [s. 91(2); 157]

merhabaaa! (s. 91)

ne garip (s. 23; 177, 212, 245)

ne güzel! [s. 23(4); 35, 159(3), 244]

ne olursa olsun (s. 5; 55, 125, 190, 287)

ne tuhaf (s. 21; 33)

ne yazık ki (s. 108; 284)

öyle olsun (s. 90; 212, 217)

özür dilerim (s. 198; 224, 232)

pekâlâ (s. 70; 71, 118, 176, 190, 211, 212, 217, 220, 224, 227, 248, 253, 263, 273, 281, 286)

sağ ol/sağol [s. 174; 191(3), 264, 271]

sağ olasın (s. 77; 246)

selamünaleyküm (s. 144)

siz nasılsınız? (s. 183)

sizlere ömür (s. 161)

sofranız bereketli olsun (s. 153)

sözüm ona (s. 182; 189, 212, 226, 281)

Tanrı günah yazmasın (s. 136)

Tanrı seni korusun (s. 191)

Tanrım, sana binlerce şükür! (s. 154)

teşekkür ederim/ediyorum/ettim [s. 84; 217(2), 218(2), 280]

tezce gidesin, tezce gelesin (s. 191)

uğurun açık ola (s. 169)

vaktin dirlik düzenlik üzere geçsin (s. 270)

vaktiniz sağlığa, sağlığını iyiliklere, erenlerin himmetine olsun (s. 269)

vallah (s. 87; 113)

vallaha (s. 216)

ve aleykümselam (s. 144)

ya Allah! (s. 90; 103)

yeter! (s. 62; 167)

yok daha neler (s. 281; 262)

yok ol (s. 39)

yolun açık olsun (s. 81)

zahmet etmeyin (s. 53)

2.5. Arkaik Sözcükler

Bu bölümde günümüzde kullanılmayan, kullanım sıklığı azalmış veya yapısı bakımından eski biçimini koruyan kelimelere yer verilmiştir.

beğ: Amir, nüfuzlu, ileri gelen, sözü geçen, zengin adam. (TDK)

“Moğol çizmelerinde dağılmış, vurdumduymaz beğlerinin hırsından, tamahından garipsemiş köylü üç yıldır süregelen kuraklığın da acısını bu harman ile giderebilecekti.” [s. 64; 41, 108, 110, 155, 156, 162, 165, 166, 167, 169, 176, 177(3), 187, 206, 253, 255, 267]

bencileyin: Benim gibi. (YTS)

“Bizim gibi ülkeyi sıkça gezer dolaşır insanların, eğer bir de bencileyin, doğduğu yerden ayrılışı epeyce uzamış ise ilk arayacakları yer gurbetçi hanlarıdır.” [s. 6; 13, 17, 19, 22(2), 41, 60, 100, 109, 119, 173, 174, 214]

berkitmek: 1) Sağlamlaştırmak, pekitmek. (YTS)

“Kapıdaki bağlı zenciri, zenciri berkiten koca kilidi ancak yaklaştığımda gördüm.” (s. 7; 109)

bıldır: Geçen yıl. (YTS)

“Bu hayranlık duygusunda: ‘Tevekkeli derviş baba, bıldır buralardan geçtiğimde yol pek bozuktu, hele şuralardan hiç geçilemiyordu’ dedim.” (s. 69-70)

binir: Binecek hayvan. (TDK)

“Bakalım sana uygun bir binir bulabilecek miyiz?” [s. 23(2); 24(4)]

börk: Başa giyilen külah, kalpak gibi şeyler. (YTS)

“Börk biçimi başlığından taşmış dümdüz saç...” (s. 22; 153)

bukağı (bukağı): Ağır cezalıların ayaklarına takılıp ucuna pranga bağlanan demir halka, köstek. (TDK)

“Kiminin ayakları bukağılı, kiminin elleri bileklerinden kelepçeli, kimi kırbaçlar altında yürütülüp götürülen insanlar.” (s. 41)

bukağılanmak: Hayvanın veya ağır cezalının ayağına bukağı takılmak. (TDK)

“Çedikçi Ahmet Usta’nın elime tutuşturduğu taptaze iki pide, kollarıma dolanan sınımsız bir bukağılanmada beni sarıvermişti; sıcaklıklarıyla, tazelikleriyle, kokularıyla; ekmekliğiyle.” (s. 23)

çapmak: Koşmak, hızlı hareket etmek. (YTS)

“Duyduk ki kervan için de, yolcu için de zahmetlidir yürümek, çaptık geldik.” (s. 70; 282)

esr kleşmek: Kendinden geçmek.

“Böyle bir seccadenin bilinmez renklerine, nakışlarına karışarak namaz kılmak coşkunluğunda esr kleşen yüreğime göğüs kafesim dar gelmeye başlamıştı. Karınca gücünün devleri devirir olduğu bir hareketlenme kabarıyordu çevremde.” (s. 26; 35, 126)

esr kl k (esriklik): Sarhoşluk, meczup olma, delilik. (TDK)

“Sanki bostan sahibiyle i i eleşen benliğimin az önce yaşadığı yaradılış esr kl ğ n  inkâr ettireceklerdi bana.” (s. 42; 239, 272)

gedik: Çatlak, yarık. (YTS)

“...yeni bir taş, yeni bir gediği dolduracak, duvar bir kaç parmak daha sağlamlaşacak; yol artık g  meyecek, çökmeyecek, yarılmayacak, insanlara ve hayvanlara sağlam, güvenilir geçit verecek.” (s. 77; 76, 78)

in k rmak: Hı k rmak. (YTS)

“ ks r kl  köylü, nefesini in k rarak, çocuğu gösterdi: ‘Bak şunlara.. Çocuklara.. bebeler..’ öksürdü kalın kalın; Perişan oldular!” (s. 251)

ilbeği (ilbay): Vali. (TDK)

“Onun yerine, terketmeğe hazırlandığı ilin ucunu bucağını gözleyen yenik ilbeğilerinin bakışlarında g l , yakını ırağı, bulut puslanmasını süzdü.” (s. 49)

k s: Savaşlarda, alaylarda at, deve veya araba üzerinde taşınan ve işaret vermek için kullanılan büyük davul. (TDK)

“Yine  yle uzaklarda, çok uzaklarda bir ağır k s vuruşu, araya kud m darbeleriyle bölünerek, yaklaşıyordu, uzaklaşıyordu.” (s. 200; 206)

nelik: Keyfiyet, mahiyet. (YTS)

“İnsanı duyamazsan ıztırabın neliğini anlayamazsın; mutluluğu bilemez, zaferin tadına varamazsın, yenilmeyi bile bilemezsin.. o vakit de hayatın anlaşılması zorlaşmaz mı?” (s. 222; 216)

oñulmak: Şifa bulmak, iyileşmek, yara kapanmak. (YTS)

“Tanrı günah yazmasın, ya benim çarpık gönlüm yanlış sezdi, ya da köylünün o onulmaz yarasına aradığı ters merhemi hissetmenin burukluğunu yaşadı.” (s. 136)

sağaltmak: Hastalığı iyileştirmek. (YTS)

“Buhara’dan, Yesi’den, Merv’den gelen zenaat ehli alpler, erenler el veriyor güçlendiriyor Dede’yi. Gördüğüme göre şimdilerde o yörenin tekfurunun kızını sağaltmaya çalışıyor; tekfur kızı sıracalı, eline yüzüne bakılmaz, anası atası evden atmışlar, ölsün diye kıra bırakmışlar..” (s. 162)

salınmak: Vergi çıkarılmak. (YTS)

“Hana gelen yolculara adam başı vergi salındı.” (s. 11)

sevi: Sevgi, aşk, muhabbet. (YTS)

“Benim işim sevi işi; sevmek, erişilebileni ve erişilemeyen sevmek, sevdirmek...” (s. 20; 168, 214)

söyünmek (söğünmek, sövünmek): Sönmek, parlaklığı gitmek. (YTS)

“Ocakta ateş söyünmüştü, üstü küllenmek üzereydi korların.” (s. 30; 59, 61, 82, 134)

şakul: Çekül. Ucuna küçük bir ağırlık bağlanmış iple oluşturulan, yer çekiminin doğrultusunu belirtmek için sarkıtılarak kullanılan bir araç; şavul. (TDK)

“Daha düzgünce bir yerde kardıkları harcı veriyor biri kürekle, ikincisi hazırlanmış taşlardan uygun olanlarını seçiyor, getiriyordu; üçüncüsü de, malası elinde, şakulu belinde diyenin hesabı duvarı örüyordu.” (s. 75)

toy: Şenlik, şölen, ziyafet. (YTS)

“Önce, her şeye olağan ve alışkın bakan Küçümencik Derviş kendini tutamadı: ‘Allahım bu... bu.. bu sofraya değil, bu bir toy düğün sofrasıdır, şaştım!’ dedi; gözleri alabildiğine açık bana bakmakta devam etti.” (s. 123)

yalabuk (yalabık): Parlak. (YTS)

“İkinci üstü gördüğüm o sevimsizleşmiş, iç karartıcı gökyüzünün soğuk bulutları uzaklaşmıştı galiba; yalabuk yüzlü ayın uzak çevrelerinde kararmakla yetinmiş bir gökyüzü, ayın çevresinde parçalıydı.” (s. 72)

yalabumak (yalabımak): Parlamak, parıldamak. (YTS)

“Yürü! Bak, yukarı dere ağzının üstü karardı, bir şimşek yalabudu uzakça, gizliden idi görememiştir.” (s. 101; 72, 74)

yumrulamak: 1. Yamulmak, yamru yumru olmak. 2. Tümsekleşmek. (YTS)

“Bilek kalınlığındaydı suyu o vakitler; bilek kalınlığında topraktan fırlıyor, bir dirsek boyu fişkırıyor, yumrulup yalağı taşıyordu.” (s. 140)

2.6. Ağız Özelliği Taşıyan Sözcükler

Bu bölümde, anlam ve söyleyiş bakımından diyalektolojik özellik sergileyen sözcüklere yer verilmiştir. Bu sözcüklerin anlamlandırılmasında TDK çevrim içi *Derleme Sözlüğü*’nden faydalanılmıştır.

ağmak: Yükselmek, yukarı çıkmak. (TDK)

“Canı çekilmiş bedenlerin hareketsizliğinde bir sıkıntı hanın üstünde bulutlanmış, çöğmekle ağmak arası, görene azap veriyordu.” (s. 7; 50, 52, 115)

alver: Alışveriş, alım satım, ticaret, ilgi. (TDK)

“Sizin Hancı, borcuna yatanın vergisini veresiye ödeyeceği güne bırakıp, para aldıkça hesabını denk düşürmeyi, vergiyi ayarlamayı, fakat kaçırmamayı, hiç kaçırmamayı, kendince çıkar yol bilmiş, gönlünce kurduğu alver hesabınca yatırmış kelle başı vergisini de.” (s. 11)

belen (beleñ): Tepe, yüksek yer, üzeri yassı tepe, ufak tepe. (TDK)

“Kısa yoldan çabuk varabilmek uğruna kestirme yolları seçiyordum, dik dağ belenlerini tırmanıyor, yamaç inip yamaç çıkıyordum..” (s. 66; 139, 159)

belenmek: Bulaşmak, bulanmak. (TDK)

“Belh’ten bir yüz, Buhara’dan bir alın, daha doğudan bakışlar, fakat Anadolu toprağında belenmiş gözler; herhalde bunlar O’na beni tanıdıklaştırıyordu.” (s. 22)

büngüldemek: 1) Coşmak, yerinde duramamak. (TDK)

“Bu sezgiler beni bir kere daha coşturdu, bir kere daha suyunu toprağın yüzüne taşıran gözelere döndüm büngüldedim.” (s. 242; 23, 243, 271)

2) Su güçlü, gürültülü akmak, fişkırmak.

“Pınarın tenbel büngüldeyişi, suyun serçe parmak kalınlığında yalağa dökülüşi duyuluyordu sessizlikte.” (s. 153)

cañgıldamak: Hayvanlara takılan çan ses çıkarmak.

“Sayısı bilinmez deve çanları cañgıldarcasına aklım yıkıldı yerinden.” (s. 94)

cingildemek: Çan, çingirak gibi herhangi bir maden eşya ses çıkarmak.

“Deve çanlarının cangıltısı, boyunlarına bağlı irili ufaklı çingirakların cingildeyişi her deve adımında sarsa sarsıla çevreye canlılık katıyordu.” (s. 266)

çala: Bir an, bir ara. (TDK)

“Konya’da bir çala görebildim, konuşmak mümkün olmadıydı.” (s. 146)

çemkirmek: Karşı gelmek, sert cevap vermek. (TDK)

“Çok kötü bir Türkçesi vardı, kulağıma testere ağzında diş diş saplandı, köpeğimsi havlayışlardaydı, öylesine çemkirdi.” (s. 39)

çığırnak: Türkü vb. için söylemek. (TDK)

“...binlerce erkeğin gür sesinden çağıl çağıl çağlayan ilâhiye daldım dağlarla taşlarla. Kâinat o erkek seslerinde Şol Cennetin Irmakları’nı çığırıyordu.” [s. 221(2)]

çiğleme: Yağsız çiğ süttten yapılan peynir, çökelek. (TDK)

“Bütün varlığı kupkuru bir pide parçasıyla ondan da katılaşıp yarım avuç çiğleme kurusunun küflenmişliğini göstermek benliğime ağır gelecekti.” [s. 114; 142, 146, 149(2), 151]

çöğmek: Alçalmak, aşağı inmek. (TDK)

“Canı çekilmiş bedenlerin hareketsizliğinde bir sıkıntı hanın üstünde bulutlanmış, çöğmekle ağmak arası, görene azap veriyordu.” (s. 7)

dolak: Tozluk yerine bacaklara ayak bileğinden dize kadar dolanan ensiz ve uzun kumaş parçası. (TDK)

“Oracığa yarı bağdaşta oturdu, dolaklarını çözdü, çarığını çıkardı.” (s. 154; 158)

evdirmek: Acele ettirmek. (TDK)

“Biraz dinlensem şuracıkta... Şöyle insan içine çıkabilecek kılıkta, diyor iken o evdirdi daha da; vaktin epeyce geciktiğini, beklemeye dayanacak güç kalmadığını söyledi.” (s. 175)

evenen: Aceleci. (TDK)

“Kaba Sakallı derviş ise sanki pısmıştı; o evenen, o beni durmadan haydahlayan derviş o derviş değil idi sanki...” (s. 124)

evenenleşmek: Aceleci davranmak, hareketlerini hızlandırmak.

“Küçümencik Derviş de sonunda kaba sakallısı gibi evenenleşmişti; bakışlarıyla da gayretlendiriciydi.” (s. 116; 184)

everek: Acele ile.

“Dervişlerin sorabilme ihtimallerini önlemek çabasında everek: ‘İşte böyle canlar’ dedim acele ile...” (s. 106)

eyi: İyi.

“Eyi bir Müslüman kişiydi.” [s. 10; 46, 54, 89, 91, 110, 112(2), 115(3), 117(2), 135, 147, 150, 155(2), 156, 159, 160, 162, 173(2), 214, 224, 225, 227, 245, 246(2), 248, 250, 267]

eyice: İyice.

“Eyice çıkmaza düşeceğim.” (s. 176)

gardaş: Kardeş.

“Neyimiz var ki ne vererek gardaş, ne vererek, ne vererek?.” (s. 254)

göğnümek (göynümek): Dertlenmek, üzülmek, içlenmek. (TDK)

“Genç gelinin için için yalvarışını, ağlayamayan, göğnümiş ağdını duyar gibi oldum.” (s. 131)

gölek: Küçük su birikintisi, gölcük. (TDK)

“Kaba söğüdün yaprakları ve dalcıkları derenin göleğine tersine gölgelenmişti.” (s. 64)

gön: Hayvan derisi. (TDK)

“Din adamları oralarda dindarlığından mağrurlar, kibirlenmişler; bir kendi üstünlükleri deryasında yürüyorlar ki gören korkar, görmeyeni inandırmak zordur. Müslümanlık debbağın dövdüğü gön misâli; herkes çekmiş bir ucundan, herkes önüne gelen parçanın sahiplenmesinde.” (s. 149)

göze: Suyun çıktığı yer, kaynak, çeşme, pınar. (TDK)

“Yoldaşım şuracıkta.. bir bulanıkça da olsa su gözesi bulduk, abdest alıyor, neredeyse gelir görünür.” [s. 91; 111(4), 121, 122, 242]

he mi: Evet mi, doğru mu?

“Moğol deyişim seni düşündürttü, he mi? Çekindin...? Haklısın. Şu son günlerde de zalimliği artırdılar ki sorma.” (s. 10; 113, 159)

heç: Hiç.

“Bir kötü kişi bilinseydi de bizim Türkmen’e zararlı biridir diye ünlenseydi Moğol’un hışmına uğrar mıydı heç?” (s. 10)

höngürtü (hüngürtü): Hüngürdeme sırasında çıkan sesin adı. (TDK)

“Belki ay doğmamıştı da o yüzden şimdi gördüklerimi o vakit görememiştim, diyorken kulağıma deve höngürtüleri çalındı.” (s. 74)

höykürmek: Bağırarak, feryat etmek. (TDK)

“Bileyici benim içimdeki beni de susturan bir höykürmede: ‘Allah!’ dedi ıçkındı orada; ‘Tekfurun adamları çobanları öldürmediyse eyi!’ deyiverdi.” (s. 155; 54, 169)

ıçkınmak: Şaşırtmak. (TDK)

“Bileyici benim içimdeki beni de susturan bir höykürmede: ‘Allah!’ dedi ıçkındı orada; ‘Tekfurun adamları çobanları öldürmediyse eyi!’ deyiverdi.” (s. 155)

ıhmak: Deve çöküp oturmak. (TDK)

“Develerin ıhması kalkması seni uyandırmış olmalı, deve çanları, dedi...” (s. 76; 268, 280)

ıldırık: Aydınlık. (TDK)

“Küçük, ışığı ıldırığı sâdece yıldızlar olan bir ufacık köyün yakınında bir bostana geldiğimde yanılığlar bilmecesini hâlâ çözmemiştim.” (s. 25; 274)

ikincilikli: Kararsızlık, duraksama. (TDK)

“Alıp almamakta ikincilikli bakıyor iken: ‘Babam Ertuğrul Beğ..’ dedi; deyip dememek arası kararsızlığında; ‘Babamın..’ dedi bir kere daha, bitiremedi.” (s. 150)

kardaş: Kardeş.

“Babam kardaşı Dünder’ı da düşünmez oldu, düşünmez!” [s. 144; 157, 158(2), 160, 167, 169, 174, 175, 177, 205(2), 210(2), 250(2), 251, 253, 262, 263, 267]

kızan: Erkek çocuk. (TDK)

“...Türkmen Milletimizin yurt edindiği Anadolu toprağıımıza bereket, insanlarına rahmet, kızına kızanına, ineğine davarına, kısrağına zürriyet ver, helâl lokmalarına haram kattırma Yarabbi!” (s. 66)

köroğlu: Kocanın karısına verdiği ad. (TDK)

“Evde bizim köroğlu suyuna pilâv saldıydı; ayran, hoşaf derken, demek bereket sizin bereketinize imiş inşallah; arpaya, buğdaya, tâneye de uğrar bereketiniz.” [s. 122(2)]

kösere: Bileği taşı. (TDK)

“Ses, ne atın, ne Osman’ın, ne de benim, hiçbirimizin beklemediği bir yönden, söğüt ile pınar arasından belirdi çıktı ortaya; bir yanı eğik bir beden idi, bileyici idi...bedeninin eğik yanında omuzladığı, ayakçağı yağlı bir urgan parçasıyla kösere taşını döndüren çarka bağlı bileme taşının salını taşıyordu.” (s. 153; 170)

kubarmak: Gururlanmak, böbürlenmek. (TDK)

“Hayra döndü benim işim endişeden âzâd başım
Nefsimin balını kestim kanatlandım uçar oldum” dedi, sustu; ikiye katlanıverilmiş gerdaniyla kubararak bana baktı, sonra köylülere. (s. 200)

küçümencik: Küçücük. (TDK)

“İyi niyetine iyi niyetli söyleyişim dervişi sevindirdi, küçümencik bir derviş idi, yolun kıyısında bir dut ağacının altına oturmuştu.” (s. 87)³¹

lüle: Su akan musluksuz boru. (TDK)

“Lüleden akan serçe parmağımdan da yufka bir su ipliği, dibinde su çıkanlarının oynaştığı yosunlu yalağa bezgin bezgin dökülüyordu.” (s. 140; 143)

mesel: Örnek.

“Fakat güvercinlerin bu çok belirgin bencilliği, görünüşlerine ve insanların onlara verdiği yakıştırmalara bakarak, bana çok yersiz göründü; yırtıcılıktı onlarınki; halbuki sessizliğe mesel gösteriliyorlardı, sükûnetin timsaliydiler.” (s. 96)

³¹ “Küçümencik” kelimesi romanda 57 kez geçmektedir. Sayısı fazla olduğu için sayfa sayıları burada gösterilmemiştir.

mozalak: Olgunlaşmamış, eğri büğrü meyve. (TDK)

“Onlar da gün vurmuş, susuzluktan gelişmemiş üç beş mozalak; bu kışı bunlar çıkartacak bana. Moğol’a kaptıramazdım.” (s. 45; 51)

nece: Nasıl, nice. (TDK)

“Nece çabuk yol alırsam beni çağırta hemşehrilerime onca erken varabilirdim.” (s. 79; 130, 131, 142)

neci: Kim, ne. (TDK)

“Kimsin? Necisin..?” (s. 43; 191, 233)

pekey: Peki. (TDK)

“...Şeyh Edebâli’ye, sanırım, açıklamak düştü; ‘Pekey..’ dedi doğruldu yerinden...” (s. 168; 167)

sıracalı: Dertli, hastalıklı. (TDK)

“Gördüğüme göre şimdilerde o yörenin tekfurunun kızını sağaltmaya çalışıyor; tekfur kızı sıracalı, eline yüzüne bakılmaz, anası atası evden atmışlar, ölsün diye kıra bırakmışlar..” (s. 162)

sorgucu: Soru sormaya yetkili kişi. (TDK)

“Artık Molla Kasımlar yok. Sorgucular yok. Moğol devriyeleri yok. Ben varım!” (s. 6; 156, 197, 216, 218, 220, 287)

sökün etmek: İnsan ya da hayvan topluluğu birden gelmeye başlamak, uzaktan görünmek. (TDK)

“Çıraların isli aydınlığından havalanmış gece kuşları sağdan soldan sökün etti, varlıklarını gösterdiler.” (s. 230)

şahna: Tahıl vergisi toplayan görevli (eskiden). (TDK)

“Biraz da nohut, mercimek, fasulya var lâkin onları Moğol alacağa benzer elimizden, istemekte, ne yapacağız bilemem.. Diyorum ki bir yandan da erkenden onları savursak;

Moğol kolcuları gelip görmeden. Şahnaları işaretlemeyen daha doğrusu, ürünün yarısını çuvallara doldurup eve atsak.. atabilesek..?” (s. 121)

tezlenmek: Hızlanmak, bir şeyin çabuklaşması.

“Aç mısın?.. derken de aynı tezlenmeyi hissedebilirdim ama dikkat etmemiştim.” (s. 183)

tığ: Savrulmamış harman tınazı, yığın. (TDK)

“Saman, buğday, arpa karışık tığlarında; inşallah yarın hava esecek, erkence savurmaya başlarsak öğleye kalmaz arpayı buğdayı samandan ayırırız.” (s. 121; 122)

töremek: Çoğalmak, türemek. (TDK)

“Bir gün gelir, eleştirmen denilen acayip insanlar törer, yorumcular çıkar ortaya; bilemediğim, bilemeyeceğim kişiler. Söyler dururlar, yazar dururlar. Beni öğrenmek istiyorsan tabiata bak Kaasım!” (s. 204)

uğunmak: Büyük bir üzüntü veya acıdan kıvranmak. (TDK)

“Evin erkeğinin sesi soluğu duyulmuyordu en kötüsü; ya sürüklenip götürülmüştü ya ağız açamayacak çaresizliklerdeydi; utancından kahrolmuş, bulunduğu durumda uğunuyordu belki de kahroluşuyla.” [s. 39; 130(2), 169, 231]

yangı (yangu): Acı, sızı, üzüntü. (TDK)

“Çılgılığı sürükleniyordu kadınla birlikte ineğinin ardından, canının yangısı yağmurun deliliğinde cızırdıyordu, öylesine acıydı.” (s. 130; 157)

yavaşın: Sessiz, sakın ve yavaş olarak.

“Seslerini duyuyordum: Ordalar işte canım!. Yunus’u bizden önce bulmuş. Hişşşşt!. Hişşşşt, yavaşın.. gürültüsüz, gürültüsüz!” (s. 250)

yelpük: Nefes darlığı, bronşit. (TDK)

“Hafif bir yelpük hastalığı, ilk gençliğimden bu yana ciğerlerimi ve nefes borumu zaman zaman sarsıntıya sokardı.” (s. 110)

yepelek: Dalgalanan, yellenen nesne. (TDK)

“Birçok zayıf ışık yepeleği görüyordum ki gökler üstüme çöktü ansızın.” (s. 130)

yörümek: Yürümek.

“Doğrusu eyi yörüdük.” (s. 112)

yumak: Yıkamak. (TDK)

“Şadırvanda elimi yüzümü yumam, abdest alıp kendimi toplamam, namaz niyaz derken gece yarısından bir hayli sonra ben, bitişimdeki ölüyle aynı çatı altında uyuduk.” (s. 245)

zalım: Zalim.

“Adımızı zalıma çıkarmışlar, bırak yakasını zalım olmadığımızı görsünler.” [s. 63(2); 38]

2.7. *Türkçe Sözlük*’te Olmayan Sözcükler

Bu bölümde TDK çevrim içi *Güncel Türkçe Sözlük* ve *Türkçe Sözlük*’te (2023) olmayan sözcükler listelenmiştir.

atsılık: At ile ilgili özelliklerin ağır basması.

“Gelen sesin gelişini karşılama gereğini duymuş bir soylu atsılığın yarışa kalkmasıydı kişneyişi.” (s. 153)

bahçelenmek: Güzelleşmek.

“Doğduğum gün ılgırıyordum bunu ben. Beşiklerde seslendim, sokaklarda koşarken, ev ev bahçelenerek dolaşıyordu benimle; uçurtmalarım pırpırlanıyordu Kaasım, çenber çevirirken dönen bu sesler idi.. dinle!” (s. 221)

benimleşmek: Kişi kendisine benzemek.

“O benim her zaman alışığı olduğum yalnız, kendi kendisi ile başbaşa kalmış tabiat; sesiyle, kokusuyla, rengiyle benimleştirdi.” (s. 171)

benlikleşmek: Kişinin benliğinin öne çıkması; bencil olma durumu.

“Köyü, köylüyü bırakıp gittiğim yaşlarda değil idim; dönüşüm bir hayli zaman almıştı ve bu zaman içinde ben duyulmuştum sağda solda.. artık bunu biliyordum; övünmek, övülmek, beğenilmek duygularının benlikleşmesini de yaşatsa bana, bu adımın duyuluşunun etkileri, gizliden gizliye hoşuma gidiyordu.” (s. 183; 137)

bilmeceleşmek: Bilinmez olmak.

“Benim içimdeki benlerden biri, Kara Osman’ın şahlanan atından beter şahlanıyor iken; bu, dünyalı yurtlanmanın coşkularından heyheyleyleniyor, dışımı tutmuş bırakmıyordu mesela; ötekisi daha derinlerde, daha içte sürekli bir tekrar ile bilmeceleşiyordu.” (s. 172)

bilmeklik: Bilgi sahibi olmak.

“Tek bilebildiğim; aklımın, bilmekliğimin.. yüreğimin ve gönlümün elele verip beni göklerle birlikte dönmeye başlamış yeryüzünün semâ’ına ittikleriydi.” (s. 126; 129)

bilmezleşmek: Bilmezden gelmek.

“Yine kaçındı, yine biliyorken bilmezleşti sinsiliğinde: ‘Bilmiyorum’ dedi kesti attı; Bildiğim, gecikmişliğindir.” (s. 176)

borçlandırıcı: Karşı tarafı suçlayıcı.

“Bu defa suçlayıcıydı, utandırıcıydı, borçlandırıcıydı hattâ: ‘Anlamıyorum..’ dedi; Seni hiç anlamıyorum., anlayamıyorum.” (s. 181)

candanlaşmak: İçten ve candan olmak.

“O vakit daha bir candanlaştı Kara Osman Yiğit, elini yoksul soframın kuruca ekmeğiyle küflü çiğlemesine daha bir içden uzattı, benimseyerek.” (s. 146; 273)

cıngıltı: Çanların çıkardığı ses.

“Kervan develerinin çanlarını andırır cıngıltılarla geçmiş bir uyku gibiydi uyuduğum.” (s. 72)

cihanlaşmak: Evrensel olmak.

“İnsanın yalnız iken daha çok cihanlaştığını duydum; yalnızlıkta bir insanın birkaç dünyaya sığmaz kalabalığını yaşayanlar anlattılar..” (s. 91)

cikciklenmek: Kuş vb. hayvanların çıkardığı ses.

“Pazaryerinin olağan gürültüsü hımhım mırıldanmalarıyla duyuluyordu. Üstüne bir kuş öttü başımıza sarkan ağacın dalından; ötüşü cikciklendi bir süre sonra.” [s. 247; 231(2)]

coşturuculuk: Heyecanlandırıcı olma durumu.

“Sanırım beni yücelten duygularımın heyheyleyişi, duyduklarımın sâdece coşturuculuğundaydı.” (s. 152)

çedikçi³²: Papuç ve terlik yaparak geçimini sağlamak.

“Yaradan’ın yalnız bırakmayışındaki doluluğumu benimle paylaşan Bostancı ile Yaşlı Balıkçı’nın kâh ikisi birlikte, kâh birer birer, bazen da Konya’daki Çoban ile Avratlar Pazarının Çedikçisi’nin bana yoldaşlık edişleri kendi özümü ve kendi bir başınalığımı düşünmeyi bile engeller oldu sık sık.” (s. 55)

çeliklenmek: Keskin ve güçlü olmak.

“Baykuş havalandı; göremediğim kanatlarının çeliklenişini havada kılıç gibi sezdim. Hemen ardından bir acı cikciklenme. Baykuş bir fareye çullanmıştı, ezmişti. Cikciklenme havaya yükselerek azaldı, kayboldu.” (s. 231)

çemütleşmek: Dalında kurumuş olmak³³.

“Dut ağacı dersen çayırılıktan da haraptı.. yaprakları böcek artığı zarlaşmasında, dutları olgunlaşmadan çemütleşmiş bir eski yediveren...” (s. 88)

çıkamazlaşmak: Çözümü olmamak, çıkılması güç olmak.

“Kaba Sakallı Derviş’in sesi düşüncelerimin arasına girdi, çıkamazlaşmak üzere düğümlenen karışıklığı büsbütün dağıttı.” (s. 100)

³² Çedik: Mesh üzerine giyilen sarı papuç, terlik. “Çedikçi” kelimesi romanda 29 kez geçmektedir.

³³ Çemüt: Dalında kurumuş dut meyvesi.

deliceleşmek: Çılgınlaşmak, taşkınlık göstermek.

“Horon arasında arzulardan, heveslerden dizilmiş halaylar deliceleşti. Ortalarına çıkıveren bir rakkase zilleriyle, tülleriyle; başlangıçta uysal, mazlum bir raksa başladı.” (s. 239; 273)

delicelik: Deli gibi olma durumu.

“Hırçınlığı çoktan, sanki bir gece yarısında durulanmış, deliceliğinden arınmışa; yorgunluğunda dinç, ihtiyarlığında gençleşmiş bir ses idi; gönlüm, o sesi duyar duymaz: ‘Eşhedüenlâilâhe illallah!’ dedi tamamladı...” (s. 67; 34)

dinlemezlik: Dinlemez gibi davranmak.

“Orada öylece onu dinliyor görünüp dinlemezliklerde saklanamazdım.” (s. 144)

dolucalaşmak: Kalabalıklaşmak.

“Kasabaya girdiğimde pazaryerinin akşamdan gelen köylülerle şimdiden dolucalaştığını gördüm.” (s. 266)

duyulmazlık: İşitilmemiş olma durumu.

“Rakkaselerin ve çengilerin raksıyla mûsikîsi, görülmezliklerinde, duyulmazlıklarında görünürleşir, duyulurlaşır olunca Bileyici’nin giderken bedeninden aksetmiş iki ayrı benliği, benim içimdekini de taşırdı bir kere daha.” (s. 171)

dünyahlaşmak: Maddi olana, maddeye önem vermek; dünyevi şeylerle ilgilenmek.

“Sen.. Molla Kaasım, mesela, bu dünyaya varlık dünyası demektesin, senin gibi birçoğu da böyle anlıyor bunu, böyle görüyor, böyle inanıyor.. çünkü varlık peşinde koşmakta, dünyahlaşmak peşinde koşmaktasınız.” (s. 208-209)

dünyahlaştırmak: Zihnen başka bir yerde olan kişinin etrafındaki seslerle kendine gelmesi; şu ana dönmek.

“Sağaaaa.. dön!. İleriii.. yürü!” dedi bir bağırta, bütün düşleri, düşsülükleri sert, katı adımların ayaklarında doladı, aldı götürdü. Beni dünyahlaştırdı. Çakılıp kaldım olduğum yere. Adım atamadım. (s. 243)

düşsülük: Düşsel, düş gibi olma durumu.

“Sağaaaa.. dön!. İleriii.. yürü! dedi bir bağırta, bütün düşleri, düşsülükleri sert, katı adımların ayaklarında doladı, aldı götürdü. Beni dünyalılaştırdı. Çakılıp kaldım olduğum yere. Adım atamadım.” (s. 243)

geçıştirmece: Üstünde durmadan, baştan savma bir şekilde.

“Onlar kendi inançlarında gidiyorlarken yollarına, ben yarı şaka yarı ciddî, fakat olayın üzerimdeki şaşkınlığı da ağırca ve bir değişik etkiyle aklımı karıştırdığından geçıştirmecesine: ‘Eh.. buyurun işte, sofrası bu sofradır, buyurun!’ demişim.” (s. 123; 148)

geyikleştirmek: Geyik kokusuyla hemhâl olmak.

“Burnuma kadar sokulmuş geyik kokularında kıllar uykumu geyikleştirdi bir ara... uyandım.” (s. 72)

gibilik: Bir şeye benzer gibi olmak.

“Düşündü, düşündü, düşündü; Çedikçi Ahmet Usta bir hayli düşündü: ‘İnsanı anlatmak görüldüğü gibiliğini anlatmak olsaydı... sana, haklısın, derdim.’ dedi.” (s. 25; 27, 215)

gölgeleşmek: Gölge yapacak duruma gelmek.

“Gölgeleşmiş, asıl muradına erememiş bir salkımsöğüt tozlanmışlığını seçmeseydim çeşmeyi farkedemeyecektim.” (s. 139)

görülmezlik: Görünmeme durumu.

“Rakkaselerin ve çengilerin raksıyla mûsikîsi, görülmezliklerinde, duyulmazlıklarında görünürleşir, duyulurlaşır olunca Bileyici’nin giderken bedeninden aksetmiş iki ayrı benliği, benim içimdekini de taşırdı bir kere daha.” (s. 171)

güvendirici: Güven verici, güvenilir.

“Epeyce yaşlı, sakalıyla yüz çizgileri arasına kısılmış gözleri itici bakmayan hayli zayıf biriydi; fakat sesi kendinden geçti, güvendiriciydi, beni gönendirdi.” (s. 8; 152)

haydahlamak: İsteklendirmek, cesaretlendirmek.

“Kaba Sakallı derviş ise sanki pısmıştı; o evcen, o beni durmadan haydahlayan derviş o derviş değil idi sanki; usulca ve utana çekine: ‘Sen?’ dedi şaştı; Sen kimsin Allah aşkına?” (s. 124)

heybetlicelik: Heybetli olma durumu.

“Öne eğik toprak yığınının karanlıklarda kıvrınmasını hissettirir kıvranışı sol yanındaki Barak Baba’yı bile ürperti sanırım, nitekim o delice derviş babası, heybetliceliğiyle bile oturduğu yere sinmişti.” (s. 161)

hortumlaşmak: Hortum şekline dönmek.

“Üstümden çöktükçe çöken yağmurun hortumlaşmış fırtınada savruluşu dökülüyordu, çarpışıyordu, vuruyordu; altımdan toprağın sellenen suda eriyişini duyuyordum.” (s. 131)

ıslakçalaşmak: Hava bunaltıcı bir şekilde nemli olmak.

“Güneşin görünmemesine rağmen sıcak, temmuz ağustos güneşlerinin öğle vakitlerini aratmamış; ıslakçalaşmış hava güneşsizliğin çöküşünde daha çok bunaltmıştı.” (s. 107)

ışıklaşmak: Elektriklenmek.

“Birbirlerine baktılar karanlıkta; bana, bakışlarının karşılıklı bir garip ışıklaşması var gibi geldi, göremediğim halde sezinliyordum.” (s. 126)

ikinciklenmek: İki şey arasında kararsız kalmak.

“Diyeyim mi, demeyeyim mi?.. ikinciklenmesini kolay atlatamadım.” [s. 125; 79, 90(2), 93, 125(2), 179, 193, 199, 226]

iliklerimece/iliklerinece: İliklerine kadar.

“İlâhi okuyan dervişlerin sesleri gökyüzünde parpar yanan bir gece vakti ayının ışığında köknar korusunun karanlık parıltılarına karışıyorken benim.. gönlümün ve yüreğimin, özümün o seslerde geceyle birlikte eğirildiğini, aya, gökyüzüne ve köknar korusuna doğru hücrelerimin uçtuğunu hissettim; iliklerimece titredim.” (s. 74)

“Konuştuğunda derin toprak altlarının karanlıkça nemini buğulanmış duyardınız, öyle konuştu; derinden, pek derinden.. yahut yükseklerden, pek çok yükseklerden duyuldu sesi, işiten iliklerinece ürperdi.” (s. 161)

inanmışlık: Bir şeye güvenmiş olma durumu.

“Kadının oğlunun sesi, anasının ağlayan çığlığının aksine hırçın ve nefretimsiydi; gençliğinin inanmışlığındaydı, hatta özünü üstün görücüydü; sesin gelişinden kendini tutmak isteyenlere karşı direndiği belliydi.” (s. 38; 180)

inbiklenmek: Damıtılmak³⁴.

“Toprak doğurmaya hazır, ağaçlar sağılmak için sabırsız, otlar ve çiçekler inbiklenip süzülme için sıraya girmişler, Yaradan’dan, yaradılanlar için doyurucu olma yarışında birincilik istiyorlardı.” (s. 37)

kandırıcılık: Aldatıcı olma durumu.

“Molla Kaasım’ın sesi her zamanki kandırıcılığındaydı.” (s. 281)

kavgalanmak: Kişi kendisiyle tartışmak.

“Herkesin bir vaktinde kendi içinde kendini sorgulayan, kendisiyle konuştuğu, kavgalandığı olmuştur; kime ne?” (s. 144)

kelebekleşmek: Küçülerek gittikçe uzaklaşmak.

“Şeyh Edebâli’nin gülümsediğini gördüm; o gülümseme uçtu, kelebekleşti gitti Karaca Ahmed’in yağmur yemiş toprak buğusundaki sesine konu, sesi de kelebekleştirdi gülümsemelerde: Germiyanoglu’nda bir değişme görülmüyor, yok.” [s. 162(2); 21, 163]

kemiğinece: Kemiğine kadar.

“Demire benziyor; erirse kıpkızıl su, elini sokamazsın kemiğinece eritir; erimezse kaskatı, alın yarar, kan akıtır; soğuk, üşütür.” (s. 164)

kendiceğiz: Bir kimsenin öz varlığı.

³⁴ İmbik: Damıtmaya yarayan, damıtma işinde kullanılan araç; damıtıcı.

“Her şâir beğenilmek, övülmek gönüllüsüdür; eyi kötü kendiceğizimden bilirim... insanız, noksan yaratıldık.” (s. 214)

kısıkçalık: Sesin alçak tonda olma durumu.

“Şeyh Edebâli’nin Karaca Ahmed’i susturuşunun sertçeliğini yumuşatmak istercesine, yeşilin ve sarının temizliği sinmiş sesiyle Geyikli Hasan Baba boşluğu doldurdu; Karaca Ahmed’in dinlenme kolaylığını da sağlayan bir ses idi; kısıkçalığı huzurluydu, dertliceleştii başlarken daha: ‘Ne kadar parçalanmış bu bizim Anadolu toprağımız hay şeyhim?’ dedi.” (s. 167)

nasıllaşmak: “Nasıl ve ne biçimde” olmak.

“Farkında olmadan Osman’ı düşünüyordum. ‘Bilinmen için bilinmem gerek!’ deyişinden çok patlayınca nasıllaşacağını bilemediğim fırtınalığını!” (s. 170)

nasıllık: Bir şey ne durumda olmak.

“Ben anlatayım sana o insanların nasıllığını; karıncalar gibi.” (s. 148; 181)

niyazlanmak: Yalvarmak, yakarmak.

“Sen kimin adına duâ ettin, niyazlandın ki bize böylesine, hem de getireni götüreni belli sofraya gönderildi?” (s. 124; 22, 126, 221)

orayaca: Oraya kadar.

“Ana yola çıkarayım” dedi; “Orayaca geçireyim. Orda, kulübede sana yol için azık hazırlamışlardır, azığını alalım. Yolcuya yol kadar azık da gerekir.” (s. 53)

pamuksuluk: Pamuk gibi yumuşak dokulu olma durumu.

“Akşam namazından sonra, gece, yıldızlar Konya Ovası’na yağıyorken kar parçaları gibi iri ve pamuksuluklarıyla göğü ve yeri doldurmuş iken, hep o sözü düşünmüştüm.” (s. 25)

rakkaseleşmek: Rakkase gibi olmak³⁵.

³⁵ Rakkase: Raksı meslek edinmiş kadın.

“Görebildiğim her şey, hattâ ışığın kendisi o anda rakkaseleşti.” (s. 37)

sağnaklanmak: Şiddetli akmak, yağmak.

“Suların çağıldadığı, rüzgarların uğultusunda söylenen şu ezgiler.. gökyüzünde bulutlanıp yeryüzüne yağmurlaşmış sağnaklanan sesler..” (s. 221)

sellenmek: Sel gibi yoğun olmak.

“Duygular sellenince akıl geriliyor; yüreğin ve gönlün kaynamasını durduramayan aklın yoksullaşması insanı gülünçleştiriyor.” (s. 42; 131, 156, 222, 242)

sergenlemek: Sermek, bir raf üstünde kurutmak³⁶.

“Yufka inceliğinde upuzun, aklığı yeni fırından çıkmış pideleri ellerimde sergenleyip sıcaklığını gidermezsem hamurlaşabilirlerdi; fazla sermek ise kurutabilirdi, ikisi ortası ayarlama derdiyle, bir yandan da ellerim yansın istemiyordum, ilk ağızda reddedemedim binit teklifini; ellerim pidede rahatlayınca bir parça durdum, izin istedim.” (s. 24)

sertçelik: Katı davranma durumu.

“Şeyh Edebâli’nin Karaca Ahmed’i susturuşunun sertçeliğini yumuşatmak istercesine, yeşilin ve sarının temizliği sinmiş sesiyle Geyikli Hasan Baba boşluğu doldurdu; Karaca Ahmed’in dinlenme kolaylığını da sağlayan bir ses idi...” (s. 167)

sıkçalaşmak: Bir şey sıkça tekrar etmek.

“Duyduğum dinlediğim kadarıyla Karaca Ahmed’in yağmur yemiş toprak buğusundaki sesinin hep Ertuğrul Beğ’i söylemek istediğini, Şeyh Edebâli’nin de Ertuğrul’dan uzaklaştırma gayreti güttüğünü sezinledim nedense; belki şeyhin bir bildiği, düşündüğü var idi, belki de Ertuğrul adının meşverette sıkçalaşmasının sevimsizleştirmeyi çekeceğini bildiğinden sakınıyordu.” (164)

sonunaca: Sonuna kadar.

³⁶ Sergen: Raf,vitrin.

“Vazgeçmedim: Bir nesil, sonunaca budala nesiller doğuracak değil, evet. Bir gün kimin doğru, kimin yalan olduğu anlaşılınca sen unutulacaksın, yok olacaksın lânetinle.. gerçek kalacak, geç de olsa gerçek kalacak!” (s. 232)

sönükçe: Çok parlak olmayan, parlaklığını yitirmiş bir şekilde.

“Ateş böceği ışıltısı da olabileceği geldi aklıma epeyce sonra, o kadar sönükçeydi veya gelgeçti.” (s. 29)

sümüklücelik: Salyangoz vb. hayvanların dokularının kaygan ve akıcı olma durumu.

“Yarasalar hızlıca, sanki sümüklüce gelip geçiyorlardı; sümüklücelikleriyle sıyrıp geçtikleri havayı yapışkanlaştırıyorlardı; bana öyle geldi o anda.” (s. 231)

terlicelik: Az terli olma durumu.

“Terliceydin. Ay doğarken ürperen gece üşümüştü; terliceliğimi soğuttu.” (s. 238)

tozlanmışlık: Tozlu olmak durumu, mecazen yıllanmış olmak.

“Gölgeleşmiş, asıl muradına erememiş bir salkımsöğüt tozlanmışlığını seçmeseydim çışmeyi farkedemeyecektim.” (s. 139)

tünemişlik: Bir yerde sabit durmak, tüneklemek.

“Tünemiş irice bir horoz, fakat dövüşmekten bezmiş bir horoz tünemişliğinde, duruyordu orada.” (s. 158)

uykumsu: Uykuyu andıran, uyku gibi olan.

“Hareketleri uykulu gözlerimde büyüyor, küçölüyor, kendi kendine hareketlenmiş uykumsu çizgileriyle karanlığın içinde ateşin boyadığı hafif kızıl aydınlığa değişik resimler oluştuyordu.” (s. 28; 81)

yağmurlaşmak: Yağmur gibi akmak.

“Yalvaran, isyan eden, korkudan hıçkırın; fakat hepsi de birer ağıt olan çaresizliğin sesleri susup susup yağmurlaşıyordu; yağmurlaşıp yağmurlaşıp susuyordu.” [s. 131(3); 221]

yankılık: Ses bir yüzeye çarpıp geri dönme durumu.

“Sanırım sestem tümseklerde veya sağda solda, belli belirsiz, çok uzak, gittikçe eriyen bir yankı kalmıştı, az sonra onlar da yankılığını yitirdi, ıssızlığı sessizlik sardı büsbütün.” (s. 153)

yaraşmazlık: Uygun olmamak, yakışmamak.

“Dalgınlığım ayrı, belki dalgınlığımda huyumun depreşip yürürken kendimle yârenlik etmiş olmamın yaraşmazlığı da ayrı, ya iyice coşmuş şiirleştirmiş isem düşüncelerimi ve yetmemiş, duygularım ile de süslemiş isem.?” (s. 87)

yatkınca: Becerikli, her işe elverişli.

“Lâkin elim yatkıncadır.” (s. 28)

yıldırımlaşmak: Yıldırım gibi hızlı ve şiddetli olmak.

“Sanki ansızın buzlaşmıştı hava, kendisi görünmeyen kadının yardım çağırırları şimşeklerin keskinliğiyle yarıyor sessizliği; gök gürültülerinde korkutmak, yıldırımlaşmak istiyor, lâkin en sönük şimşeklerin ışıksızlığında düşü düşüveriyorlardı.” (s. 38; 132, 157)

yürütmezleştirmek: Yürümeyi zorlaştıracak bir engelle karşılaşmak.

“Çamur yürütmezleştirdi.” (s. 176)

3. BÖLÜM: İNCELENEN SÖZ VARLIĞI UNSURLARININ SIKLIĞI

3.1. Atasözlerinin Sıklığı

bugün bana ise yarın sana/size (4)

erken kalkan yol alır, er evlenen döl alır (1)

hikmetinden sual olunmaz (2)

yolcu yolunda/yolda gerek (3)

3.2. Deyimlerin Sıklığı

3.2.1. Güncel Sözlüklerde Bulunan Deyimlerin Sıklığı

abdest almak (13)

ağır basmak (2)

abdest tazelemek (2)

ağır gelmek (4)

acayibine gitmek (1)

ağırına gitmek (4)

acı çekmek/duymak (6)

ağırlık vermek (4)

acze düşmek (1)

ağız aramak (1)

aç doyurmak (1)

ağzı laf yapmamak (1)

aç kalmak (1)

ağzına bir parmak bal çalmak (1)

açığa çıkarmak (2)

ağzına yakışmamak (1)

açığa vurmak (1)

ağzından çıkmak (10)

açıktaki kalmak (2)

ağzından dökülmek (1)

adım atmak (3)

ağzından kaçmak (2)

adımlarını açmak (1)

ağzını açmak (2)

adını bağışlamak (1)

ağzını açmamak (3)

akıl bırakmamak (1)	aman vermemek (2)
akıl edememek (1)	anlam vermek (4)
akıl vermek (2)	ar etmek (1)
aklı almamak (3)	ara vermek (3)
aklı başına gelmek (1)	araya girmek (2)
aklı dağılmak (2)	arka çıkmak (1)
aklı karışmak (1)	arkası gelmemek (1)
aklı yatmamak (1)	ayak basmak (2)
aklına geleni söylemek (1)	ayakta kalmak (3)
aklına gelmek (15)	azap vermek (1)
aklına getirmemek (1)	bağrına basmak (2)
aklından çıkmak (2)	bağrını delmek (1)
aklından geçirmek (1)	baskın çıkmak (1)
aklından geçmek (4)	baş döndürmek (1)
aklını başından almak (3)	baş kaldırmak (1)
aklını karıştırmak (2)	başıboş gezmek (1)
aklını yormak (1)	başına dert olmak (1)
alaya almak (3)	başına gelmek (2)
alıp başını gitmek (6)	başına (...) gelmek (1)
altından kalkmamak (1)	başına iş açmak (1)
altüst etmek (2)	başına taş yağmak (1)
altüst olmak (1)	başını döndürmek (1)

başının çaresine bakmak (1)

bayram etmek (1)

bel bağlamak (1)

besmele çekmek (5)

bir araya gelmek (1)

bir olmak (6)

(...-mesi) bir olmak (3)

birbirine düşmek (3)

bismillah demek (2)

boğazı düğümlenmek (1)

boğazını yırtmak (1)

boş bulunmak (3)

boşa gitmek (2)

boy ölçüşmek (1)

boynunu bükme (8)

boyun eğmek (5)

burnundan solumak (2)

burnunun direği sızlamak (1)

buyur etmek (2)

büyüklik göstermek (1)

can bulmak (3)

can kalmamak (1)

can vermek (1)

canı çekilmek (1)

canı sıkılmak (3)

canı yanmak (4)

canını sıkmak (2)

canını vermek (4)

canını yakmak (1)

cesaret vermek (3)

cevapsız bırakmak (2)

ciddiye alınmamak (1)

ciğerine oturmak (1)

çaba harcamak (1)

çakılıp kalmak (3)

çalım satmak (1)

çene çalmak (1)

çene yormak (1)

çığırından çıkmak (1)

çıt çıkmamak (2)

çileden çıkarmak (1)

çileden çıkmak (1)

damarına işlemek (1)

dar gelmek (1)

darda kalmak (1)

davet etmek (1)

davul dövmek (1)

defteri kapamak (1)

dehşete düşmek (2)

dehşete düşürmek (3)

dem çekmek (1)

denk düşmek (2)

derdine düşmek (3)

derdini çekmek (2)

ders almak (2)

dikkat kesilmek (2)

dile gelmek (1)

dile getirmek (2)

dili bir karış dışarı sarkmak (1)

dili durmamak (1)

diline virt etmek (1)

dilini bağlamak (1)

dilini tutmak (2)

dişe dokunmak (1)

diz çökmek (3)

dizlerine kapanmak (1)

dört dönmek (2)

dört gözle beklemek (1)

dudak bükmek (2)

duymazlıktan gelmek (1)

dünya başına yıkılmak (1)

dünyayı tutmak (2)

düşünceye dalmak (1)

ekip biçmek (1)

eksik etmemek (4)

el açmak (2)

el atmak (1)

el bağlamak (2)

el etmek (2)

el koymak (1)

el sürmemek (3)

el uzatmak (7)

el vermek (1)

elde etmek (2)

elden gitmek (1)

ele geçmek (1)

ele gelmek (1)

ele vermek (1)

eli boş dönmek (5)	gam çekmek (1)
eli boş kalmak (1)	gayret göstermek (1)
eli ermek (1)	geçit vermek (2)
eli ermez gücü yetmez (1)	gelin gitmek (1)
eli kolu/ayağı bağlanmak (4)	gemi azıya almak (2)
elinde kalmak (1)	gerçek yüzünü göstermek (1)
elinden almak (2)	gerdan kırmak (3)
elinden gelmek (10)	gerek görmemek (1)
eline geçmek (2)	geri almak (3)
eline tutuşturmak (1)	geri çekilmek (1)
emeği geçmek (1)	geri çevirmek (10)
emin olmamak (3)	geri durmamak (1)
esir almak (2)	geri kalmak (1)
eşiğini aşındırmak (1)	geri kalmamak (1)
eyvallah demek (1)	geri komak (1)
eziyet etmek (2)	göğsü kabarmak (2)
farkına varmak (3)	gönlünden geçmek (3)
farkında olmak (4)	gönlünü çelmek (1)
feda etmek (1)	gönlünü yakmak (1)
fırsat kollamak (1)	gönül vermek (2)
fırsat vermek (5)	göz açamamak (1)
fos çıkmak (1)	göz açmak (1)

göz süzmek (1)

göz ucuyla bakmak (2)

gözden kaçmak (3)

göze almak (2)

göze batmak (1)

gözleri takılmak (1)

gözlerinden okumak (1)

gözlerini alamamak (2)

gözlerini almak (1)

gözlerini ayırmamak (1)

gözlerini kaçırmak (4)

gözlerinin önüne gelmek (3)

gözünde büyümek (1)

gözünde büyütmek (2)

gözüne çarpmak (3)

gözüne kestirmek (3)

gözünü açmak (4)

gözünü dikmek (2)

gurbete çıkmak (2)

gücü kalmamak (2)

gücü kesilmek (1)

gücü yetmek (6)

güçlük çekmek (3)

güçten düşmek (1)

güven duymak (1)

güven kazanmak (1)

güven vermek (1)

haber almak (1)

haber göndermek (1)

haber salmak (1)

haber vermek (7)

hak etmek (1)

hakkını vermek (1)

haklı çıkmak (2)

hava açmak (1)

hava bozmak (5)

hayran bırakmak (2)

helak olmak (2)

helallik dilemek (1)

hesap sormak (2)

hiçe saymak (3)

hoş görmek (8)

hoşuna gitmek (3)

huy edinmek (3)

huzurunu kaçırmak (1)

ısrar etmek (1)

ızdırap çekmek (5)

ibret almak (3)

iç çekmek (6)

içi geçmek (2)

içinden çıkmak (3)

içinden gelmek (2)

içine çekmek (1)

içine işlemek (1)

içine kapanmak/çekilmek (2)

içini dökmek (1)

içini yakmak (1)

idare etmek (1)

idrak etmek (1)

ihtiyaç duymak (1)

ileri gelmek (1)

ileri gitmek (1)

ileri sürmek (1)

ilgi duymak (1)

ilgi görmemek (1)

ilgisini çekmek (5)

ilgisini kesmek (1)

imdadına yetişmek (1)

iş görmek (1)

iş tutmak (1)

işe yaramak (13)

işi Allah'a kalmak (1)

işin üstesinden gelmek (1)

işine gelmek (2)

iz bırakmak (1)

iz sürmek (1)

izine düşmek (1)

kabına sığmamak (2)

kabuğuna çekilmek (3)

kaçacak delik aramak (1)

kalbini/gönlünü kırmak (3)

kanı donmak (1)

kapanın elinde kalmak (2)

kapıya dayanmak (1)

karar vermek (6)

karara varmak (8)

karın doyurmak (4)

karşı çıkmak (2)

karşı gelmek (3)	konuk olmak (8)
karşı koymak (2)	korku vermek (1)
karşılık vermek (5)	kötüye kullanmak (1)
kasıp kavurmak (1)	kulağına çalınmak (2)
kayıp vermek (1)	kulak açmak (2)
kendi hâline bırakmak (1)	kulak kabartmak (2)
kendinden geçmek (11)	kulak kesilmek (1)
kendine getirmek (1)	kulak vermek (2)
kendini alamamak (3)	kulaklarını dikmek (1)
kendini bilmek (4)	kusur işlemek (1)
kendini dar atmak (1)	kuşkuya düşmek (1)
kendini ele vermek (2)	küçük görmek (2)
kendini tutamamak (8)	laf açmak (1)
kendini vermek (1)	laf anlatmak (3)
kendini yoklamak (2)	lafa dalmak (1)
keyif sürmek (1)	lafa karışmak (1)
kılı kıpırdamamak (1)	merhem olmak (2)
kılığına girmek (2)	midesi kazınmak (1)
kıyamet kopmak (1)	minnet duymak (3)
kol gezmek (1)	mola vermek (5)
kolları sıvamak (1)	muradına erememek (1)
koltukları kabarmak (1)	musallat olmak (1)

namaza durmak (2)	ruhunu okşamak (1)
nefes almak (12)	sala vermek (1)
nefesi kesilmek (1)	sarsıntı geçirmek (1)
olmayacak duaya âmin demek (3)	saygı duymak (8)
oralı olmamak (2)	secdeye varmak (1)
ortak olmak (3)	selam vermek (3)
ortaya çıkmak (8)	sele kapılmak (4)
ortaya dökmek (3)	serinlik vermek (1)
öcünü almak (1)	ses çıkarmamak (3)
öfkesini kusmak (1)	ses çıkmamak (2)
önüne çıkmak (2)	sesini yükseltmek (3)
önüne düşmek (3)	sıcak basmak (1)
örnek almak (1)	sıkıntı çekmek (3)
özlemini çekmek (1)	sıkıntı vermek (1)
özür dilemek (15)	sırt çevirmek (1)
para etmek (1)	sırtı yere gelmemek (1)
perende atmak (1)	sırtını dayamak (3)
pes etmek (1)	sırtını dönmek (1)
peşini bırakmamak (1)	sırtını sıvazlamak (1)
rahat bırakmamak (1)	silip atmak (1)
rahmet okumak (1)	soluğu kesilmek (1)
razı olmak (3)	soluk aldirtmamak (1)

soluk almak (3)	tadını çıkarmak (3)
son verememek (1)	tadını kaçırmak (2)
sona ermek (9)	taş kesilmek (1)
sonu gelmek (6)	tat almak (1)
söz açmak (1)	tat vermek (1)
söz etmek (18)	telaşa vermek (1)
söz geçirmek (1)	temiz tutmak (1)
söz konusu edilmek (1)	tepki göstermemek (1)
söz vermek (5)	ter basmak (1)
söze başlamak (1)	ter dökmek (2)
sözü geçmek (1)	ters düşmek (2)
sözünü geri almak (1)	teselli etmek (1)
sözünü kesmek (7)	teslim almak (2)
sözünü tutmak (2)	tuhafına gitmek (5)
suspus olmak (2)	umut bağlamak (2)
şaha kalkmak (1)	uygun görmek (1)
şart olmak (2)	uyku getirmek (1)
şüphe etmek (1)	uykusu kaçmak (3)
taban tabana zıt olmak (1)	ümüğünü sıkmak (2)
taban tepmek (1)	üstten bakmak (1)
tadı kaçmak (1)	üstünde/üzerinde durmamak (5)
tadına varamamak (1)	üstünden atmak (2)

üstüne yürümek (4)	yol açmak (1)
üzerine alınmak (1)	yol almak (2)
vakit kazanmak (1)	yol aramak (3)
veda etmek (1)	yol göstermek (6)
velveleye vermek (2)	yol vermek (1)
yakasına yapışmak (1)	yol yürümek (2)
yakasını bırakmamak (1)	yola çıkmak (5)
yalancı çıkarmamak (1)	yola düşmek (2)
yanına almak (2)	yola koyulmak (7)
yararı dokunmak (5)	yola vurmak (1)
yardıma koşmak (1)	yoluna çıkmak (5)
yarı yolda bırakmamak (1)	yolunda gitmek (1)
yarım kalmak (6)	yolunu beklemek (3)
yarıya kalkmak (1)	yolunu bulmak (1)
yer almak (3)	yolunu kesmek (5)
yere sağlam basmak (1)	yorgun düşmek (2)
yere sermek (1)	yosun bağlamak (1)
yeri gelmek (4)	yön vermek (3)
yerin dibine geçmek (1)	yük olmak (2)
yerine getirmek (5)	yüreği burkulmak (1)
yerini almak (3)	yüreği daralmak (1)
yok etmek (4)	yüreği/içi ezilmek (1)

yüreği kabarmak (1)

yüreği/içi titremek (2)

yüreği yanmak (1)

yürek paralamak (1)

yüz tutmak (2)

yüze çıkmak (1)

yüzü gülmek (3)

yüzü kızarmak (5)

yüzünü buruşturmak (1)

yüzüstü bırakmamak (1)

zahmet çekmek (1)

zaman almak (2)

zaman tanımak (1)

zarar gelmek (1)

ziyan etmek (3)

zorunda kalmak (6)

3.2.2. Güncel Sözlüklerde Bulunmayan Deyimlerin Sıklığı

ağıra çekmek (1)

ağzı yüzü buruşmak (1)

aklında tilki gezinmek (1)

aklını okumak (1)

alkışı basmak (1)

bağrını yarmak (1)

borcuna yatmak (1)

can düğümüne vurmak (1)

canını yağmaya vermek (1)

cebi bakır görmek (1)

çizgiden çıkmak (1)

dağa taş sığmamak (1)

dili paslanmak (2)

eli ekmek parasına ermek (1)

elif okumak (2)

elini ayağını kurutmak (1)

fırsat tanımak (1)

göğü tutmak (1)

gök bastırmak (1)

gönlü yıkılmak (2)

gönlünden gelmek (2)

gönlünü burkmak (1)

gönlünü sarımsak (1)

gönül gözünü açmak (2)

gözlerinden taşmak (2)

gözlerini eğmek (1)

gözünde küçülmek (1)

harman düşmek (1)

hevesi sönmek (1)

heyecanını yitirmek (2)

huzurunu bozmak (1)

kabından taşmak (2)

kargaşa koparmak (1)

kılıf aramak (1)

kuyruğunu çekmek (1)

lafı yuvarlamak (1)

nazar eylememek (1)

tersliği tutmak (1)

üstünlük taslamak (1)

yarı yolda kalmak (1)

yüreğinden vurmak (1)

yüreğini acıtmak (1)

zorluk çekmek (2)

3.2.3. Güncel Sözlüklerdeki Anlamından Farklı Anlam Kazanmış Deyimlerin Sıklığı

ağız açtırmamak (1)

göz kırpma (2)

kapı aramak (1)

nefes etmek (1)

ser verip sır vermemek (1)

tersine çevirmek (1)

yüreği yarılmak (1)

3.2.4. Yazar Tarafından Yapısı Değiştirilen Deyimlerin Sıklığı

ağzının içinde gevelenmek (1)

aklını başına getirmek (1)

aklını başından uçurmak (1)

aracılık yapmak (1)

bağ bostan bozulmak (1)

bakışlarını dikmek (1)

başına taç eylemek (1)	ipini kazığını koparmak (1)
başından aşağı buzlu sular dökülmek (1)	kafasını gözünü yarmak (1)
bulduğıyla/bulduğunla yetinmek (4)	merakına kapılmak (1)
çıkmaza düşmek (1)	sırrına erişememek (1)
gönül razı gelmemek (1)	sözü ağzında komak (1)
göz hapsinde tutmak (1)	toprağı sağlam basmak (1)
hasrete bırakmak (1)	yer yarılrsa da yerin dibine/yere geçmek (2)
herkes bir ağız olmak (1)	yol ayrımına varmak (1)
iler tutar yeri olmamak (1)	yoluna düşmek (1)

3.2.5. İkilemelerden Oluşan Deyimlerin Sıklığı

allak bullak olmak (1)	içi içine sığmamak (1)
baş başa bırakmak (1)	kem küm etmek (1)
baş başa kalmak (3)	kolunu kanadını kırmak (2)
baş başa vermek (1)	kul köle olmak (1)
dik dik bakmak (1)	par par yanmak (2)
el ele vermek (3)	siyim siyim ağlamak (1)
eli ayağı titremek (1)	tel tel dökülmek (1)
ete kemiğe bürünmek (2)	yerli yerine oturmak (1)
hâl hatır sormak (1)	

3.3. İkilemelerin Sıklığı

3.3.1. Güncel Sözlüklerde Bulunan İkilemelerin Sıklığı

açık seçik (1)	başı başına (2)	büklüm büklüm (1)
adı sanı (1)	belli belirsiz (2)	bütün bütüne (1)
adım adım (2)	beş altı (2)	canlı cansız (2)
ağır ağır (3)	beş on (1)	çağıl çağıl (1)
ağır aksak (1)	bezgin bezgin (1)	çatır çatır (1)
ahım şahım (1)	bile bile (7)	çayır çimen (1)
akıl fikir (3)	bilerek bilmeyerek (1)	çın çın (3)
alımlı çalımlı (1)	bilmiş bilmiş (1)	çizgi çizgi (1)
allı yeşilli (7)	binde bir (1)	çoluk çocuk (2)
altı üstü (2)	bir bir (3)	çürük çarık (1)
ana ata (2)	bir iki (10)	dağ bayır (1)
aramak sormak (2)	birer birer (5)	dağ taş (7)
arpa buğday (1)	birer ikişer (4)	dal budak (1)
aşağı yukarı (1)	birinden biri (1)	dalgın dalgın (1)
ayrı ayrı (5)	boğuk boğuk (1)	dallanmak budaklanmak (1)
az biraz (2)	borç harç (1)	derinden derine (1)
bağ bahçe (1)	boydan boya (1)	derlenip toparlanmak (1)
bağıra çağıra (3)	boyun boğaz (1)	didik didik (1)
bağlık bahçelik (1)	bölük pörçük (2)	dil diş (1)
basamak basamak (1)	buram buram (2)	

dilden dile (1)	eş dost (1)	gören eden (1)
diş diş (1)	ev ocak (2)	güle güle (1)
diyar diyar (1)	ezile büzüle (2)	gülüp oynamak (1)
dizi dizi (1)	fısıll fısıll (4)	gülüş oynaş (1)
doğma büyüme (1)	geçip gitmek (4)	günah sevap (1)
doğru dürüst (4)	geçmek gitmek (1)	halka halka (1)
doğrudan doğruya (1)	gelen geçen (2)	hanım hanımcık (1)
dolmak taşmak (1)	gelen giden (1)	hele hele (2)
durup dinlenmemek (2)	gelip çatmak (1)	hemen hemen (2)
durup dururken (2)	gelip geçmek (5)	hesap kitap (1)
duyup işitmek (1)	gelip gelip (gitmek) (1)	ışık ıldırık (1)
dürüp bükme (1)	gelmek çatmak (2)	iç dış (1)
düşünceli düşünceli (1)	gelmek geçmek (6)	iç içe (10)
düşüp bayılmak (1)	gezip dolaşmak (1)	için için (6)
edepli edepli (1)	gezmek dolaşmak (1)	içine içine (2)
eğilip bükülmek (2)	gide gele (1)	içli dışlı (2)
eğmek bükme (1)	gidip gelen (1)	içten içe (6)
eğri doğru (1)	gidip gelmek (3)	iki üç (2)
el ayak (3)	giyim kuşam (2)	iliği kemiği (1)
el yüz (3)	gizli saklı (1)	iniş çıkış (1)
enine boyuna (1)	gizliden gizliye (1)	irili ufaklı (1)
eski yeni (1)	gönülsüz gönülsüz (1)	isli puslu (1)

ister istemez (7)	kötü kötü (2)	pırl pırl (1)
iş güç (1)	köy kent (1)	pütür pütür (1)
itiş kakış (1)	kuzu kuzu (2)	sabah sabah (4)
iyi kötü (7)	küçüklü büyüklü (1)	saf saf (dizi dizi) (1)
kadınli erkekli (1)	küskün küskün (1)	saf saf (2)
kap kacak (3)	mal mülk (2)	sağa sola (6)
kara kuru (1)	mırıl mırıl (3)	sağda solda (5)
kariş kariş (1)	mırın kırın (1)	sağdan soldan (5)
kendi kendine (11)	namaz niyaz (2)	sakin sakın (2)
kesik kesik (2)	nefes nefese (2)	sap saman (2)
kesmek atmak (2)	o gün bu gün (1)	sarmaş dolaş (1)
kıpır kıpır (2)	o yana bu yana (1)	sel su (1)
kırık dökük (1)	okuma yazma (1)	selamsız sabahsız (1)
kıt kanaat (1)	olan biten (1)	sersem sepelek (1)
kıvır kıvır (1)	olsa olsa (2)	ses soluk (2)
kız kızan (1)	olura olmaza (1)	sessiz sedasız (1)
koca koca (1)	öksürmek tıksırmak (2)	seve seve (1)
kolay kolay (1)	ölü diri (1)	sık sık (7)
kollamak gözetmek (1)	ön art (1)	sıkı fıkı (1)
körü körüne (2)	özene bezene (1)	sıkı sıkıya (1)
kös kös (1)	parça parça (3)	silme süpürme (1)
köşe bucak (1)	pır pır (1)	sinsi sinsi (1)

süklüm püklüm (1)	utana sıkıla (2)	yarı aç yarı tok (1)
şaşkın şaşkın (1)	uzak yakın (3)	yarı yarıya (1)
şöyle böyle (3)	uzaktan yakından (1)	yarım yamalak (1)
tam tamına (1)	uzun uzun (4)	yaşlı başlı (1)
tanış biliş (1)	uzun uzadıya (1)	yatıp kalkmak (2)
tatlı tatlı (1)	üç beş (9)	yavaş yavaş (5)
tıka basa (1)	üçer beşer (1)	yeni yeni (1)
toz duman (1)	üst baş (2)	yer gök (3)
toz toprak (2)	üst üste (6)	yıllar yılı (1)
tuhaf tuhaf (1)	varı yoğu (9)	yokluk yoksulluk (3)
ucu bucağı (1)	varsıl yoksul (1)	yol yordam (1)
uçsuz bucaksız (1)	yalan dolan (1)	yunup arınmak (1)
ufak tefek (8)	yalım yalım (1)	yüz yüze (5)
uğrun uğrun (1)	yalvar yakar (1)	zaman zaman (2)
usul usul (6)	yan yana (5)	zengin yoksul (1)
utana çekine (1)	yan yöre (4)	

3.3.2. Güncel Sözlüklerde Bulunmayan İkilemelerin Sıklığı

açta açıkta (1)	aptal budala (2)	dalmak çullanmak (1)
ağaç ağaçsı (1)	aşıra taşıra (1)	dizilip sıralanmak (1)
alınıp darılmak (1)	belirli belirsiz (1)	doldurmak taşırmak (1)
alış satış (1)	çala oynaya (1)	dolmak boşalmak (3)

düğümleñip çözülmek (1)	kavgasız dövüşsüz (1)	sağıyla soluyla (1)
eğrilik doğruluk (1)	kırılıp gücenmek (1)	sıralanıp dizilmek (1)
ekmek tuz (1)	kışkırtıa pohpohlaya (1)	taşa döküle (1)
geçmiş gitmiş (1)	kollamak kayırmak (1)	taşa taşıra (1)
gizleye saklaya (1)	konuşup anlatmak (1)	ucu da sonucu da (1)
göre göstere (1)	konuşup tartışmak (1)	yakın ırak (1)
güle güldüre (1)	kök köken (1)	yaprak yaprak (1)
ıhmak kalkmak (1)	oraya buraya (1)	yaralı bereli (1)
iki ikiye (1)	ot otsu (2)	yarık yırtık (1)
istemeye sevmeye (1)	sağıını solunu (1)	yavan yavan (1)

3.3.3. Diğer İkilemelerin Sıklığı

aç aç (1)	bakıp bakıp (1)	desem desem (1)
açıklık koyuluk (1)	beğenmeye beğenmeye (1)	diye diye (5)
açılır açılmaz (1)	bitirir bitirmez (2)	diye söyleye (2)
alacak satacak (1)	büyü müyü (1)	doğudan batıya (1)
alan satan (1)	canlı mı canlı (1)	dolu dolu (2)
alıp alıp (2)	cennet cennet (1)	dolu mu dolu (1)
azaptan azaba (1)	çıkır çıkmaz (2)	dolup dolup (1)
baka baka (3)	demet demet (1)	döne döne (1)
bakılmaya bakılmaya (1)	deniz derya (1)	döner dönmez (2)

döve döve (1)	kaybolup kaybolup (1)	susar susmaz (2)
duydum duyalı (1)	kepçe kepçe (1)	susup susup (1)
düşe düşe (1)	kısa kısa (1)	tas tas (1)
ev ev (1)	kokudan kokuya (1)	tel tel (1)
evet mevet (1)	küçülte küçülte (1)	tesbih tesbih (2)
eze eze (1)	mazlum mazlum (1)	usuldan usula (1)
gelişine gidişine (1)	mini mini (1)	utanmış utanmış (1)
gere gere (1)	olsak olsak (1)	uzamış yatmış (1)
gönülsüz mönülsüz (1)	oturur oturmaz (1)	üç dört (3)
götüre götür (1)	oyun moyun (2)	üstüme üstüme (3)
gür gür (1)	öküz möküz (1)	vere vere (2)
hâlden hâle (1)	salına salına (1)	yağmurlaşp yağmurlaşp (1)
hasta masta (1)	sekiz on (3)	yatanı yatmayanı (1)
hüner müner (1)	serim serim (1)	yedi sekiz (1)
içerisine içerisine (1)	sevmeye sevmeye (1)	yoldan yola (2)
inana inanmaya (2)	sevmeyen saymayan (1)	yorumlaya yorumlaya (1)
inanmaya inanmaya (1)	sığına sığına (1)	yüzden yüze (1)
kalın kalın (1)	sıyıra sıyıra (1)	zengin mi zengin (1)
kanat kanata (1)	soluklanır soluklanmaz (1)	zorla zorla (1)
karıla karıla (1)		

3.4. Kalıp Sözlerin Sıklığı

afiyet olsun (3)	buyur (17)
alın teri hürmetine (1)	buyursanıza (1)
Allah affetsin (1)	çok şükür! (10)
Allah Allah! (4)	çok teşekkür ederim (1)
Allah aşkına! (1)	defol! (1)
Allah bilir (7)	defolun! (1)
Allah Bismillâh! (1)	destur (1)
Allah kerim (1)	eksik olma (1)
Allah rahatlık versin (2)	eksik olmasınlar (1)
Allah yardımcınız olsun (1)	ellerinizden öper (1)
Allah yazmasın! (1)	estağfirullah (3)
Allah'a bin şükür (2)	eyvallah (3)
Allah'a emânet olasınız (1)	günün hayırlı, yılların bereketli, ömrün kutlu olsun (1)
Allah'ın selâmı üstüne olsun (1)	haklısın/haklısınız (17)
Aman Allah'ım (2)	haşa! (2)
âmenna (3)	hay Allah (1)
artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin (1)	haydi bana/bize eyvallah (3)
beni duadan eksik etmeyin (1)	haydi hayırlısı (1)
bin şükür (2)	hayırdır inşallah (2)
buyruğunu başım üstünde bilirim (1)	hayırlı yolculuklar (1)
buyrun/buyurun (11)	

hayırlısıyla (2)

heyvaaaah! (9)

hoş bulduk (1)

hoş geldin (4)

hoş gelmişsin (3)

hoş gelmişsin safâlar getirmişsin (1)

hoşça kal (1)

hoşça kalasınız (1)

hoşça mısınız? (1)

inşallah/inşaallah (6)

kalın sağlıcakla (1)

kolay gelsin (1)

kusura bakma (1)

kusura bakmayın (4)

kusura kalma (1)

lâf yok! (1)

lütfen/lutfen (32)

maşallah (3)

merhabaaa! (1)

ne garip (4)

ne güzel! (9)

ne olursa olsun (5)

ne tuhaf (2)

ne yazık ki (2)

öyle olsun (3)

özür dilerim (3)

pekâlâ (17)

sağ ol/sağol (6)

sağ olasın (2)

selamünaleyküm (1)

siz nasılsınız? (1)

sizlere ömür (1)

sofranız bereketli olsun (1)

sözüm ona (5)

Tanrı günah yazmasın (1)

Tanrı seni korusun (1)

Tanrım, sana binlerce şükür! (1)

teşekkür ederim/ediyorum/ettim (6)

tezce gidesin, tezce gelesin (1)

uğurun açık ola (1)

vaktin dirlik düzenlik üzere geçsin (1)

vaktiniz sağlığa, sağlığını iyiliklere,
erenlerin himmetine olsun (1)

vallah (2)

vallaha (1)	yok daha neler (2)
ve aleykümselam (1)	yok ol (1)
ya Allah! (2)	yolun açık olsun (1)
yeter! (2)	zahmet etmeyin (1)

3.5. Arkaik Sözcüklerin Sıklığı

beğ (20)	esrükleşmek (3)	salınmak (1)
bencileyin (14)	esrüklük (3)	sevi (3)
berkitmek (2)	gedik (3)	söyünmek (5)
bıldır (1)	ınçkırmak (1)	şakul (1)
binit (6)	ılbeği (1)	toy (1)
börk (2)	kös (2)	yalabuk (1)
bukağı (1)	nelik (2)	yalabumak (3)
bukağılanmak (1)	onulmak (1)	yumrulmak (1)
çapmak (2)	sağaltmak (1)	

3.6. Ağız Özelliği Taşıyan Sözcüklerin Sıklığı

ağmak (4)	cangıldamak (1)	çiğleme (6)
alver (1)	cingildemek (1)	çöğmek (1)
belen (3)	çala (1)	dolak (2)
belenmek (1)	çemkirmek (1)	evdirmek (1)
büngüldemek (5)	çığırnak (2)	even (1)

evecenleşmek (2)	ıldırık (2)	sorgucu (7)
everek (1)	ikincilikli (1)	sökün etmek (1)
eyi (34)	kardaş (21)	şahna (1)
eyice (1)	kızan (1)	tezlenmek (1)
gardaş (1)	köroğlu (2)	tığ (2)
göğnümek (1)	kösere (2)	töremek (1)
gölek (1)	kubarmak (1)	uğunmak (5)
gön (1)	küçümencik (57)	yangı (2)
göze (8)	lüle (2)	yavaşın (1)
he mi (3)	mesel (1)	yelpük (1)
heç (1)	mozalak (2)	yepelek (1)
höngürtü (1)	nece (4)	yörümek (1)
höykürmek (3)	neci (3)	yumak (fiil) (1)
ıçkınmak (1)	pekey (2)	zalım (3)
ıhmak (3)	sıracalı (1)	

3.7. *Türkçe Sözlük*'te Olmayan Sözcüklerin Sıklığı

atsılık (1)	bilmeklik (2)	cihanlaşmak (1)
bahçelenmek (1)	bilmezleşmek (1)	cikciklenmek (3)
benimleşmek (1)	borçlandırıcı (1)	coşturuculuk (1)
benlikleşmek (2)	candanlaşmak (2)	çedikçi (29)
bilmeceleşmek (1)	cıngıltı (1)	çeliklenmek (1)

çemütleşmek (1)	ıslakçalaşmak (1)	sağnaklanmak (1)
çıkamazlaşmak (1)	ışıklaşmak (1)	sellenmek (5)
deliceleşmek (2)	ikinciklenmek (10)	sergenlemek (1)
delicelik (2)	iliklerimece/iliklerinece (2)	sertçelik (1)
dinlemezlik (1)	inanmışlık (2)	sıkçalaşmak (1)
dolucalaşmak (1)	inbiklenmek (1)	sonunaca (1)
duyulmazlık (1)	kandırıcılık (1)	sönükçe (1)
dünyalılaşmak (1)	kavgalanmak (1)	sümüklücelik (1)
dünyalılaştırmak (1)	kelebekleşmek (4)	terlicelik (1)
düşsülük (1)	kemiğinece (1)	tozlanmışlık (1)
geçıştirmece (2)	kendiceğiz (1)	tünemişlik (1)
geyikleştirmek (1)	kısıkçalık (1)	uykumsu (2)
gibilik (3)	nasıllaşmak (1)	yağmurlaşmak (4)
gölgeleşmek (1)	nasıllık (2)	yankılık (1)
görülmezlik (1)	niyazlanmak (4)	yaraşmazlık (1)
güvendirici (2)	orayaca (1)	yatkınca (1)
haydahlamak (1)	pamuksuluk (1)	yıldırımlaşmak (3)
heybetlicelik (1)	rakkaseleşmek (1)	yürütmezleştirmek (1)
hortumlaşmak (1)		

4. BÖLÜM: BENİM ADIM YUNUS EMRE ROMANININ KAVRAMSAL TASNİFİ

4.1. Akrabalık Adları

ağabey (2)	evlat (2)	karı (5)
ana (10)	gelin (9)	koca (6)
ata (4)	güveyi (1)	köroğlu (karı) (2)
baba (34)	hısım (1)	oğul (70)
dede (2)	kardeş (4)	torun (4)

4.2. Araç, Alet-Edevat ve Eşya Adları

ağ (5)	çakmak (1)	fırın (13)
akçe (5)	çan (4)	gem (3)
araba (16)	çıkın (8)	gergef (1)
araç (2)	çingirak (1)	geyik postu (3)
ayakçak (1)	çıra (8)	güğüm (9)
balta (2)	çivi (1)	hasır (4)
beşik (1)	çubuk (1)	heybe (39)
bez (9)	çuval (6)	ışıldak (5)
bıçak (1)	dingil ³⁸ (1)	ibrik (1)
bohça (1)	fener (1)	ibrişim ³⁹ (1)
bukağı ³⁷ (1)		iğne (1)

çadır (4)

³⁷ Köstek.

³⁸ Tekerleklerin merkezinden geçen ve taşıtın altına enlemesine yerleştirilmiş mil.

ip (5)

³⁹ İplik.

iplik (1)	küfe (1)	süngü (2)
kâğıt (1)	kürek (2)	şaku ⁴¹ (1)
kağnı (1)	kürsü (8)	tabut (2)
kama (1)	makas (1)	tas (4)
kamçı (3)	mala (4)	tekerlek (1)
kandil (1)	masa (2)	tekne (4)
kap (3)	mızrak (1)	temren (1)
kaşık (1)	mum (5)	tencere (1)
kayık (1)	ocak (13)	tepsi (1)
kayış (1)	ok (4)	testere (1)
kazık (1)	pala ⁴⁰ (1)	testi (1)
kefen (1)	para (20)	tezgâh (1)
kelepçe (1)	perde (4)	tırpan (3)
kepçe (2)	post (2)	torba (5)
kıl çadır (1)	pul (3)	tül (6)
kılıç (7)	sal (10)	uçurtma (1)
kırbaç (2)	sancak (1)	urgan (1)
kilim (3)	satır (1)	yatak (5)
kilit (2)	silah (1)	yorgan (1)
kitap (16)	su dolabı (13)	zincir (7)
korkuluk (1)	su kabı (2)	

kuyu kapağı (1)

⁴⁰ Kılıç.

⁴¹ Çekül.

4.3. Bitki, Meyve ve Sebze Adları

afyon (3)	dut (11)	kök nar (7)
ağaç (36)	dut ağacı (11)	leylak (1)
alıç (12)	ekin (5)	menekşe (1)
armut (1)	elma (1)	mercimek (2)
arpa (7)	elma ağaçları (1)	misvak (2)
badem (1)	erik ağacı (1)	nohut (1)
ballı baba (1)	fasulya (fasulye) (1)	ot (15)
başak (1)	fidan (2)	otçuk (1)
budak (6)	fiğ ⁴³ (1)	reçine ⁴⁵ (1)
buğday (49)	gül (10)	sabun otu (2)
burçak (2)	gülhatmi (1)	salkım söğüt (7)
ceviz (1)	hanımeli (1)	soğan (24)
ceviz ağacı (2)	haşhaş (5)	söğüt (19)
çalı (3)	karpuz (1)	sünbül (sümbül) (1)
çam (4)	kavun (1)	tohum (2)
çam ağacı (4)	kekik (1)	üzüm (3)
çeç ⁴² (1)	kına çiçekleri (1)	vişne (1)
çiçek (5)	kiraz ağaçları (1)	yaprak (18)
çimen (3)	koz ⁴⁴ (1)	yasemin (2)
dal (19)		yavşan otu (2)

⁴² Tahıl yığını.

⁴³ Hayvan yemi olarak yetiştirilen bir bitki.
⁴⁴ Ceviz.

⁴⁵ Ağaç sakızı.

yediveren (1)

4.4. Boy, Kavim, Millet Adları

Ahiler (3)	Hamidoğulları	Kayı Boyu (5)
Avşar Boyu (1)	Beğliği/Beyliği (1)	Moğol (117)
Çandarogulları (1)	Kaçar Boyu (1)	Oğuzlar (2)
Eşrefoğlu	Karamanlı (3)	Selçuklu (5)
Beğliği/Beyliği (1)	Karası Beğliği/Beyliği (1)	Türkmen (35)
Germiyanlı (2)		

4.5. Cinsiyet, İnsan Ömrü ve İlişkileriyle İlgili Adlar

adam (23)	hayat (15)	memleketli (1)
aile (2)	hemşehri (30)	misafir (1)
arkadaş (3)	herif (1)	oğlan (2)
bebe (1)	kadın (32)	ölüm (31)
çocuk (47)	kız (29)	ömür (19)
delikanlı (8)	kızan (1)	sevgili (2)
doğum (7)	kızcağız (1)	tanıdık (1)
dost (20)	komşu (9)	yabancı (7)
erkek (10)	konuk (29)	yoldaş (26)
eş (2)	konukluk (2)	

4.6. Dil, Lehçe ve Şive Adları

Türkçe (3)

4.7. Dil ve Edebiyat ile İlgili Adlar

anlatım (1)	dil (4)	nefes (2)
atalar sözü (1)	eser (3)	şiir (13)
beyit (3)	Karagöz-Hacivat (1)	yalınlık (1)
bölüm (1)	laf (12)	yazma (1)
deyiş (10)	mısra (3)	

4.8. Dinî Adlar

abdest (21)	cehennem (6)	elif (2)
abdestli (1)	cemaat (7)	elifbe (1)
Allah (90)	cennet (15)	eren (11)
Allahuekber (4)	çile (2)	ezan (39)
âmin (3)	derviş (221)	Fatiha (3)
arşıâlâ (1)	dervişçe (5)	günah (18)
besmele (6)	dervişlik (11)	haç (1)
Bismillâh (4)	din adamı (1)	Hak (Allah) (1)
Bismillâhirrahmânirrahi m (5)	dindarlık (1)	haram (4)
camî (2)	dua (39)	hayır (hayırlı) (4)
	ecinni (1)	helâl (1)

helâllik (1)	minare (3)	şer (2)
hikmet (6)	molla (190)	şeyh (32)
himmet (4)	mollalık (2)	şeyhlik (1)
huri (1)	muska (1)	şeytan (10)
ibâdet (6)	Müslüman (1)	şükür (19)
ilahi (17)	Müslümanlık (2)	Tanrı (38)
imam (4)	namaz (52)	tecelli (1)
imamlık (2)	nasip (2)	tekke (19)
imanlı (1)	niyaz (12)	tesbih (4)
inanç (15)	nur (1)	teyemmüm (1)
inkâr (8)	peygamber (4)	tövbe (2)
inşallah (7)	Rab (5)	Ümmet-i Muhammed (1)
kader (2)	rahmet (3)	Üveysî (1)
kıyamet (2)	resûl (1)	virt (1)
kubbe (2)	rızık (3)	yakarış (1)
kul (9)	ruh (33)	Yarabbi (7)
kul hakkı (1)	salâ (1)	Yaradan (46)
Kur'an (1)	seccade (2)	yaradılan (10)
Kur'ân-ı Kerîm (2)	secde (2)	zaviye (2)
kutsal (1)	semâ (4)	zikir (3)
maşallah (3)	sevap (4)	
mescit (16)	Sırat Köprüsü (4)	

4.9. Giyim, Kumaş ve Kıyafet Adları

başlık (1)	dolak (2)	kuşak (1)
börk (2)	etek (1)	yaka (8)
cep (2)	gömlek (1)	yazma (9)
çarık (3)	içlik (1)	yemeni (3)
çizme (1)	ipek (1)	yen (1)

4.10. Hastalık ve Tedaviyle İlgili Adlar

boğmaca (1)	hastalık (1)	sıracalı (1)
bulaşıcı hastalık (1)	ilaç (1)	sıtma nöbeti (1)
derman (5)	öksürük (3)	üşüme (3)
dert (39)	öksürüklü (2)	yara (4)
hasta (6)	sağlık (3)	yelpük hastalığı (1)

4.11. Hayvan Adları

akrep (3)	böcek (4)	eşek (3)
aladoğan kuşu (3)	bülbül (14)	fare (2)
arı (11)	cırcır böceği (1)	fil (9)
at (27)	çıyan (1)	geyik (5)
ateş böceği (1)	dana (2)	guguk kuşu (3)
balık (9)	davar (7)	güvercin (13)
baykuş (7)	deve (19)	hayvan (5)

horoz (2)	kırlangıç (1)	öküz (2)
inek (8)	kısırak (1)	paçalı ak güvercin (1)
it (2)	koyun (7)	sinek (8)
kaplan (2)	köpek (12)	sürüngen (2)
kaplumbağa (2)	kumru (2)	tavşan (1)
karga (3)	kurbağa (2)	tırtıl (1)
karınca (5)	kurt (3)	turna kuşu (5)
katır (1)	kurtçuk (2)	yarasa (2)
keçi (6)	kuş (47)	yılan (1)
kedi (2)	kuzu (1)	
kelebek (4)	oğlak (1)	

4.12. İnsanla İlgili Organ ve Uzun Adları

ağız (83)	bel (6)	ciğer (9)
alın (6)	beyin (8)	çene (5)
avuç (18)	bilek (3)	damar (14)
avuç içi (2)	boğaz (10)	deri (3)
aya (1)	boyun (31)	dil (21)
ayak (51)	böğür (2)	dirsek (6)
bağır (13)	burun (5)	diş (7)
baş (66)	burun direği (1)	diş eti (1)
beden (52)	but (1)	diz (7)

dudak (16)	kaş (2)	ümük (2)
eklem (1)	kemik (9)	yumruk (3)
el (60)	kıl (3)	yürek (119)
ense (2)	kirpik (1)	yüz (148)
et (2)	kol (26)	
gerdan (4)	koltuk ⁴⁶ (1)	
gırtlak (2)	kucak ⁴⁷ (3)	
göbek (1)	kulak (38)	
göğüs (11)	kulak zarı (1)	
göğüs kafesi (3)	mide (6)	
göz (193)	nefes borusu (1)	
göz kapağı (1)	omuz (29)	
göz pınarı (1)	parmak (5)	
hücre (8)	saç (3)	
ilik (4)	sakal (8)	
işaret parmağı (2)	serçe parmak (3)	
kadem (2)	sırt (21)	
kafa (8)	sine (1)	
kalça (1)	şah damarı (1)	
kalp (4)	ten (1)	
kan (4)		
karın (29)		

⁴⁶ Kolun gövde ile birleştiği yer.

⁴⁷ Koyun, aguş.

4.13. İnsani Vasıf ve Duygu Adları

4.13.1. İnsani Vasıf Adları

acımasız (7)	çocuklu (1)	güvenilmez (1)
akıllı (1)	dalgın (5)	hain (1)
alaycı (2)	dalkavuk (1)	hasta (6)
aptal (4)	deli (12)	hevesli (2)
arsız (1)	densiz (1)	hınçlı (1)
âşık (18)	dertli (5)	hırçın (4)
ayık (2)	dertsiz (1)	hırsız (4)
bezgin (2)	diri (2)	hileci (1)
bıkkın (4)	durgun (2)	hoşgörülü (2)
bilici (1)	düşkün (3)	huzurlu (1)
budala (4)	düzenbaz (1)	ihtiyar (84)
cahil (1)	edepli (3)	işvebaz (1)
candan (1)	evecen (1)	itici (1)
cesur (2)	garip (14)	itirazcı (2)
cılızımsı (13)	genç (30)	iyi (2)
cimri (2)	gençten (2)	iyiliksever (2)
cömert (1)	gerçekçi (1)	kaçık (1)
çaresiz (5)	güçlü (3)	kararlı (1)
çılgın (2)	güçsüz (7)	kararsız (1)
çocuğumsu (2)	güvenilir (3)	kaygusuz (kaygısız) (1)

kırgın (1)	sinsi (3)	varlıklı (5)
kıskanç (1)	soğukkanlı (2)	varsıl (3)
mağrur (2)	sorgucu (5)	vefalı (2)
mazlum (4)	soysuz (2)	yalancı (4)
meczûb (meczup) (3)	soytarı (1)	yalnız (24)
meraklı (1)	suçlu (6)	yapılı (2)
mimli (1)	şakacı (1)	yaramaz (2)
maskin (2)	şaşkın (5)	yaşlı (43)
mutlu (6)	şebek (1)	yılgın (3)
mutsuz (2)	terbiyeli (1)	yiğit (53)
muzdarip (1)	terli (1)	yoksul (30)
mütevazı (1)	tok (3)	yorgun (17)
nazik (1)	uğursuz (3)	yüzsüz (1)
öfkeli (1)	ulu (1)	zalim (6)
pısırik (1)	umutlu (1)	zararlı (1)
sabırsız (3)	uslu (1)	zararsız (2)
sağır (2)	ustaca (4)	zayıf (2)
saygılı (3)	utançlı (4)	zengin (6)
seçkin (1)	utanmaz (1)	zındık (5)
sevdalı (2)	uzlaşmacı (1)	
sevecen (2)	üstün (6)	
sevimsiz (1)	üzgün (4)	

4.13.2. İnsani Duygu Adları

acı (42)	ızdırap (8)	saygı (19)
arzu (25)	imrenme (4)	sevda (2)
aşk (4)	kahır (4)	sevgi (16)
cesaret (6)	kaygı (1)	sevi (3)
coşku (5)	keder (7)	sevinç (9)
dargın (1)	kibir (2)	sezgi (17)
endişe (5)	kin (3)	şaşıрма (1)
gurur (1)	korku (57)	şaşkınlık (7)
güven (12)	kuşku (14)	şükran (2)
haset (1)	memnun (5)	şüphe (2)
hasret (2)	merak (12)	tamah (2)
haz (4)	minnet (5)	tedirginlik (5)
heves (20)	mutluluk (15)	umut (54)
heyecan (3)	naz (1)	usanç (2)
hırs (5)	nefret (4)	utanç (8)
hicran (1)	öfke (11)	ürperti (4)
huzur (18)	özlem (8)	üzüntü (4)
hüzün (9)	pişmanlık (3)	zevk (2)

4.14. Maden ve Ham Madde Adları

ahşap (1)	çelik (2)	mücevher (1)
altın (2)	demir (2)	odun (2)
bakır (2)	elmas (3)	sırça (2)
cam (4)	gümüş (2)	taş (31)
çakıl (2)	kum (6)	toprak (7)
çakmak taşı (1)	mermer (5)	

4.15. Meslek, Meslek İcracısı ve Ünvan Adları

ağa (3)	çedikçi (29)	hancı (14)
alay beği (alay beyi) (2)	çiftçi (2)	hoca (1)
asker (7)	çoban (33)	ilahici (2)
bağcı (1)	davulcu (1)	ilbeği (ilbay) (1)
bahçeci (1)	debbağ (1)	ipekçi (1)
balıkçı (37)	denizci (1)	işçi (2)
balıkçılık (1)	devriye (4)	kaçakçı (2)
başvezir (1)	duvarcı (1)	kadı (8)
beğ (bey) (62)	eleştirmen (1)	kasap (1)
bileyici (32)	esnaf (2)	kervancı (28)
bostancı (7)	gemicilik (1)	kolcu (16)
cambaz (2)	göz bağıcılık (1)	ozan (10)
çavuş (10)	gözcü (2)	ozanlık (1)

padişah (2)	sâki (1)	vezir (1)
padişahlık (1)	savcı (1)	yargıcı (1)
paşa (1)	şair (8)	yargıç (3)
pehlivan (1)	tekfur (7)	yargıçlık (2)
pehlivanlık (1)	tüccar (2)	yazar (1)
rençper (3)	usta (34)	yorumcu (1)

4.16. Müzik, Müzisyenlik Adları

ağıt (2)	halay (3)	ney (2)
çalgı (1)	horon (3)	rakkase (10)
çengi (2)	kös (2)	raks (23)
davul (10)	kudüm (13)	tokmak (9)
def (2)	mûsikî (18)	zil (2)
ezgi (4)	nağme (1)	

4.17. Ölçü Adları

bir avuç (6)

bir karış (2)

dirhem (1)

kantar (2)

kile⁴⁸ (1)

⁴⁸ Tahıl ölçeği.

yarım avuç (5)

4.18. Renk ile İlgili Adlar

ak (8)	kapkara (1)	penbe (pembe) (1)
al (7)	kara (20)	renkli (3)
beyaz (1)	kıpkızıl (1)	sarı (10)
boz (1)	kırçıl (1)	sarımsı (1)
bozumsu (1)	kırmızı (6)	yemyeşil (1)
esmer (3)	kırmızılık (1)	yeşil (20)
esmerlik (1)	kızıl (7)	yeşilimsi (4)
gece mavisi (1)	mavi (11)	yeşillik (2)
gök mavisi (1)	mavilik (4)	
kahverengi (1)	mor (3)	

4.19. Sayı Adları

altı (2)	binde bir (1)	birer ikişer (4)
beş (5)	binlerce (15)	birinci (1)
beş altı (2)	bir (108)	birincilik (1)
beş on (1)	bir bir (3)	çift (3)
bin (20)	bir iki (10)	dördüncü (2)
bin bir (3)	birer (6)	dört (11)
bin on beş (1)	birer birer (5)	iki (103)

iki üç (2)	sekiz (1)	yedi sekiz (1)
ikinci (7)	sekiz on (3)	yetmiş (2)
kırk (5)	tek (47)	yirmi (2)
milyon (7)	üç (26)	yirmi beş (1)
on (14)	üç beş (9)	yirmi bir (1)
on beş (4)	üç dört (3)	yüz (1)
on bin (3)	üçer beşer (1)	yüz bin (3)
on bir (1)	üçlü (2)	yüz on beş (1)
on iki (1)	üçüncü (5)	yüzlerce (1)

4.20. Tabiat Adları

4.20.1. Coğrafya ile İlgili Adlar

bağ (5)	dağ (39)	göze ⁵⁰ (8)
bahçe (13)	deniz (1)	ırmak (7)
bayır (2)	dere (9)	kara ⁵¹ (2)
belen (3)	dere yatağı (6)	kaya (8)
bozkır (1)	derecik (1)	kayalık (1)
çağlayan (3)	doruk (8)	kaynak ⁵² (1)
çamur (4)	düzlük (4)	kır (1)
çay ⁴⁹ (1)	etek (4)	kıyı (5)
çeşme (7)	göl (40)	koru (3)
	gölek (1)	

⁴⁹ Akarsu.

⁵⁰ Pınar.

⁵¹ Toprak parçası.

⁵² Suyun çıktığı yer.

koruluk (4)	tabiat (34)	vadi (2)
kovuk (3)	tarla (13)	yamaç (8)
kuyu (10)	tepe (7)	yayla (2)
orman (2)	tepecik (1)	yeryüzü (16)
otlak (1)	toprak (80)	yokuş (3)
ova (5)	tuzla (1)	yosun (1)
pınar (6)	tümsek (7)	yosunlu (2)
pınar başı (3)	uçurum (3)	

4.20.2. Doğal Afetler vb. ile İlgili Adlar

afet (1)	kurak (1)	yangın (2)
ateş (26)	kuraklık (18)	yıldırım (5)
fırtına (10)	sel (25)	
kıtlık (9)	şimşek (7)	

4.20.3. Gök Bilimiyle İlgili Adlar

ay (7)	gök (53)	güneş (40)
ay ışığı (16)	gök gürültüsü (7)	kainat (31)
cihan (evren) (5)	gökyüzü (24)	yıldız (18)

4.20.4. Hava Durumu, Hava Olayları vb. ile İlgili Adlar

ayaz (1)	aydınlık (10)	bulut (20)
----------	---------------	------------

bulutlu (2)	karanlık (40)	sis (2)
çiğ (4)	nem (5)	sisli (3)
esinti (10)	nemli (3)	sıcak (12)
gün batımı (1)	pus (4)	soğuk (2)
gün batışı (1)	puslu (4)	yağış (4)
gün ışığı (2)	rüzgâr (4)	yağışlı (1)
güneşli (1)	sağanak (1)	yağışsız (1)
güneşsiz (2)	seher yeli (1)	yağmur (51)
hava (47)	serin (4)	yel (11)
kar (1)	serinlik (10)	

4.21. Toplum ve Toplumsal Olaylarla İlgili Adlar

aşiret (6)	göç (2)	toy (1)
ayaklanma (1)	halk (13)	töre (3)
başkaldırı (1)	isyan (6)	tören (1)
bayram (2)	millet (13)	vakıf (4)
düğün (2)	pazarlık (4)	
gelenek (2)	şölen (3)	

4.22. Yer ve Mekân Adları

4.22.1. Genel Yer Adları

ahır (4)	ambar (1)	avlu (8)
----------	-----------	----------

barınak (2)	kasaba (17)	pazar yeri (18)
bataklık (3)	kent (6)	ribât ⁵⁴ (1)
camî (2)	kervansaray (1)	samanlık (1)
çayır (1)	kilise (1)	saray (20)
çayırılık (5)	konak (5)	sazlık (1)
çiftlik (1)	köşk (2)	sığınak (2)
dağ başı (2)	köy (75)	sokak (14)
dam (9)	köycük (1)	şadırvan (2)
dam altı (4)	kulübe (4)	şar ⁵⁵ (2)
derbent ⁵³ (1)	maden kuyuları (1)	şehir (4)
dergâh (33)	malikâne (1)	tabutluk (2)
divan (1)	meclis (1)	taş ocağı (4)
dükkân (6)	medrese (2)	tekke (16)
ev (74)	mektep (4)	yurt ⁵⁶ (5)
geçit (6)	memleket (2)	yuva (3)
gurbetçi hanı (5)	mescit (16)	zindan (2)
hamam (2)	meydan (3)	
han (27)	mezar (3)	
hângâh (1)	mezarlık (3)	
il (1)	oda (9)	
karakol (8)	odacık (2)	
	pazar (6)	

⁵³ Geçit.

⁵⁴ Askerî bina.

⁵⁵ Şehir.

⁵⁶ Memleket.

4.22.2. Özel Yer Adları

Akşehir (2)	Germiyan (5)	Kütahya (2)
Akşehir Gölü (3)	Hacı Bektaş Veli	Meram (4)
Anadolu (15)	Dergâhı (6)	Meram Bağları (2)
Avratlar Pazarı (13)	Hacı Bektaş Veli	Merv (1)
Bağdat (2)	Tekkesi (9)	Mısır (1)
Basra (1)	Halep (1)	Porsuk Çayı (6)
Belh (1)	Horasan (1)	Rum/Urum (2)
Beyşehir (1)	Isparta (1)	Sarıköy (3)
Beyşehir Gölü (1)	İnegöl (2)	Selçuk Sarayı (3)
Bilecik (3)	Kağızman (1)	Sinop (2)
Bizans (1)	Karahisar (2)	Sivas (1)
Buhara (2)	Karaman (4)	Söğüt (7)
Bursa (1)	Karası (Karesi) (3)	Sultan Dağları (3)
Denizli (1)	Kars (1)	Sultan Hanları (1)
Eğirdir (Eğirdir) (1)	Kastamonu (1)	Şam (5)
Engürü (1)	Kırşehir (1)	Van (1)
Ermeni Gediği (2)	Kocaeli (1)	Yarıbelen Düzlüğü (1)
Eskişehir (6)	Konya (38)	Yesi (4)
	Konya Ovası (1)	

4.23. Yiyecek, İçecek Adları

aş (14)	ayran (2)	azık (22)
---------	-----------	-----------

bal (9)	katık (5)	süt (5)
çiğleme (6)	meyve (11)	şerbet (1)
çorba (2)	mozalak (2)	tandır kebabı (1)
çökelek (13)	nar (1)	tatlı (1)
dut kurusu (1)	peynir (3)	tuz (1)
ekmek (53)	pide (10)	un (1)
et (2)	pilav (3)	yağ (5)
hamur (3)	pirinç (2)	yufka (5)
hoşaf (2)	sebze (1)	yumurta (1)
kadayıf (1)	somun (4)	zeytin (4)

4.24. Yön Adları

alt (48)	dip (18)	kuzey (1)
arka (35)	doğu (3)	orta (16)
art (22)	geri (55)	ön (53)
aşağı (29)	giriş (2)	öte (23)
batı (2)	güney (1)	sağ (26)
beri (7)	iç (132)	sol (23)
çevre (11)	içeri (11)	son (1)
çıkış (1)	ileri (12)	taraf (11)
dış (11)	karşı (14)	tepe (5)
dışarı (12)	köşe (10)	ters (3)

uç (15)

üzeri (21)

yön (17)

üst (23)

yan (68)

yukarı (17)

4.25. Zaman Adları

ağustos (4)

gündüz (3)

yıllık (10)

akşam (54)

günlük (5)

yüzyıl (7)

alaca karanlık (1)

güz (2)

an (119)

hafta (3)

ay (5)

ikindi (9)

bıldır⁵⁷ (1)

ilkbahar (1)

bugün (13)

kış (4)

çala⁵⁸ (1)

öğle (17)

dakika (2)

saat (22)

dün (2)

sabah (72)

ertesi (gün) (3)

saniye (2)

Eylül (1)

sene (2)

gece (76)

sonbahar (1)

gece yarısı (5)

şimdi (89)

geçmiş (2)

temmuz (1)

gelecek (3)

yarın (25)

gün (62)

yatsı (18)

yıl (55)

⁵⁷ Geçen yıl.

⁵⁸ Bir an.

SONUÇ

Bu çalışmada Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Benim Adım Yunus Emre* romanının söz varlığı incelenmiştir. Romandaki söz varlığı unsurları; atasözleri, deyimler, ikilemeler, arkaik sözcükler ve ağız özelliği taşıyan sözcükler olmak üzere alt başlıklara ayrılmıştır. Tespit edilen söz öbekleri ve sözcüklere romandan tanık cümleler verilmiş, daha sonra ise bunların eserdeki kullanım sıklığı belirlenmiştir.

Romanda bazıları birden fazla geçen 4 farklı atasözü tespit edilmiştir. Atasözlerinin toplam sayısı 10'dur. Bu atasözleri şunlardır: “Bugün bana ise yarın sana/size, erken kalkan yol alır; er evlenen döl alır, hikmetinden sual olunmaz, yolcu yolunda/yolda gerek.” Eserde yazarın dili kullanma becerisi cümlelere yansımış, böylelikle atasözü gibi söylenen özlü sözlerle ve öğüt verici cümlelere rastlanmıştır. Yazarın atasözü yerine vecize tarzındaki ifadeleri daha çok tercih etmesinin; eserin konusu, yazarın üslubu ve yetiştirme tarzıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Bu cümlelerden “gücü dışarıdan gelenin çırası çabuk söner”, “üç gün konuk, dördüncü gün ev sahibi” sözleri deneyime ve gözleme dayanarak söylenmiş olma ihtimali ile atasözü tanımına az çok uymakla beraber kalıplaşmış olmaması sebebiyle atasözü olarak değerlendirilmeyip “Atasözü Kategorisinde Değerlendirilebilecek Sözler” başlığına alınmıştır.

Türk dilini ustalıkla kullanan Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Benim Adım Yunus Emre* romanı geniş bir deyim söz varlığına sahiptir. Yazar, deyim ve ikileme konusunda tekrara düşmemiş, çeşitli örnekler kullanarak eserin söz varlığını zenginleştirmiştir. Deyim kullanımında, sözlüklerdeki deyimlerden farklı yapılarda deyimlerin olması yazarın yaratıcılığı ile ilgilidir. Sepetçioğlu, kelime tercihinde değişiklikler yaparak farklı şekillerde deyimler oluşturmuştur. Çalışmada deyimler, mevcut kaynaklarda bulunup bulunmamasına göre sınıflandırılmış, bu başlıklar haricinde kaynaklardaki anlamından farklı bir anlam kazanan deyimler ve yapısı değiştirilmiş deyimler tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda *Benim Adım Yunus Emre* romanında deyimlerin geniş bir kullanıma sahip olduğu görülmüştür. Eserde, incelenen kaynaklarda yer alan 482 farklı deyim tespit edilmiştir. Bu deyimler 1.071 kez tekrar etmiştir. İncelenen sözlüklerde tespit edilemeyen fakat deyim olduğu düşünülen 43 farklı deyim, 52 kez tekrar etmiştir. Romanda 24 farklı, toplam 28 deyim yapılarında değişiklik yapıldığı, 7 deyim ise

kaynaklardaki anlamından farklı bir anlam kazandığı tespit edilmiştir. İkilemeler ile birlikte kullanılan 17 farklı deyim, 24 kez tekrar etmiştir. İncelenen başlıklardaki tüm deyimler değerlendirildiğinde romanda birbirinden farklı 573 deyim, 1.183 kez tekrar etmiştir. Bu verilerden yola çıkılarak *Benim Adım Yunus Emre* romanının zengin bir deyim varlığına sahip olduğu söylenebilir. Organ isimleriyle oluşturulan deyimlerin çoğunlukta olduğu görülür. Romanda; “el” kelimesi ile 27, “göz” kelimesi ile 27, “ağız” kelimesi ile 14, “baş” kelimesi ile 14, “yürek” kelimesi ile 10, “dil” kelimesi ile 8, “kulak” kelimesi ile 6, “sırt” kelimesi ile 5, “yüz” kelimesi ile 3 deyim tespit edilmiştir. Bilindiği üzere organ adları bir dilin temel (çekirdek) sözcükleri arasında yer alır ve deyim, atasözü, yer adları gibi birleşiklerde çokça kullanılır. Organ isimleriyle teşkil edilen deyimlerin çokluğu Türkçedeki genel yapıyla uyumludur.

Romanda en çok kullanılan deyim “söz etmek” deyimidir ve bu, 18 kez tekrar etmiştir. “Abdest almak, ağızından çıkmak, aklına gelmek, boynunu bükmek, el uzatmak, elinden gelmek, geri çevirmek, haber vermek, hoş görmek, karara varmak, kendinden geçmek, kendini tutamamak, konuk olmak, nefes almak, ortaya çıkmak, özür dilemek, saygı duymak, sona ermek, söz etmek” deyimleri romanda kullanım sıklığı bakımından diğer deyimlerden fazladır. Yazar, yaptığı kelime tercihleri ile sözlüklerdeki deyimlerden farklı yapılarda deyimler kullanmıştır. Bu deyimlere “aklını başından uçurmak, bakışlarını dikmek, başından aşağı buzlu sular dökülmek, göz hapsinde tutmak, kafasını gözünü yarmak, toprağa sağlam basmak” örnek verilebilir. Yazarın yaratıcılığı ile ilgili olan ve sözlüklerde bulunmayan “can düğümüne vurmak, canını yağmaya vermek, cebi bakır görmek, çizgiden çıkmak, dili paslanmak, eli ekmek parasına ermek, elini ayağını kurutmak, gözlerini eğmek, yüreğinden vurmak” gibi deyimler göze çarpmaktadır.

Eser, ikilemeler bakımından da zengindir. Sözlüklerde tespit edilen ikilemeler “Güncel Sözlüklerde Bulunan İkilemeler” başlığı altında listelenmiştir. Bu başlık altında 239 farklı ikileme, 483 kez tekrar etmiştir. Bu kaynaklarda bulunmayan ikilemeler ayrı bir başlıkta listelenmiş; 42 farklı ikileme, 46 kez tekrar etmiştir. Madde başı olarak verilemeyen 85 farklı, toplam 109 ikileme “Diğer İkilemeler” başlığında listelenmiştir. Romanda en sık tekrar eden ikileme “kendi kendine” ikilemesidir ve bu ikileme, 11 kez tekrar etmiştir. “Allı yeşilli, bile bile, bir iki, dağ taş, iç içe, ister istemez, iyi kötü, sık sık, ufak tefek, üç beş, varı yoğu” ikilemeleri ise diğer ikilemelerden daha sık

kullanılmıştır. “Güncel Sözlüklerde Bulunmayan İkilemeler” başlığına alınan ikilemelerden “ağaç ağaçsı, alınıp darılmak, dalmak çullanmak, dizilip sıralanmak, düğümlenip çözülmek, ıhmak kalkmak, iki ikiye, istemeye sevmeye, kırılıp gücenmek, kışkırtma pohpohlama, kollamak kayırmak, konuşup anlatmak, kök köken, ot otsu” ikileme örnekleri Sepetçioğlu’nun zengin söz varlığının örnekleridir. Bu ikilemelerin sözlüklere katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Roman kalıp sözler bakımından da zenginlik göstermektedir. Günlük hayatta insan ilişkilerinde kullanılan kalıp sözler, romanda diyaloglarda oldukça sık bulunmaktadır. Eserin birçok bölümünde diyalogların bulunması bu sözlerin kullanımını artırmıştır. 92 farklı kalıp söz, romanda 279 kez geçmektedir. Eser, tasavvufi düşünce etrafında şekillendiği ve dervişliği anlattığı için eserde geçen kalıp sözlerin çoğu dinî inanç bildirmektedir. “Allah bilir, Allah’a emanet olasınız, Allah’ın selamı üstüne olsun, Allah aşkına, Allah kerim, Allah rahatlık versin, Allah yardımcınız olsun, çok şükür!” sözleri bu sözlere örnek verilebilir. Bununla birlikte “haklısın/haklısınız, lütfen, buyur, pekâlâ, hoş geldin, teşekkür ederim, sağ ol, inşallah” gibi günlük dilde sık kullanılan sözler romanda diğer kalıp sözlere göre sayıca fazladır. “Artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin; tezce gidesin, tezce gelesin; buyruğunu başım üstünde bilirim, Allah yazmasın, uğurun açık ola, Tanrı günah yazmasın” sözleri tespit edilen farklı kalıp sözlerdir.

Romanda 26 farklı arkaik sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcükler 82 defa tekrar etmiştir. Roman, XIII-XIV. yüzyıl Anadolu’sunu anlatmaktadır. Yunus’un deyişleri diyardan diyara gezmiş, dilden dile dolaşmıştır. Yunus Emre’nin hayatını anlatan bir yazarın onun şiirlerinden ve kelimelerinden etkilenmemiş olması düşünülemez. Yazar, romanda sık sık Yunus’un şiirlerine yer verirken olayları bu şiirler üzerinden kurgulayarak anlatmıştır. Yazarın söz varlığı yönüyle bu şiirlerden çokça beslendiği görülmektedir. “Bencileyin, berkitmek, lüle, esrük, nelik, derviş, şeyh, eren” gibi kelimeler Yunus Emre’nin şiirlerinde de bulunmaktadır. Romanda geçen “berkitmek, bukağı, esrük, ilbeyi, onulmak, yalabumak” kelimeleri ise Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış metinlerde de yer almaktadır.

Romanda 59 farklı ağız özelliği taşıyan sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcükler 223 kez tekrar etmiştir. Romanda mekân olarak Anadolu seçildiğinden yöresel söyleyiş özelliği

gösteren kelimeler sıkça kullanılmıştır. “Eyi, eyice, gardaş, heç, he mi, kardaş, pekey, yavaşın, yörümek, zalım” gibi kişilerin kendine özgü konuşma şeklini yansıtan kelimelerin yanı sıra “ağmak, gön, gölek, ıldırık, mozalak, yelpük, yepelek” gibi bazı yöreye ait kelimeler romanı özgünleştirmiştir. Bu tür söyleyişlere ve kelimelere Orta Anadolu ağızlarında da rastlamak mümkündür.

Yazar, dilin türetme gücünden istifade ederek yeni kelimeler türetmiştir. Romanda TS’de olmayan 70 sözcük, 137 kez geçmiştir. Bu sözcüklerden dikkat çekenleri şunlardır: “Benimleşmek, bilmeklik, borçlandırıcı, cihanlaşmak, çedikçi, çemütleşmek, çıkmazlaşmak, duyulmazlık, görülmezlik, ıslakçalaşmak, inbiklenmek (imbiklenmek), ikinciklenmek, niyazlanmak, nasıllık, orayaca, kemiklerimece, iliklerinece, rakkaseleşmek, sağnaklanmak, sergenlemek, sıkçalaşmak, sonunaca, terlicelik, tozlanmışlık, tünemişlik, yankılık, yaraşmazlık, yıldırımlaşmak, yürütmezleştirmek.”

Romanın tasavvufi yönü ağır basmaktadır. Bu sebeple bazı kesimlerce kullanılan argo sözcüklere romanda bir örnek dışında rastlanmamıştır:

hödük: Görgüsüz, kaba, anlayışı kıt. “Selâmsız köyünün hödüğü müsün?” (s. 277)

Çalışmanın dördüncü bölümü “Kavramsal Tasnif”tir. Bu bölümde isimler kavramsal olarak 25 başlık altında incelenmiş, sıklıklarıyla birlikte verilmiştir. Bu bölümde toplam 1.170 farklı sözcük listelenmiştir. Çalışma sonucunda; akrabalık adı 15 sözcük, araç-alet edevat ve eşya adı 97 sözcük, bitki-meyve ve sebze adı 60 sözcük, boy-kavim-millet adı 14 sözcük, cinsiyet-insan ömrü ve ilişkileri ile ilgili 29 sözcük, dil-lehçe-şive adı 1 sözcük, dil ve edebiyat ile ilgili 14 sözcük, dinî adlar ile ilgili 96 sözcük, giyim-kumaş ve kıyafet adı 15 sözcük, hastalık ve tedaviyle ilgili 15 sözcük, hayvan adı 52 sözcük, insan ile ilgili organ ve uzuv adı 73 sözcük, insani vasıf-duygu adları ile ilgili 123 insani vasıf adı; 54 insani duygu adı, maden ve ham madde adı 17 sözcük, meslek-meslek icracısı ve ünvan adı 57 sözcük, müzik-müzisyenlik adı 17 sözcük, ölçü adı 6 sözcük, renk ile ilgili 28 sözcük, sayı adı 48 sözcük, tabiat adları; 51 coğrafya ile ilgili, 10 doğal afetler ile ilgili, 9 gök bilimi ile ilgili, 32 hava durumu ve hava olayları ile ilgili sözcük, toplum ve toplumsal olaylar ile ilgili 16 sözcük, yer ve mekân adları ile ilgili 62 genel yer adı, 53 özel yer adı, yiyecek-içecek adı 33 sözcük, yön adı 36 sözcük, zaman adı 37 sözcük tespit edilmiştir.

“Kavramsal Tasnif” başlığı altında listelenen sözcüklerin sıklıklarına bakıldığında en çok insanla ilgili organ ve uzuv adlarının geçtiği görülmektedir. Bu grupta incelenen 73 farklı kelimenin romanda kullanım sıklığı 1.226’dır. Organ adlarından en sık kullanılan “göz ve yürek” kelimesidir. Romanda sıklık bakımından organ adlarından sonra en çok kullanılan kelimeler ise dinî adlar ile ilgilidir. Bu grupta 96 farklı dinî ad tespit edilmiştir. Bunların kullanım sıklığı ise 1.175’tir. Dinî adlarda en sık geçen kelimeler ise “derviş ve molla”dır. Roman, tasavvufi düşünce etrafında şekillendiği ve gönül eri Yunus Emre’nin derviş olma yolculuğunu anlattığı için romanda “tekke, şeyh, eren, derviş, dervişlik, molla” gibi kelimeler sıkça geçmektedir. Bunların yanında “Allah, Yaradan ve Tanrı” gibi aslında tek bir kavramı karşılayan kelimelerde çeşitlilik görülür.

Romanda sıklık bakımından en çok geçen adlardan bir diğeri insani vasıf adlarıdır. 123 farklı insani vasıf adı, 602 kez tekrar etmektedir. Bunlardan en sık kullanılan ise “ihtiyar” kelimesidir. Daha sonra ise “yiğit, yaşlı, genç, yoksul” kelimeleri gelmektedir. İnsani vasıf adlarında “evacen, bilici, sorgucu, varsıl” kelimeleri ve Yunus Emre’nin şiirlerinde geçen “garip” ve “miskin” kelimeleri dikkat çekmektedir.

Romanda 97 farklı araç, alet-edevat adı tespit edilmiştir. Bunların kullanım sıklığı ise 365’tir. Araç, alet-edevat adlarında “akçe, gem, gergef, ibrik, ibrişim, dingil, bukağı, şakul, pala, temren, kama” gibi çeşitli araç adları romana zenginlik katmıştır. Bunların yanında romanda sık sık “çıkın, güğüm, heybe, ibrik, kıl çadır, küfe, testi, urgan” gibi eşya adlarının kullanılması romanın mekânının kırsal bir bölge olduğunu hissettirir.

Yiyecek ve içecek adlarında ağız özelliği gösteren “çiğleme, çökelek, katık, mozalak” kelimeleri dikkat çekerken zaman adlarında da arkaik özellik gösteren “bıldır” ve “çala” kelimeleri dikkat çekmektedir. Doğal afetler ile ilgili adlarda ise sıkça geçen “kuraklık, kıtlık, sel” kelimeleri romana hâkim olan kuraklık ve felaket temasını yansıtmaktadır.

Yunus’un yolculuğu, hemşehrilerinin kendisini memleketine çağırması ile başlar ve memleketinden buğday istemek için dergâha gitmesi ile son bulur. Yolculuk boyunca çeşitli karakterlerle karşılaşan Yunus’un olgunluğa erişmesinde bu karakterler bir basamak olmuştur. “Çedikçi Ahmet Usta, Bostan Sahibi, Yaşlı Balıkçı, bileyici ve dervişler” ona manevi yolculuğunda yoldaş olmuşlardır. Yazarın, romanın ana karakterini çeşitli zanaat ehli ile sohbet ettirmesi meslek adlarında çeşitliliğe sebep

olmuştur. Bundan dolayı “bağcı, bahçeci, balıkçı, bostancı, çedikçi, çiftçi, çoban, duvarcı, hancı, kadı, kolcu, rençper, usta” gibi farklı meslek adları ile karşılaşmıştır.

Özel yer adlarında, Yunus Emre’nin yaşadığı coğrafya dikkate alınarak “Karaman, Konya, Eskişehir” isimleri geçmekle birlikte, karakterin yolculuk boyunca uğradığı “Akşehir, Karaman, Konya/Meram, Kütahya, Sarıköy” gibi yer adları ve tarihî dönem ile değerlendirilen “Beyşehir, Sinop, Karahisar, Denizli, Isparta, Kastamonu” gibi özel yer isimleri romanda yer almaktadır. Eserde en sık geçen şehir ismi “Konya” olup 38 kez tekrar etmiştir. Genel yer adlarında ise “köy, kasaba, tekke, dergâh, mescit, han, pazar yeri” kelimeleri sık kullanılmıştır.

Tarihî romanlarıyla bilinen Sepetçioğlu’nun romanları tarihi anlatır, roman karakterleri ise tarihî kişiliklerden oluşur. Romanda Edebâli Tekkesi’nde tarihî şahsiyetlerin, dönemin beylerini ve beyliklerini değerlendirmesi tarihi yansıtan önemli bölümlerden biridir. Dolayısıyla boy, kavim ve millet adlarında da çeşitlilik görülür. “Avşar boyu, Kaçar boyu, Kayı boyu, Çandarogulları, Eşrefogulları, Hamidoğulları, Karesi Beyliği, Karamanlı, Moğol, Türkmen, Selçuklu, Oğuzlar” gibi boy ve millet adlarının yanında “Karaca Ahmet, Şeyh Edebâli, Barak Baba, Abdal Musa, Sarı Saltuk, Kumral Dede, Geyikli Baba, Hacı Bektaş-ı Veli; Ertuğrul Gazi, Osman Gazi, Dündar Bey, Karaman Bey, Mehmet Bey, Güneri Bey, Sahip Ata Fahreddin Ali, Pervane Muînüddin Süleyman” gibi Yesevi erenleri, mutasavvıflar ile bey ve devlet adamlarının adlarının geçmesi, esere tarihî roman niteliği kazandırmıştır.

Yazar için Türk tarihi kutsaldır. Bu kutsal tarihi kendine has üslubuyla harmanlayan yazar, anlattığı tarihî karakterleri döneminin diliyle konuşturur. *Benim Adım Yunus Emre* romanı bu sebeple arkaik sözcük ve ağız özelliği gösteren sözcükler bakımından zengindir. Kelime tercihinde kullanımdan düşmüş olan, tarihî dönemi niteleyici sözcükler kullanması anlatmak istediği dönemi daha iyi yansıtmaya çabası içinde olduğunu gösterir. Standart Türkçede kullanılmayan fakat hâlâ ağızlarda yaşayan kelimelere yer veren yazar, bu kelimeleri özellikle doğduğu ve yaşadığı yöreden seçmiştir. Tokat’ın Zile ilçesinde doğan Sepetçioğlu’nun edebî kişiliğinin oluşmasında etkili olan bu topraklar onun dilinin de kaynağı olmuştur.

Mustafa Necati Sepetçioğlu, Türk edebiyatının her türünde pek çok eser vermiş, eserlerinde kullandığı dil ile dikkat çekmiş önemli bir yazardır. Dili millî kültürün aktarıcısı olarak kullanan yazar, milletin diliyle romanlar yazar. Onun roman karakterleri döneminin dil özelliklerini yansıtır. Türk dilinin zengin olduğunu düşünen yazar, bu düşüncesini romanda kullandığı dil ile kanıtlar.

Çalışma sürecinde çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunlardan biri deyimlerin tanımlanması ve tespit edilmesi ile ilgilidir. Çoğu araştırmacının yaptığı tanımda deyimler genellikle gerçek anlamından uzaklaşmış, mecazi bir anlam kazanmış söz öbekleri olarak nitelendirilmiştir. Ancak mecazi anlam taşımayan deyimler de vardır. Romanda tespit edilen üstelik günlük yaşamda da sıkça kullanılan bu deyimler aslında gerçek anlamından çok da uzak değildir. TDK tarafından deyim olarak alınan bu söz öbekleri dile yerleşmiş olduğundan ve kalıplaşmış olma özelliği ağır bastığından deyim olarak kabul edilmiş olduğu için bu tez çalışmasında da deyim olarak alınmıştır. Bu deyimler şunlardır:

Abdest almak, aç kalmak, adım atmak, aklına gelmek, aklına geleni söylemek, alaya almak, ar etmek, ara vermek, araya girmek, azap vermek, besmele çekmek, bir araya gelmek, bismillah demek, buyur etmek, cevapsız bırakmak, çaba harcamak, davet etmek, diz çökmek, eksik etmemek, eline tutuşturmak, emeği geçmek, emin olmak, eyvallah demek, eziyet etmek, farkında olmak, feda etmek, gayret göstermek, gelin gitmek, haber almak, haber göndermek, hak etmek, haklı çıkmak, hâl hatır sormak, helak olmak, helallik dilemek, hesap sormak, ısrar etmek, ibret almak, idare etmek, idrak etmek, ihtiyaç duymak, karar vermek, konuk olmak, kusur işlemek, laf açmak, minnet duymak, mola vermek, namaza durmak, ortak olmak, önüne çıkmak, örnek almak, özür dilemek, pes etmek, razı olmak, sala vermek, secdeye varmak, selam vermek, sesini yükseltmek, sırtını dayamak, sırtını dönmek, sona ermek, sonu gelmek, söz etmek, söz vermek, söze başlamak, suspus olmak, şart olmak, şüphe etmek, temiz tutmak, tepki göstermek, teselli etmek, uygun görmek, uyku getirmek, ümüğünü sıkamak, üstüne yürümek, veda etmek, yanına almak, yarım kalmak, yarıya kalkmak, yok etmek, yol göstermek, yol vermek, yoluna çıkmak, yosun bağlamak, yön vermek, yük olmak, zarar gelmek, ziyan etmek, zorunda kalmak.

Yapılan sözlük taramalarında bir tutarsızlık olduğu; bir kalıp sözün, birleşik fiilin veya bir ikilemenin bazı araştırmacılar tarafından deyim olarak alındığı gözlemlenmiştir. Püsküllüoğlu (2006), “ardı ardına, arada sırada, ardı ardına, art arda, arada bir” gibi ikilemeleri ve “başın sağ olsun, canıma değsin, canı çıksın, yolun açık olsun, hoş bulduk, hoş geldiniz” gibi kalıp sözleri deyim sözlüğüne almıştır. Aksoy (2013), “arada bir, canı sağ olsun, canı cehenneme, hoş bulduk, hoş geldiniz” kalıp sözlerini; Parlatır (2008), “gözü kör olsun, gözüm çıksın, gözüm görmesin, gözün aydın, gözüne dizine dursun, canı çıksın, canı cehenneme, canı çıkasica, yolun açık olsun, rahmet olsun canına, yazıklar olsun!” kalıp sözlerini deyim olarak almışlardır.

Deyimler, Türkçenin tartışmalı konularından biridir. Çalışma sürecinde deyimlerin tespitinde güçlük yaşanmıştır. Kalıplaşmış her söz öbeği deyim sözlüklerine alınmıştır. Bu hem Türkçenin deyim söz varlığını tespit etmekte hem de söz varlığı araştırmalarında büyük bir sorun teşkil etmektedir. Deyim tabirinin sınırlarının kesin olarak çizilmesi ve bilinen çoğu yanlışların düzeltilmesi, deyimlerin diğer söz öbeklerinden ayrılmasını ve tespit edilmesini kolaylaştıracaktır. Burada bütün deyim sözlüklerinin incelenmesi ve TDK tarafından yeni bir deyimler sözlüğü hazırlanması bir ihtiyaç olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2000a). *En eski Türkçenin izlerinde*. İstanbul: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Aksan, D. (2000b). *Türkiye Türkçesinin dünü, bugünü, yarını*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2002). *Anadilimizin söz denizinde*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin sözvarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2005). *Türkçenin zenginlikleri incelikleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2015). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim (3. Cilt)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2019). *Türkçenin gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ö.A. (1962). Atasözleri, deyimler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 10, 131-166.
- Aksoy, Ö.A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 1 atasözleri sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aksoy, Ö.A. (2013). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 2 deyimler sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Akyalçın, N. (2007). *Türkçe ikilemeler sözlüğü*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Akyalçın, N. (2012a). *Türkçemizin anlamsal zenginlikleri deyimlerimiz*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Akyalçın, N. (2012b). *Türkçemizin incileri atasözlerimiz tanıklı sözlük*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde atasözleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Altınova, M. (2018). Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun "Kutsal Mahpus-Ebu Hanife" romanında halk biliminin izleri. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 117-129.
- Altıntaş, G. (2023). *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun "Bir Büyülü Dünya ki..." adlı hikayesinde dil ve üslup çalışması*. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Altunbaş, S. (2021). Yunus Emre menkıbeleri açısından Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun iki eseri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 323-349.
- Amanat, N. (2000). *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Kıbrıs romanları üzerinde araştırma*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Argunşah, H. (1990). *Türk edebiyatında tarihî roman*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Argunşah, H. (Ed.).(2007). *Mustafa Necati Sepetçioğlu*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Aydın, Ş. (2021). *Cengiz Dağcı'nın Korkunç Yıllar ve Yurdunu Kaybeden Adam romanlarında söz varlığı*. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Lugati.
- Banguoğlu, T. (2004). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baş, B. (2011). Söz varlığı ile ilgili çalışmalarda kullanılacak ölçütler. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 29, 27-61.
- Baş, B. ve Karadağ, Ö. (2012). Söz varlığı üzerine yurt dışında ve Türkiye’de yapılan temel araştırmalar. *Milli Eğitim Dergisi*, 42 (193), 81-105.
- Başkal, Z. (2014). İki tarihi romanın alışkanlıkları kırma kuramı (Defamiliarization) çerçevesinde incelenmesi: Benim Adım Yunus Emre ve Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri. *İlmi Araştırmalar*, 20, 57-66.
- Bilge, E. (2024). *Sermet Muhtar Alus'un "İstanbul Kazan Ben Kepçe" eseri üzerine söz varlığı incelemesi*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bilgen, M. (1997). *Türk ve Alman edebiyatında haclı seferleri, Wolfgang Hohlbein ve Mustafa Necati Sepetçioğlu hakkında karşılaştırmalı bir araştırma*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili Eğitimi Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bulut, S. (2012). Anadolu ağızlarında kullanılan kalıp sözler ve bu kalıp sözlerin kullanım özellikleri. *Turkish Studies*, 7/4, 1117-1155.
- Coşkun, C. (2021). *Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın romanlarında deyimler, atasözleri, ikilemeler, kalıp sözler ve argolar bağlamında söz varlığı*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Çakmak, T. (2011). *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun romanlarında tasavvuf*. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çalık, E. (1993). *Mustafa Necati Sepetçioğlu: Hayatı, sanatı ve eserleri*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Çankaya, A. (2021). *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Dünkü Türkiye serisi Selçuklu Üçlemesi (Kilit, Anahtar, Kapı)'nde millî kimlik unsurları*. Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çavdar, Y. (2018). *Kemal Tahir'in romanlarında söz varlığı*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Çelikkaya Karakaya, Z. (2022). *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Kilit, Anahtar, Kapı romanlarının anlatım teknikleri, deyim ve atasözü bakımından incelenmesi*. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çoraklı, Ş. (2001). Türkçe'nin yaratma gücü: ikilemeler I. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8(17), 53-60.
- Çoraklı, Ş. (2005). Türkçe'nin yaratma gücü: ikilemeler II. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 41-66.
- Demir, N. (2002). Ağız terimi üzerine. *Türkbilig*, 4, 105-116.
- Deveci, E. (2023). *Peyami Safa'nın Dokuzuncu Hariciye Koğuşu ve Biz İnsanlar adlı eserlerinin sözlüğü ve söz varlığı*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Dilçin, C. (2013). *Yeni tarama sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Emir, S. (1977). *Örnekleriyle açıklamalı deyimler sözlüğü*. İstanbul: Emir Yayınları.
- Ergen, M.E. (2016). *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun "Selçuklu Üçlemesi" adlı roman dizisi (Kilit-Anahtar-Kapı)'ndeki halk bilimi unsurlarının tespiti ve incelenmesi*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erkmen, A. (2014). *Yûnus Emre'nin hayatını konu alan biyografik romanlar*. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Erol, Ç. (2007). *Türkiye Türkçesinde kalıp sözler üzerine bir inceleme*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gökdayı, H. (2008). Türkçede kalıp sözler. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 44, 89-110.
- Gölpınarlı, A. (2009). *Yunus Emre hayatı ve bütün şiirleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güneri, A. (2023). *Tarık Buğra'nın romanlarında söz varlığı*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Güzeliş, E. (2022). *Samim Kocagöz'ün romanlarında söz varlığı*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türk dilinde ikileme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/sepetcioglu-mustafa-necati>. Erişim Tarihi: 01.05.2024.
- <https://lugatim.com/s/arkaik>. Erişim Tarihi: 07.05.2024.
- <https://tdk.gov.tr/kategori/icerik/yazim-kurallari/>. Erişim Tarihi: 01.06.2024.
- <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sepetcioglu-mustafa-necati>. Erişim Tarihi: 05.05.2024.
- Kara, K. (2008). *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Sabır Ağacı romanında halk bilimi unsurları*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kılınç, O. (2021). *Sevinç Çokum'un tarihî romanlarında söz varlığı*. Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kocabay, Ü. (2022). *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Yesili Hoca Ahmed üçlemesinde eğitsel unsurlar*. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köktürk, Ş. (2007). Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Yaratılış ve Türeyiş Destanı'nda yeniden yazma ve edebî dönüştürüm (Metinlerarası ilişkiler). *Erdem*, 17(49), 267-288.
- Köprülü, F. (2020). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

- Küçük, S. (2013). Zâtî Dîvânı'nda arkaik unsurlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 49, 117-129.
- Küçükeroğlu, G. (2018). *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun romanlarında kahramanlık miti*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Metin, M. (2022). *Mustafa Orakçı'nın "Ünlülerle Bir Gün" kitap dizisinin söz varlığı açısından incelenmesi*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Onaran, Z. (2011). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın romanlarının söz varlığı*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özbek, E. (2015). Türkiye'de söz varlığı çalışmaları ve bunlar üzerine genel bir değerlendirme. *Akademik Kaynak*, 3 (5), 23-38.
- Özbey, Ü. (2023). *Bahaeddin Özkişi'nin romanlarında söz varlığı*. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özkan, N. (2007). Tarihî zamanın kurgulanmasında dil kullanımı: Mustafa Necati Sepetçioğlu örneği. *Erdem*, 17(49), 225-254.
- Parlatır, İ. (2008). *Deyimler*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Püsküllüoğlu, A. (2006). *Türkçe deyimler sözlüğü*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Seferoğlu, E. (2021). Başkişi Yûnus Emre: çağdaş Türk romanı ve tiyatrosu örnekleminde. İ. Yazar (Ed.), *Yunus Emre-Mehmet Akif Armağanı Türk Edebiyatı Araştırmaları* içinde (s. 107-122). III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda sunulan bildiri, İzmir. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sepetçioğlu, M. N. (2004). *Yunus Emre*. İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Sepetçioğlu, M. N. (2022). *Benim Adım Yunus Emre*. İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Sinan, A.T. (2015). *Türkçenin deyim varlığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Şahin, H. (2004). *Türkçede organ isimleriyle kurulmuş deyimler*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Tan, N. (2013). Atasözü deyim ayırımında daha sağlam adımlara doğru: Türkiye Türkçesinde yeni bir atasözü ve deyimler sözlüğü. *Türk Dili Dergisi*, 733, 71-77.
- Taştan, Z. (2007). Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun yayımlanmamış bir oyunu: Meragalı Abdülkadir. *Erdem*, 17(49), 297-312.

- Tat, M. (2013). *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun hikâyeleri üzerine bir inceleme*. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tatçı, M. (2008a). *Yûnus Emre Külliyyâtı Yûnus Emre Dîvânı inceleme*. İstanbul: H Yayınları.
- Tatçı M. (2008b). *Yûnus Emre Külliyyâtı Risâletü'n-Nushîyye tenkitli metin*. İstanbul: H Yayınları.
- TDK Atasözleri ve deyimler sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>.
- TDK Derleme sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>.
- TDK Güncel Türkçe sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>.
- TDK Tarama sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>.
- TDK (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK (2023). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tuna, O. N. (1949). Türkçede tekrarlar. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 3(2-3), 429-447.
- Tuna, O. N. (1950). Türkçede tekrarlar 2. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4(1-2), 35-82.
- Uslu Yardımcı, E. (2011). Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun köşe yazılarında Zile özeli ve söz varlığı. M. Yardımcı (Ed.), *Tarihi ve Kültürü ile II. Zile Sempozyumu* içinde (s. 438-443). Tokat: Zile Belediyesi Kültür Yayınları.
- Utku, İ. E. (2020). *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun eserlerinin değerler eğitimi bağlamında incelenmesi*. Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilgiler Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Uysal, İ.N. (2014). *Yunus Emre Divanı (Karaman nüshası)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Uysal, İ.N. (2018). *Yunus Emre Divanı'ndan Seçmeler (Karaman nüshası)*. Karaman Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü.
- Uysal, İ.N. (2021). Risâletü'n-Nushîyye'nin Karaman nüshası üzerine notlar. *Türk Dili Dergisi*, 837, 19-31.
- Uysal, İ. N., Gıynaş, K. A., Aykaç, O. (2021). *Türk şiirinde Yunus Emre*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Üngör, Z. Ş. (2023). *Peyami Safa'nın Sözde Kızlar ve İstanbul Hikâyeleri adlı eserlerinin sözlüğü ve söz varlığı*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Yaşar, İ. (2011). *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun romanlarında devlet ve cihan hâkimiyeti düşüncesi*. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yılmaz, K. (2022). *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun "Bugünkü Türkiye" dizisi romanlarında söylem analizi*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yörük, G. (2023). *Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun tiyatro eserleri*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yurtbaşı, M. (1996). *Örnekleriyle deyimler sözlüğü*. İstanbul: Özdemir Yayıncılık.
- Zengin, N. (2000). *Gençlik edebiyatı ve eğitim değerleri açısından Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun dünkü Türkiye dizisindeki tarihi romanlarının incelenmesi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad:	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Makale ve Bildiriler	
1.	